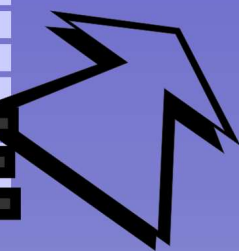

DETUROPE

**Central European Journal of Regional Development
and Tourism**

ISSN 1821-2506

DETUROPE

**THE CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF REGIONAL
DEVELOPMENT AND TOURISM**

ISSN 1821-2506

Vol. 2 Issue 1

2010

TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL	3
 Invited papers:	
KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE VOJVODINE	
Nebojša Novković, Beba Mutavdžić	5
 Original scientific papers:	
REHABILITATION OF VESZPRÉM CITY IN THE XXI. CENTURY	
Hajnalka Borbély	31
 THE ESTABLISHMENT OF THE PRINCIPLES OF SUSTAINABLE TOURISM IN THE BALATON REGION	
Erika Győri.....	46
 SCHENGENT MEGELŐZŐ SZERB NÉPESSÉGMOZGÁS ÉS A SZOMSZÉDOS MAGYARORSZÁG SZEREPE	
Áron Kincses, Zoltán Takács	65
 SITUATION ANALYSIS OF TOURISM-RELATED BUSINESSES IN A REFERENTIAL RESORT AREA OF HUNGARY	
Erzsébet Péter, Dr., Zoltán Birkner, Beáta Fehérvölgyi	82
 REGIONÁLIS IGÉNYEKET SZOLGÁLÓ EGÉSZSÉGÜGYI SZAKOKTATÁS, FELNŐTTKÉPZÉS JELENE, JÖVŐJE AZ ÉSZAK-VAJDASÁGI RÉGIÓBAN	
Zoltán Takács.....	102
 Professional papers:	
VIDÉKI RÉGIÓK FEJLESZTÉSE	
Sándor Somogyi.....	126

EDITORIAL

It is a pleasure for the Editor-in-Chief to introduce the second issue of the online journal which offers a possibility for the international community of professionals working in the fields of regional and rural development or tourism, to exchange their ideas and research results or practical achievements.

As seen from the first issue, CEJRDT is an online journal with open access to the interested community of researchers and practitioners. The Editorial Board of the Journal is made up of Czech, Hungarian and Serbian members. The papers are published in English and German as the two main tools of international communication in the regions, but the journal intends to support national languages, allowing the publication of papers in Czech, Hungarian and Serbian languages – with English summaries. The strict review process coordinated by the three editorial boards and the joint scientific boards of the journal guarantees the quality and professional value of published papers. The papers can be read in the homepage of the journal, or downloaded as printable PDF files. Authors wishing to publish their results can also find the guidelines and contact addresses in the homepage.

According to the decision of the editorial board made in May, we will publish at least three issues every year with at least six essays in each. For preserving the strict formal requirements from earlier and strengthening the institution of reviewing, we definitely insist on providing a correct English summary besides every paper written in Czech, Hungarian and Serbian. The editorial board wishes to ensure the presentation of the articles in SCOPUS, which is one of the greatest and most important abstract and citation databases of peer-reviewed literature. Shortly we will also establish contacts with other databases for the same purpose.

In order to strengthen national languages, we strongly recommend the Czech, Hungarian and Serbian authors to attach a summary in their native language as well when they publish essays in English or German.

We hope that the authors and readers of our journal find it a challenging communication surface encouraging their creative powers to make it lively and popular in the near future.

The Editor-in-Chief

INVITED PAPER

KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE VOJVODINE

COMPETITIVENESS OF VOJVODINA'S AGRICULTURE

Nebojša Novković, profesor,

Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet

Address: Trg Dositeja Obradovića 8, 21 000 Novi Sad, Srbija

E-mail: nesann@polj.uns.ac.rs

Beba Mutavdžić, asistent

Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet

Address: Trg Dositeja Obradovića 8, 21 000 Novi Sad, Srbija

E-mail: bebam@polj.ns.ac.yu

COMPETITIVENESS OF VOJVODINA'S AGRICULTURE

Key words: Vojvodina, agriculture, competitiveness

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The agriculture of Vojvodina reached its peak during the 1980s. During the 1990s, there was an extreme decline in all aspects of its agricultural development. At the beginning of the 21st century, the agriculture was recovering very slowly from the collapse in its development in the 1990s. The future development of Vojvodina's agriculture can be directed towards the resumption of positive productive and economic results from the 1980s; however, through the classical investments in agricultural development, it will be a very slow process.

The real capabilities of faster development of Vojvodina's agriculture lie in the *multi-functional development*. This means that one part of the agricultural resources will be used in conventional manner by intensifying agricultural production to the limits of sustainable development, a part of the resources will be used for non-agricultural purposes (agro-eco tourism, hunting, fishing and sports tourism and catering, and other services and the production of renewable energy), while a part of resources will be used for organic and safe food.

Resource analysis

The share of agricultural population in the total population of Vojvodina is below 11%. The agricultural population of Vojvodina accounts for 26% of agricultural population, i.e. 24% of the active agricultural population of Serbia. Per 1 inhabitant there is 0.88 ha of agricultural land or 0.78 ha plough land. Having in mind that the average farm size is about 3.59 ha of used arable land and that each farm has about 3 separate parcels, it could be concluded that Vojvodina has a very unfavourable property structure.

Vojvodina occupies 35% of agricultural area of Serbia. The arable land makes 39%, while plough land is even 47%. However, for the most intensive forms of land usage, i.e. orchards and vineyards, it accounts for only 7% and 16%, respectively. On the other hand, its share in the most extensive ways of land usage, i.e. lawns and pastures, is only 6% and 13%, respectively. Grain is the most dominant group of crops (66%) on the plough land of Vojvodina, followed by industrial crops (22%), vegetables (5%) and forage plants (5%). Serbia, on the other hand, has different structure. After grain, forage crops (14%) are the most dominant plants, followed by industrial crops (11%), and vegetables (9%). Vojvodina accounts for 50% of the area under grain in Serbia, 96% of the area under industrial crops, 28% of the area under vegetables and 17% under forage crops.

In Vojvodina, only between 1.2% and 4.4% of arable land is irrigated, which is intolerably low percent compared to the potentials. The irrigation systems built earlier are out of use now either because being neglected or out of order. Only a small number of them are operable at the moment.

There is relatively little animal husbandry in Vojvodina (25 of heads per 100 ha of agricultural land). Pig-breeding (49%) has the dominant position in the structure of animal livestock, followed by cattle-breeding (38%), poultry-breeding (7%) and sheep breeding (3%) at the fourth position. Vojvodina accounts for 15% in the basic cattle stock of Serbia, 17% in the reproductive capacities of pig-breeding and 11% in the basic stock of sheep.

Production results

Corn is the most dominant plant species in Vojvodina. It is grown on about 630,000 ha with average yield of 5.3 t/ha, and annual production of about 3.3 million tons. Vojvodina accounts for around 58% of corn production in Serbia. Wheat is produced averagely on 330,000 ha with average yield of about 3.7t/ha and annual production of around 1.2 million tons. Vojvodina accounts for over 56% of the total wheat production in Serbia.

Sugar beet is grown on the area 52 000 ha on average with average yield of 41t/ha while annual production is around 2.2 million tons. Vojvodina accounts for 96% of sugar beet production in Serbia. Sunflower is grown in Vojvodina averagely on 160,000 ha with average yield of about 2t/ha and annual production of 320,000 t. Almost the entire sunflower production of Serbia comes from Vojvodina (93%). Also, soybean in Serbia is predominately produced in Vojvodina (94%). Soybean is grown on about 110,000 ha with average yield of around 2.2t/ha and annual production of 250,000 t.

The fruits prevailingly grown in Vojvodina are: apple (40%), plum (22%), sour cherry and pear (11%). Apple is produced most (65,000 t), followed by plum (38,000t), sour cherry (14,000t) and peach (11,000t). Viticulture production is performed on small family farms as well as plantations. The annual grape production is about 74,000 t.

Economic conditions and results

The gross domestic product in agriculture is larger than the gross domestic product in food industry, which means that a significant part of agricultural production is spent or exported in raw state, and not processed within own capacities. The share of Vojvodina in gross domestic product of food industry in Serbia (47.3%) is larger than its share in gross domestic product of agriculture of Serbia (39.6%), although the structure of agricultural production in other parts of Serbia is more intensive (vegetable growing, fruit growing and animal husbandry are more dominant). This is due to the fact that in Vojvodina there are more capacities for grain and industrial crop processing.

Export of agricultural-food products

The average annual value of export has reached 255 million dollars. In the structure of export, the groups of the goods like sugar, honey and their products participate with 39.3%, followed by grains and their products with 18.2%, and vegetable and fruit with 13.3%.

The export potentials of agricultural complex of Vojvodina are: sugar and confectionery, edible sunflower oil, wheat and corn (mercantile and seed corn), seed soybean and sunflower, fruit (fresh and processed – sour cherry, strawberry, apple, apricot), vegetables (fresh and processed – frozen green peas, green beans, sweet corn), heifers and steers for slaughter, baby beef, lambs for slaughter, lamb, their high-quality products (foiled or canned ham and shoulder ham, etc) beer, non-alcoholic beverages, mineral water, wine, unconventional agricultural products (frogs, snails, honey, medical herbs) and safe food.

Competitiveness evaluation – SWOT analysis

Developing potentials of agriculture of Vojvodina are:

- Good natural conditions for production (soil, climate, water resources)
- Comparative advantages of micro-regions (the hill of Fruška Gora, the sandy area of Subotička peščara, the Vršac mountains)

- Excellent conditions for multi-functional agriculture (good natural resources for development of tourism, hotel management, energy production from renewable sources)
- Tradition in conventional agricultural production,
- Relatively qualified and educated labour,
- Developed processing capacities,
- Educational, scientific and research institutions and agricultural extension service centres.
- Provincial institutions prepared to develop agricultural complexes

The weak points are:

- Small and unorganized estates and parcels of farms
- Extensive production in structure and yields
- Little animal husbandry
- Inappropriate solution for the use of the state-owned land
- Bad economic conditions for using water potentials for irrigation
- Bad organisation of farms
- Insufficient support to the development of agriculture by the state

Developing possibilities are:

- Regulation of land areas,
- Extension of irrigative areas (possibility for stubble and additional crop sowing)
- Intensifying of plant and animal production
- Higher level of product finalization in own processing capacities
- Improvement of processing technology for agricultural products
- Development of multi-functional production and diversification: development of agricultural-ecological tourism (agritourism, tourist events in rural areas, spa tourism, fishing and hunting tourism), catering (on farms, fresh and healthy food, home-made food) energy production from renewable sources (harvest residues, aeolian energy, etc),
- Increase of competitiveness with the development of SME (small and middle sized enterprises) and cluster-integration
- Increase of export possibilities, by ISO standardization and increase of product quality
- Development of ecological production, medical and aromatic herbs production

Threats for the development are:

- Placement limitations (low domestic payment demand),
- Export limitations (export quotes, non-custom barriers, no export stimulations)
- Insufficient possibilities of the state to support agricultural development
- Lack of high-quality resources for development and functioning
- Lack of or insufficient legal regulations
- Strong negative influence of interest groups (import lobby) on the measures of agrarian policy
- Insufficient influence of professional and scientific institutions on the development of agriculture, and the economic policy measures in agriculture

Competitiveness strengthening

The most important conditions and incentives for development of agricultural business in rural areas of Vojvodina are:

- Stimulation of building and use of irrigation systems,
- Stimulation of increasing investment in rural areas,
- Organization and rational use of land,

- Regulation of the infrastructure and development of institutions in rural areas;
- Direct foreign and state investments of local management organs in the development of firms in rural areas,
- Consistent and professional agrarian policy which would serve the development of agricultural business,
- Development of institutions for development of small agricultural businesses and entrepreneurship,
- Education of rural population
- Improvement of organisation (cluster development, cooperatives and extension services).

1. UVOD

Poljoprivreda AP Vojvodine doživela je svoj zenit 80-tih godina prošlog veka. Tokom 90-tih godina dolazi do velikog pada u svim pokazateljima razvoja poljoprivrede. Početkom 21. veka poljoprivreda se vrlo sporo oporavlja od razvojnog kolapsa 90-tih godina. Budući razvoj poljoprivrede Vojvodine može biti usmeren na vraćanje pozitivnih proizvodnih i ekonomskih rezultata iz 80-tih godina, ali će to investiranjem u razvoj konvencionalne poljoprivredne ići veoma sporo (**Izvršno veće AP Vojvodine, 2006**).

Realne mogućnosti bržeg razvoja poljoprivrede Vojvodine i jačanja njene konkurenske pozicije, leže u multifunkcionalnom razvoju. To znači da će se deo poljoprivrednih resursa koristiti na konvencionalan način, intenziviranjem poljoprivredne proizvodnje do granice održivog razvoja, deo resursa će se koristiti za nepoljoprivredne namene (agro-eko, lovni, ribolovni, sportsko-rekreativni turizam i ugostiteljstvo i druge usluge i proizvodnja obnovljive energije), a deo resursa će se koristiti za organsku i zdravstveno bezbednu hranu (**Novković, 2003**).

Pod multifunkcionalnošću u ovom radu podrazumeva se celokupna nekonvencionalna poljoprivreda (proizvodnja zdravstveno bezbedne hrane-organska proizvodnja) i konvencionalna poljoprivreda (poljoprivreda obavljana na uobičajeni način i za uobičajene namene – proizvodnja hrane i inputa za prerađivačku industriju), nekonvencionalne namene (proizvodnja bio mase za potrebe energije). Pod multifunkcionalnom poljoprivredom podrazumevala se u EU proizvodnja hrane i drugih korisnih outputa, koji nemaju tržišnu cenu, koja je subvencionisana u širem interesu društva. To je znači da je ekonomski isplativa za proizvođača, a ekološki i socijalno za društvo i državu (**Novković, 2003**). U tom smislu, vojvođanska poljoprivreda je multifunkcionalna, bez obzira na tranzicioni pad. S obzirom na nove mogućnosti koje se otvaraju na tržištu (obnovljivi izvori energije, turizam, rekreacija, usluge), može još više da diverzifikuje korišćenje svojih poljoprivrednih resursa u cilju povećanja ekonomske efektivnosti, ne dovodeći u pitanje multifunkcionalnost.

2. METOD RADA I IZVORI PODATAKA

Istraživanja u ovom radu obuhvatila su analizu rapoloživih kapaciteta (poljoprivredno stanovništvo, zemljišni kapaciteti prema načinu košišćenja, mogućnosti navodnjavanja i osnovno stado značajnijih vrsta stoke), proizvodnih parametara (povšina, prinosa i ukupne

proizvodnje) značajnijih ratraskih i povrtarskih proizvoda (kukuruz, pšenica, soja, suncokret, šećerna repa, pasulj, krompir) i stočarskih proizvoda (meso i mleko), kao i uslova i proizvodnih i ekonomskih rezultata poljoprivrede Vojvodine u periodu 2001-2007.

Na osnovu kvantitativne – statističke analize u narednom koraju istraživanja sprovedena je SWOT analiza agrokompleska Vojvodine, kako bi se i kvalitativno definisala njegova strateška pozicija. **SWOT** analiza je kvalitativna metoda za strategijsko planiranje. **SWOT** je akronim engleskih reči: **STRENGTHS** (snage), **WEAKNESSES** (slabosti), **OPPORTUNITIES** (mogućnosti-šanse) i **THREATS** (pretnje – opasnosti). Ova metoda bazira se na sučeljavanju internih karakteristika sistema, u ovom slučaju poljoprivrede Vojvodine (snaga i slabosti), sa mogućnostima i opasnostima iz okruženja.

Šanse i opasnosti mogu biti aktuelne ili potencijalne u nekom periodu u budućnosti. Pri tome šanse i pretnje mogu da budu vezane za tržište, tehnologiju, ekonomiju, društvo, pravnu regulativu, ekologiju. Svrha SWOT analize je da istakne glavne šanse i pretnje i da u isto vreme identifikuje ključne aspekte sposobnosti sistema da obezbedi snage i označi slabosti u reagovanju na promene u okruženju. Rezultati ovakve situacione analize su osnova za formulisanje konkurentske pozicije i strategije razvoja agrokompleska Vojvodine.

Na osnovu rezultata kvantitativne i kvalitativne analize, dijagnosticirana je konkurentska pozicija poljoprivrede Vojvodine. U narednom koraku formulisana je koncepcija razvoja i jačanja konkurentske pozicije agrokompleska. U radu su korišćeni publikovani i nepublikovani podaci Republičkog zavoda za statistiku Srbije

3. ANALIZA RESURSA

3.1. Stanovništvo

Poljoprivredno stanovništvo u periodu između dva popisa stanovnika smanjeno za preko 1/5 (**tabela 1**). Poljoprivredno stanovništvo se veoma dinamično smanjivalo, po prosečnoj godišnjoj stopi od -2,02%. Aktivno stanovništvo nešto je sporije smanjivano, tako da je povećan udeo aktivnog stanovništva u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu Vojvodine. Takođe, primetno je i smanjenje udela aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu Vojvodine. U posmatranom periodu je smanjen i udeo ukupnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu Vojvodine (ispod 11%).

Poljoprivredno stanovništvo Vojvodine čini oko 26% poljoprivrednog, odnosno 24% aktivnog poljoprivrednog stanovništva Srbije. Između dva popisa stanovništva bile su različite tendencije i dinamike kretanja pojedinih kategorija poljoprivrednog stanovništva.

Tabela 1. Promene poljoprivrednog stanovništva Vojvodine i Srbije
(po popisima 1991 i 2002)

Kategorija	1991.			2002.			Promena (%)	
	Vojvo- dina	Srbija	%	Vojvo- dina	Srbija	%	Vojvo- dina	Srbija
Poljoprivredno	269	1.305	21	215	817	26	-20,15	-37,4
Aktivno	150	904	17	125	529	24	-16,10	-41,5
Izdržavano	119	401	30	90	288	31	-25,23	-28,18
Udeo aktivnog u poljoprivrednom	55,5	69,3	80	58,3	64,7	90	5,05	-6,6
Udeo aktivnog u ukupnom aktivnom	17,2	14,6	118	13,7	15,6	88	-20,35	6,8
Udeo poljoprivrednog u ukupnom	13,7	16,7	82	10,6	10,9	97	-22,70	-34,7

3.2. Zemljište

Na 100 ha poljoprivredne površine u Vojvodini danas živi oko 114, a na 100 ha oranične površine 128 stanovnika, odnosno na 1 stanovnika dolazi 0,88 ha poljoprivredne ili 0,78 ha oranične površine. U Vojvodini dominira neracionalan posed, kako u pogledu veličine, tako u pogledu grupisanosti površina, naročito na seljačkim gazdinstvima (samo 25% seljačkih gazdinstava ima posed u jednom kompleksu).

Imajući u vidu da prosečna veličina poseda seljačkog gazdinstva u Vojvodini iznosi 3,59 ha korišćenog obradivog zemljišta i da svaki posed u proseku ima 3 odvojene parcele, može se zaključiti da Vojvodina ima nepovoljnu posedovnu strukturu. To predstavlja veliku prepreku u primeni savremene tehnologije proizvodnje i korišćenja mehanizacije, pa samim tim i organizovanju ekonomski opravdane proizvodnje

Struktura zemljišnih resursa, prema načinu korišćenja data je u **Tabeli 2**. Preko 92 % poljoprivrednog zemljišta čini obradiva površina, a oranice čine preko 95 % obradivih površina. Pašnjaci, kao najekstenzivniji način korišćenja zemljišta, zastupljeni su sa svega oko 6 %. Nepovoljna je tendencija blagog smanjivanja vinograda u posmatranom periodu 1981-2007. (godišnja stopa pada -0,8 %).

Vojvodina obuhvata 35% poljoprivrednih površina Srbije. U obradivoj površini učestvuje sa 39%, a u oranicama sa čak 47%. Međutim, u najintenzivnijim načinima korišćenja zemljišta, voćnjacima i vinogradima učestvuje sa samo 7, odnosno 16%. S druge

strane, u najekstenzivnijim načinima korišćenja zemljišta, livade i pašnjaci, učestvuje sa svega 6, odnosno 13%.

Tabela 2. Zemljišni resursi Vojvodine i Srbije

Obeležje	Prosek 2001-2007 (000)ha			Stope promene (%) (1981-2007)	
	Vojvodina	Srbija	Učešće%	Vojvodina	Srbija
Poljorivredna	1.789	5.112	35	0,02	-0,51
Obradiva	1.648	4.252	39	0,06	-0,46
Oranice	1 581	3.345	47	0,03	-0,47
Voćnjaci	18	244	7	0,80	-0,38
Vinogradi	11	67	16	-0,80	-1,85
Livade	37	596	6	1,20	-0,27
Pašnjaci	111	824	13	-0,60	-0,76

Ono što je nepovoljno, je struktura načina korišćenja oranica (**Tabela 3**). U strukturi oranica dominiraju žitarice, a relativno malo su zastupljeni povrće i krmno bilje.

Tabela 3. Oranične površine Vojvodine prema načinu korišćenja

Obeležje	Prosek 2001-2007 (000 ha)			Stopa promene (%) (1981-2007)	
	Vojvodina	Srbija	Učešće %	Vojvodina	Srbija
Žita	1.036	2.072	50	-0,80	-0,69
Industrijsko bilje	341	357	96	1,80	-0,14
Povrće	83	293	28	-0,70	0,00
Krmno bilje	78	468	17	-0,22	0,00

Žita su sa 66% najzastupljenija grupa useva na oranicama u Vojvodini, sledi industrijsko bilje (22%), povrće (5%) i krmno bilje (5%). U posmatranom periodu povećavaju se površine pod industrijskim biljem (naročito sojom) na račun površina pod žitima. Nepovoljne su i tendencije smanjivanja površina pod povrćem i krmnim biljem, što je uzrokovano negativnim tendencijama u stočarstvu. Vojvodina učestvuje sa 96% u površina pod industrijskim biljem u Srbiji.

3.3. Sistemi za navodnjavanje

Poljoprivredna proizvodnja u Vojvodini ograničena je količinom i rasporedom padavina. Poslednjih godina smenjuju se poplavne sa sušnim godinama, što ometa normalan razvoj privrede u celini a posebno poljoprivrede. Prema podacima iz Vodoprivredne osnove Srbije, površina koja može da se navodnjava u Vojvodini je oko 120.000 ha. Oko 60.000 ha snabdeva se vodom iz regionalnih sistema, uglavnom iz hidro sistema Dunav-Tisa-Dunav,

55.000 iz prirodnih vodotokova i 5.000 ha iz akumulacija. To ukupno čini manje od 8% obradivih površina u Vojvodini.

Sadašnje stanje navodnjavanja posmatrano kroz ukupan broj zalivnih sistema, odnosno površina na kojima su oni izgrađeni, ne zadovoljava ni po obimu, ni po tehničkoj opremljenosti, a isto tako ni po stepenu njihovog korišćenja. U Vojvodini navodnjava između 1,2% (1999. godine) i 4,4% (1990. godine) obradivih površina.

3.4. Kapaciteti u stočarstvu

Stočarstvo je relativno malo zastupljeno u Vojvodini (25 uslovnih grla na 100 ha poljoprivredne površine). U strukturi stočnog fonda dominantno mesto ima svinjarstvo (49%), zatim govedarstvo (38%), na trećem mestu je živinarstvo (7%), na četvrtom mestu sa 3% je ovčarstvo, a najmanje je zastupljeno konjarstvo (nešto manje od 3%). Osnovno stado značajnijih vrsta stoke u Vojvodini i Srbiji dato je u **Tabeli 4**.

Tabela 4. Broj grla osnovnog stada stoke u Vojvodini i Srbiji

Obeležje	Prosek (2001-2007)			Stopa promene (%)	
	Vojvodina	Srbija	Učešće %	Vojvodina	Srbija
Krave i steone junice	107.300	727.000	14,8	0,53	-1,19
Krmače i suprasne nazimice	180.000	714.000	17,1	-4,01	-6,01
Priplodne ovce	122.300	1,160.500	10,5	7,15	1,45

Vojvodina učestvuje sa 15% u osnovnom stadu goveda, 17% u reproduktivnim kapacitetima svinjarstva i 11% u osnovnom stadu ovaca u Srbiji.

4. PROIZVODNI REZULTATI

4.1. Biljna proizvodnja

4.1.1. Ratarstvo i povrtarstvo

Prosečni prinosi značajnijih ratarskih useva u toku tri karakteristična period (1981-1990 - pre krize; 1991-2000 – za vreme krize i 2001-2007 – posle krize) dati su u **Tabeli 5**. Prinosi svih posmatranih useva (sem suncokreta) pokazuju stope rasta u poslednjem posmatranom podperiodu (2001-2007). Međutim, taj rast nije dovoljan ni da se ostvare prosečni prinosi iz

perioda 80-tih godina (sa izuzetkom soje), a kamoli da se porede sa prinosima u EU. U poređenju sa Srbijom, prinosi svih posmatranih useva su nešto veći (do 10%).

Tabela 5. Prinosi značajnijih ratarskih useva (t/ha)

Obeležje	Vojvodina - Proseci				Srbija - Prosek	
	1981-90	1991-00	2001-07	Stopa promene (%)	2001-07	Stopa promene (%)
Pšenica	4,9	3,9	3,7	2,89	3,4	4,32
Kukuruz	5,7	4,6	5,3	5,09	4,8	1,43
Šećerna repa	42,7	34,0	41,0	3,94	40,8	16,80
Suncokret	2,1	1,8	2,0	-0,15	1,9	1,47
Soja	2,0	2,0	2,4	4,44	2,4	3,72

U **Tabeli 6.** prikazano je kretanje ukupne proizvodnje značajnijih ratarskih proizvoda u pojedinim podperiodima. Značajno su smanjene proizvodnje žita i šećerne repe, a povećane proizvodnje soje (za preko 100%) i suncokreta, za preko 50%.

Tabela 6. Proizvodnja značajnijih ratarskih useva (000 t)

Obeležje	Vojvodina - Proseci				Srbija - Prosek	
	1981-90	1991-00	2001-07	Stopa promene (%)	2001-07	Stopa promene (%)
Pšenica	1.726	1.428	1.230	-3,46	2.180	-5,63
Kukuruz	3.833	3.054	3.339	5,50	5.794	0,45
Šećerna repa	3.757	2.029	2.209	14,8	2.312	15,27
Suncokret	216	284	324	6,87	348	4,90
Soja	128	128	257	15,42	273	20,05

Kukuruz je najzastupljenija biljna vrsta u Vojvodini. Gaji se na oko 630.000 ha, i u posmatranom periodu (2001-2007) ostvaren je prosečan prinos od oko 5,3 t/ha, odnosno godišnja proizvodnja od oko 3,3 miliona tona. Učešće Vojvodine u ukupnoj proizvodnji kukuruza u Srbiji je oko 58%.

Proizvodnja hlebnog žita – pšenice obavlja se na prosečno 330.000 ha, uz prosečan prinos od oko 3,7 t/ha i godišnju proizvodnju od oko 1,2 miliona tona. Vojvodina učestvuje sa preko 56% u ukupnoj proizvodnji pšenice u Srbiji.

Šećerna repa se prosečno gajila na oko 52.000 hektara, prosečan prinos iznosio je oko 41 t/ha, a godišnja proizvodnja oko 2,2 miliona tona. U proizvodnji šećerne repe u Srbiji, Vojvodina učestvuje sa oko 96%.

Suncokret se u Vojvodini prosečno gajio na oko 160.000 hektara, uz prosečan prinos od oko 2 t/ha i godišnju proizvodnju od oko 320.000 tona. Gotovo celokupna proizvodnja suncokreta u Srbiji je iz Vojvodine (93%).

Kao i kod šećerne repe i suncokreta, i u proizvodnji soje u Srbiji Vojvodina dominira (94%). Soja se prosečno gajila na oko 110.000 ha, uz prosečan prinos od oko 2,2 t/ha i godišnju proizvodnju od oko 250.000 tona. Soja je usev koji beleži najveće povećanje površina (za preko 40.000 ha) u odnosu na prethodne periode. Takođe, i prinos soje povećan je za 10% , pa je ukupna proizvodnja soje više nego udvostručena u odnosu na prethodne periode.

Povrće se gaji na svega 5% oraničnih površina Vojvodine. Proizvodnju povrća uglavnom organizuju seljačka gazdinstva. Najzastupljeniji povrtarski usevi su krompir, dinje i lubenice, grašak, pasulj, crni luk, paprika, paradajz, kupus i kelj. U analiziranom vremenskom periodu prosečne prinose posmatranih povrtarskih useva na području Vojvodine karakteriše tendencija rasta (**Tabela 7**).

Tabela 7. Prinosi i proizvodnja značajnijih povrtarskih useva (t/ha)

Povrće	Prinos (t/ha)		Godišnja proizvodnja (t)	
	Prosek 2001-2007	Stopa promene (%)	Prosek 2001-2007	Stopa promene (%)
Krompir	12,4	6,6	314.956	-5,29
Pasulj	1,18	2,3	8.811	-1,71
Grašak	2,88	4,2	18.811	-2,35
Dinje i lubenice	18,20	1,6	166.619	-0,73

Lucerka i detelina su izraziti predstavnici useva namenjeni ishrani stoke, čija se proizvodnja organizuje na oranicama. Ovi usevi se gaje na 81% ukupnih površina pod krmnim biljem u Vojvodini.

4.1.2. Voćarstvo i vinogradarstvo

U periodu od 2001-2007. godine ukupan broj rodni stabala analiziranih voćnih vrsta u proseku je iznosio oko 11,5 miliona (**Tabela 8**). Seljačka gazdinstva, sa oko 7,3 miliona rodni stabala učestvuju sa 63,5% u ukupnim rodni stablima Vojvodine. Najzastupljenije voće u Vojvodini je jabuka (40%), zatim šljiva (22%), pa višnja i kruška (11%). Najveću proizvodnju takođe ima jabuka (oko 65.000t), zatim slede: šljiva (38.000t), višnja (14.000t) i breskva (11.000t).

Tabela 8. Broj rodni stabala i proizvodnja značajnijih vrsta voća

Voćne vrste	Broj rodni stabala		Proizvodnja		Prinos kg/stablu
	Prosek 2001-07 (000 kom)	Struktura (%)	Prosek 2001-07 (tona)	Struktura (%)	
Jabuka	4.671	40,4	64.580	44,1	13,8
Kruška	1.293	11,2	9.700	6,6	7,5
Šljiva	2.573	22,2	37.531	25,6	14,6
Višnja	1.351	11,7	13.586	9,3	10,1
Trešnja	285	2,5	3.935	2,7	13,8
Kajsija	395	3,4	5.680	3,9	14,4
Breskva	1.001	8,6	11.401	7,8	11,4
Svega	11.569	100,0	146.413	100,0	-

Industrijska proizvodnja polupreradenih proizvoda od voća u Vojvodini se odlikuje opadanjem obima proizvodnje i visokim variranjima iz godine u godinu. Obavlja u 35 većih i manjih pogona različitih kapaciteta i proizvodnih programa. Uključeni su praktično svi vidovi konzervisanja: topla i hladna prerada, sušenje, mariniranje, biofermentacija, visoka koncentracija šećera i hemijsko konzervisanje. Većina fabrika (pogona) je organizovano za kombinovanu preradu voća i povrća sa kombinovanim postupcima konzervisanja, što je sa tehnološko-ekonomskog aspekta u potpunosti opravdano. Prosečna struktura proizvodnje prerađevina od voća je sledeća: Voćni sokovi 89.000t, voćni sirupi 500t, kompoti 730t, marmelada 2.500t i džem 70t.

Vinogradarska proizvodnja je organizovana na malim porodičnim gazdinstvima, kao i plantažnim zasadima. U proseku za period 2001-2007. površine vinograda iznosile su 11.400 ha. Ukupne površine vinograda se smanjuju po prosečnoj godišnjoj stopi promene od -1,85%. Proizvodnja grožđa godišnje je iznosila oko 74.000 tona i takođe, pokazuje tendenciju pada, uslovljenu padom površina pod vinogradima. Proizvodnja vina se u Vojvodini odvija u sedam vinarija i većem broju manjih vinskih podruma. Najveći proizvođač vina su Vršački vinogradi – Vršac.

4.2. Stočarstvo

Analiza rezultata stočarske proizvodnje izvršena je po granama stočarstva i upoređena (pored Srbije) i sa neposrednim susedom – Mađarskom.

4.2.1. Govedarstvo

Kvantitativna komparativna analiza govedarstva u Vojvodini i Mađarskoj obuhvatila je godišnje podatke o prinosima (godišnji prirast i proizvodnja mleka po kravi) i ukupnoj

proizvodnji (ukupan broj goveda i ukupna godišnja proizvodnja mleka). Rezultati analize prezentirani su u **Tabeli 9**.

Tabela 9. Promene proizvodnih u rezultata u govedarstvu AP Vojvodine i Mađarske u periodu 2001-2007.

OBELEŽJE	Vojvodina				Mađarska			
	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene %	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene %
PRIRAST PO KRAVI I STEONJOJ JUNICI (kg)	447	404	509	2,46	323,7	310	338	0,65
MLEKO PO KRAVI (litara)	3.596	3.179	4.093	2,41	6.033	5.335	6.693	3,29
UKUPAN BROJ GOVEDA	228.900	212.000	269.000	2,08	741.900	702.000	805.000	-1,88
UKUPNA PROIZVODNJA MLEKA 000 lit	334.700	292.000	397.000	2,91	1.939.700	1.793.800	2.080.600	-2,10

Vojvodina ima gotovo 3,3 puta manje osnovno stado u govedarstvu od Mađarske. Međutim, za razliku od Mađarske, u Vojvodini je pozitivna stopa promene broja krava i steonih junica. U posmatranom periodu Vojvodina ostvaruje veći prosečan prirast za gotovo 40%. Mlečnost po kravi je u Mađarskoj veća za 68% nego u Vojvodini. Mlečnost krava u Vojvodini je viša od iste u Srbiji, gde su više zastupljene mlečno-mesne rase (simentalac). Vojvodina učestvuje sa oko 20% u ukupnom broju goveda u Srbiji. Ukupna proizvodnja kravljeg mleka u Vojvodini je manja za oko 5,4 puta u odnosu na Mađarsku, ali pokazuje tendenciju povećanja.

4.2.2. Svinjarstvo

Promene u proizvodnim pokazateljima u svinjrstvu u Vojvodini nisu povoljne kao u govedarstvu (**tabela 10**). Osnovno stado svinja smanjuje se po stopi od četiri procenta godišnje, što je gotovo identično i u Mađarskoj. Prosečan prirast po krmači u Vojvodini od 1.042 kg, manji je nego u Mađarskoj za čak 583 kg, odnosno 56%. To se može objasniti i time da je u Mađarskoj daleko veća prosečna težina i starost klanja svinja i da tamo nije uobičajeno da se kolju prasići. Osnovno stado svinja u Mađarskoj je veće za 135 hiljada grla ili 75%. Ukupan broj svinja smanjuje se i u Vojvodini i u Mađarskoj zbog dugogodišnjeg nepovoljnog ekonomskog položaja stočarstva uopšte. Ukupan broj svinja u Vojvodini čini oko 1/3 ukupnog broja svinja u Srbiji.

Tabela 10. Promene u svinjarstvu u AP Vojvodini i Mađarskoj u periodu 2001-2007.

OBELEŽJE	Vojvodina				Mađarska			
	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)
PRIRAST PO KRMAČI (kg)	1.042	877	1.217	3,24	1.625	1.544	1.712	0,69
UKUPAN BROJ SVINJA miliona kom.	1,353	1,190	1,538	-1,43	4,428	3,853	5,082	-3,12

4.2.3. Ovčarstvo

Ovčarska proizvodnja u Vojvodini nema toliki ekonomski značaj za poljoprivredu Vojvodine, kao što to imaju svinjarstvo i govedarstvo. U **Tabeli 11** dati su rezultati komparativne analize proizvodnih parametara ovčarstva u Vojvodini i Mađarskoj. Proizvodni pokazatelji u ovčarstvu u Vojvodini beleže pozitivne rezultate. Za razliku od Vojvodine, ovčarstvo u Mađarskoj ima znatno niže stope rasta brojnog stanja stoke, a prirast po priplodnoj ovci ima tendenciju pada. Prosečan prirast po priplodnoj ovci je u posmatranom periodu u Vojvodini bio za 58%, ili za 14,6 kg viši nego u Mađarskoj. Iz podataka je očito da je ovčarstvo u Vojvodini u ekspanziji, dok je u Mađarskoj u krizi. Vojvodina učestvuje samo sa oko 12% ukupnog broja ovaca u Srbiji.

Tabela 11. Promene proizvodnih rezultata u ovčarstvu u AP Vojvodini i Mađarskoj u periodu 2001-2007.

OBELEŽJE	Vojvodina				Mađarska			
	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)
PRIRAST PO PRIP. OVCI (kg)	39,9	30,3	63,8	3,98	25,3	22,3	27,8	-3,39
UKUPAN BROJ OVACA (kom)	185.000	140.000	254.000	6,98	1,249.500	1,103.000	1,405.000	1,26

4.2.4. Živinarstvo

Živinarska proizvodnja u Vojvodini pokazuje određeni stepen stabilnosti i stagnacije, o čemu svedoče relativno niski koeficijenti varijacije i pozitivne godišnje stope promena, manje od 1% kod svih posmatranih pojava. U istom periodu živinarstvo u Mađarskoj pokazuje negativne tendencije (sem proizvodnje jaja po koki nosilji, koja stagnira – **Tabela 12**).

Broj koka nosilja u Vojvodini manji je 4,3 puta, proizvodnja jaja 7,2 puta, a ukupan broj živine 2,8 puta. To svedoči da je u Mađarskoj više zastupljena „teška linija“ u živinarstvu,

odnosno proizvodnja jaja, a u Vojvodini „laka linija“, odnosno proizvodnja brojlera. I sami proizvodni rezultati u proizvodnji jaja u Mađarskoj su znatno bolji. Proizvodnja jaja po koki nosilji od 212 komada jaja godišnje je za 70% veća nego u Vojvodini. Broj živine u Vojvodini čini 37% ukupnog broja živine u Srbiji.

Tabela 12. Promene proizvodnih rezultata u živinarstvu u AP Vojvodini i Mađarskoj u periodu 2001-2007.

OBELEŽJE	Vojvodina				Mađarska			
	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)	Prosek 2001-07	Min	Max	Stopa promene (%)
BROJ KOKA NOSILJA (miliona)	3,497	3,121	4,093	0,16	14,935	13,040	16,348	-1,62
BROJ JAJA PO KOKI (komada)	125	107	138	0,75	212	205	218	0,07
UKUPNA PROIZVODNJA JAJA (miliona komada)	437	334	507	0,92	3.163	2.843	3.433	-1,55
UKUPAN BROJ ŽIVINE (miliona)	6,563	5,737	7,364	0,60	18,350	15,798	20,150	-1,03

4.2.5. Koncentracija stoke

Jedan od osnovnih naturalnih pokazatelja intenzivnosti poljoprivredne proizvodnje je i stepen zastupljenosti, odnosno koncentracija stoke. Koncentracija stoke izražava se na sledeće načine: Broj goveda na 100 ha obradivih površina; broj svinja na 100 ha oraničnih površina; broj ovaca na 100 ha poljoprivredni površina i broj živine na 100 ha oraničnih površina.

Komparativni pokazatelji koncentracije stoke za Vojvodinu, Srbiju i Mađarsku dati su u **Tabeli 13.**

Tabela 13. Komparativna analiza koncentracije stoke – prosek 2001-2007.

Kategorija	Vovodina	Srbija	Mađarska	Indeksi (%)		
				2/3	2/4	3/4
1	2	3	4	5	6	5
Broj goveda na 100 ha poljoprivrene površine	12,7	19,5	33,4	65	38	58
Broj svinja na 100 ha oranica	85,6	95,0	96,3	90	89	99
Broj ovaca na 100 ha poljoprivredne površine	10,3	26,6	21,5	39	48	124
Broj živine na 100 ha oranica	415	484	316	86	131	153

Na osnovu podataka u tabeli se može videti koliko Vojvodina zaostaje u razvoju stočarstva za Mađarskom i Srbijom.. Koncentracija goveda u Vojvodini je 2,6 puta manja nego u Mađarskoj i za 35% manja nego u Srbiji. Koncentracija svinja je neznatno manja, a koncentracija ovaca je preko dva puta manja od Mađarske i više od 2,5 puta od Srbije.

5. EKONOMSKI REZULTATI

5.1. Bruto domaći proizvod

Analiza tendencija razvoja poljoprivrede Vojvodine sagledana je na osnovu dinamike društvenog proizvoda. Vrednost bruto domaćeg proizvoda (GDP) izražena je u stalnim cenama iz 1994.godine, kako bi se izbegao uticaj inflacije i na taj način dobila realnija slika o njegovoj dinamici (tabela 14).

Tabela 14. Bruto domaći proizvod poljoprivrede i prehrambene industrije – tekuće cene (miliona dinara)

Godina	Srbija	Vojvodina	
	POLJOPRIVREDA		Učešće u %
2000.	72.656	29.904	41,2
2001.	135.955	55.950	41,1
2002.	130.783	50.450	38,6
2003.	129.744	46.985	36,2
2004.	162.258	65.978	40,7
Stopa promene %	22,2	21,9	-
PREHRAMBENA INDUSTRIJA			
2000.	28.489	14.276	50,1
2001.	54.695	25.000	45,7
2002.	73.348	32.292	44,0
2003.	71.423	33.282	48,6
2004.	87.230	42.130	48,3
Stopa promene %	32,2	31,1	-

Izvor: Novković i sar. 2007.

Bruto domaći proizvod poljoprivrede veći je od bruto domaćeg proizvoda prehrambene industrije, što govori da se značajni deo poljoprivrednih proizvoda troši ili izvozi u sirovom stanju, a ne prerađuje u sopstvenim kapacitetima. Učešće Vojvodne u bruto domaćem proizvodu prehrambene industrije Srbije (47,3%) je veće od njenog učešća u bruto domaćem proizvodu poljoprivrede Srbije (39,6%), i pored činjenice da je struktura poljoprivredne proizvodnje u drugim delovima Srbije intenzivnija (veća zastupljenost povrtarstva, voćarstva i stočarstva). Razlog tome je, što su u Vojvodini koncentrisani kapaciteti za preradu žitarica i industrijskog bilja.

6. AGRARNA POLITIKA

Republika Srbija, i u okviru nje AP Vojvodina, prema indikatorima privredne razvijenosti, pripada grupi manje razvijenih zemalja. Nizak stepen razvijenosti, pored ostalog, prisutan je i u agrarnom sektoru. U skadu sa postojećim uslovima, definisani su ciljevi i principi agrarne politike:

- Izgradnja održivog i efikasnog poljoprivrednog sektora, koji može da se takmiči na svetskom tržištu, doprinoseći porastu nacionalnog dohotka;
- Obezbeđenje hrane koja zadovoljava potrebe potrošača u pogledu kvaliteta i zdravstvene bezbednosti;
- Osiguranje podrške životnom standardu za ljude koji zavise od poljoprivrede, a nisu u stanju da svojim razvojem prate ekonomske reforme;
- Osiguranje podrške održivom razvoju sela;
- Očuvanje životne sredine od uticaja negativnih efekata poljoprivredne proizvodnje;
- Priprema agrarnog sektora za integraciju u Evropsku Uniju, i
- Priprema politike domaće podrške i trgovine poljoprivrednim proizvodima po pravilima Svetske trgovinske organizacije (STO).

7. FINANSIRANJE POLJOPRIVREDE

Osnivanjem Fonda za razvoj Republike Srbije, a u saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, kao i Ministarstva finansija, poljoprivrednim gazdinstvima koja su upisana u Registar u cilju podsticanja poljoprivredne proizvodnje bila su odobrena kreditna sredstva za određene namene.

Savremena poljoprivredna proizvodnja AP Vojvodine u velikoj meri opredeljena je sredstvima odobrenim iz pokrajinskih fondova. Skupština AP Vojvodine osnovala je ukupno pet fondova, od kojih tri fonda imaju za isključivi ili kao jedan od ciljeva, podsticanje razvoja poljoprivrede u Pokrajini:

7.1. Fond za razvoj AP Vojvodine

Od ukupno odobrenih sredstava Fonda za razvoj AP Vojvodine – 135,80 miliona eura, za razvoj poljoprivrede usmereno je ukupno 24,35 miliona eura, odnosno poljoprivrednim gazdinstvima usmereno je 15,71 milion eura, a zemljoradničkim zadrugama plasirano je 8,64 miliona eura. U 2007. godini čak 72% je usmereno poljoprivrednim gazdinstvima.

7.2. Garancijski fond AP Vojvodine

Razvoj privrede i poljoprivrede u AP Vojvodini osnovna je misija Garancijskog fonda. Ove zadatke Fond realizuje kroz svoju osnovnu delatnost, izdavanje garancija bankama kao sredstava obezbeđenja urednog vraćanja bankarskih kredita. U periodu od 2005. do 2007. godine kroz šesnaest konkursnih aktivnosti angažovan je garantni potencijal u ukupnom iznosu oko 21 milion eura i izdato je ukupno 490 garancija (od čega 19,57 miliona eura u sektor poljoprivrede). U pomenutom periodu ni jedna garancija nije pala na teret sredstava Fonda, što znači da je Fond izvršio kvalitetnu ocenu kreditne sposobnosti učesnika konkursa i time sveo rizik izdavanja garancija na minimum.

7.3. Pokrajinski fond za razvoj poljoprivrede

Pokrajinski fond za razvoj poljoprivrede je osnovan 2001. godine sa ciljem podsticanja poljoprivrede u Pokrajini i otklanjanja problema u oblasti poljoprivredne proizvodnje putem učešća u finansiranju programa unapređenja i razvoja pojedinih oblasti agrara. U posmatranom periodu plasirano je 5,23 miliona eura, od čega su donacije Kraljevine Norveške za rekonstrukciju irigacionih sistema iznosile 3,38 miliona eura. Fond se u posmatranom periodu (2002-2007) bazirao prvenstveno na učešće u finansiranju sistema za navodnjavanje, nabavku novih zaštićenih bašta – plastenika i staklenika, kao i jedan od poslednjih projekata – za podizanje višegodišnjih zasada autohtonih i odomaćenih sorti vinove loze. Za program obezbeđenja proizvodnje u zaštićenim baštama plasirao je kredita u iznosu od 377.560 eura, dok je za navodnjavanje usmereno 1,43 miliona eura.

8. ZADRUGARSTVO

Ključni problem zadružnog sektora ogleda se u nepostojanju zadruga koje funkcionišu po opšteprihvaćenim zadružnim principima. Ukoliko se posmatra način rada i upravljanja u zadrugama kod nas, mogu se uočiti dva karakteristična tipa zadruga. Jedan tip su tzv. „državne zadruga“ kojima upravljaju zaposleni, dok poljoprivrednici, kao članovi zadruga, nemaju takva prava. Drugi tip su tzv. „privatne zadruga“, koje, u stvari, posluju kao privatna preduzeća, bez poštovanja zadružnih načela. Podjednako bitno, a takođe nerešeno pitanje odnosi se na vlasništvo nad imovinom zadruga, koje ograničava njihov razvoj i u velikom broju slučajeva onemogućuje funkcionisanje.

U cilju rešavanja navedenih problema i stvaranja uslova za unapređenje zadružnog sektora, 2006. godine donet je novi Zakon o zadrugama.. Prema Zakonu, zadruga se osniva i posluje na principima: dobrovoljnosti i otvorenog članstva, uzajamnosti, ravnopravnosti, solidarnosti, jednakog prava upravljanja, demokratičnosti, zadružnog obrazovanja i informisanosti zadrugara i međuzadružne saradnje, kao i drugim međunarodno priznatim zadružnim principima. U praksi, ovaj zakon nije pospešio unapređenje zadruga.

9. SPOLJNOTRGOVINSKA RAZMENA

Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je uslovljen obimom i dinamikom domaće poljoprivredne proizvodnje, visinom potrošnje, nivoom podsticaja od strane države, kao i carinskim i drugim netarifnim ograničenjima zemalja uvoznica. Prisutna je izuzetna zatvorenost pojedinih, pre svega, razvijenih zemalja, koje koriste različite barijere u uvozu. Sve više se koriste razna kvantitativna ograničenja - u vidu tehničkih prepreka – primena ISO standarda i HACCP metoda za utvrđivanje kvaliteta, kvantitativnih, i drugih ograničenja, kao osnovnih instrumenata mera agrarnog protekcionizma. Izvoz treba da postane osnovna poluga privrednog rasta i razvoja Vojvodine. U izvozu treba da se poveća zastupljenost proizvoda višeg stepena obrade sa standardima koji će zadovoljavati potrebe potrošača zemalja uvoznica.

9.1. Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

U periodu 2001-05, prosečan uvoz je iznosio 118,4 miliona dolara. U strukturi izvoza najveće učešće ima robna grupa povrće i voće sa 23,8%, sledi robna stočna hrana sa 19,3% i razni proizvodi za ishranu sa 10,6%.

Stepen zaštite agroindustrije od konkurencije iz inostranstva veoma nizak. Na veliki broj proizvoda zaštita putem prelevmana praktično i ne postoji, a koji čine značajnu stavku u našem uvozu (voće, proizvodi konditorske industrije i sl.). Uporedo sa liberalizacijom na ispoljeni negativan bilans uticali su i razni interventni uvozni aranžmani, kao i ugovori o dugoročnoj proizvodnoj kooperaciji, koje, takođe, spadaju u formu uvoza. Visoki uvoz naročito će se negativno odraziti u narednom periodu, ovo će imati dugoročne negativne posledice, i to pre svega, u stočarskoj proizvodnji. Uvoz poljoprivrednih proizvoda treba da bude komplementaran i da se nalazi u funkciji proizvodnje.

9.2. Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

Prosečna goišnja vrednost izvoza u periodu 2001-2005. godine dostigao je 254,8 miliona dolara, sa značajnim pozitivnim trendom kretanja vrednosti, po prosečnoj stopi od 36,8% godišnje. Apsolutni maksimum ostvaren je u poslednjoj analiziranoj godini (400 miliona dolara).

U strukturi izvoza najveće učešće imaju robne grupe *šećer, med i proizvodi* sa 39,3%, sledi robna grupa *žitarice i prerađevine* sa 18,2% i *povrće i voće* sa 13,3%. Napred navedene robne grupe imale su dominantno učešće u ukupnom izvozu agrarnih proizvoda iz Vojvodine (70,8%). Evidentno je da sve robne grupe nemaju jednako mesto, poziciju i značaj u vojvođanskom agrarnom izvozu.

9.3. Mogućnosti povećanja izvoza agroindustrije

U narednom periodu neophodno je u punoj meri iskoristiti komparativne prednosti Vojvođanske agroindustrije:

- Povoljne agroekološke uslove, za proizvodnju žitarica, industrijskog bilja, voća i povrća;
- Postojanje kapaciteta prerađivačke industrije (uljare, šećerane, klanice, mlekarne, industrije za prerađu pšenice, voća i povrća);
- Stručne kadrove, kako u proizvodnji, tako i u naučno-istraživačkim ustanovama.

Mere ekonomske politike u ovoj oblasti moraju uvažavati sve specifičnosti poljoprivredne proizvodnje (spor obrt kapitala i sl.), pri tom iste treba da budu u funkciji podržavanja njene izvozne orijentacije. Potrebno je odgovarajućim merama povećati i stabilizovati proizvodnju i na taj način stvoriti stabilne izvozne viškove koji će po pitanju kvaliteta zadovoljavati potrebe inostranih kupaca.

Izvozni potencijali agrokompleks Vojvodine su: Šećer i konditorski proizvodi; jestivo suncokretovo ulje; pšenica i kukuruz, kako merkantilni, tako i semenski; semenska soja i suncokret; kvalitetno voće, kako u svežem, tako i u prerađenom stanju (višnja, jagoda, jabuka, kajsija); kvalitetno povrće uglavnom u svežem stanju; junad za klanje, juneće meso, jagnjad za klanje, jagnjeće meso; kvalitetne mesne prerađevine (šunka i plećka u foloji, limenci); pivo, bezalkoholni napitci, mineralna voda, vino; nekonvencionalni poljoprivredni proizvodi (žabe, puževi, med, lekovito bilje); zdravstveno bezbedna- ekološki čista hrana..

9.4. Bilans spoljnotrgovinske razmene

Prosečan bilans spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda AP Vojvodine, u posmatranom periodu je pozitivan i iznosi prosečno 65 miliona dolara.. Ostvareni bilans može se okarakterisati kao veoma dobar, mada se istim ne treba zadovoljiti. Cilj u narednom periodu treba da bude povećanje izvoza, uz održavanje uvoza na dosadašnjem nivou.

Analizirajući bilans spoljnotrgovinske razmene po robnim grupama uočava se sledeće:

- Pozitivan bilans spoljnotrgovinske razmene – imaju sledeće robne grupe: meso i preradevine, žitarice, voće i povrće, šećer, razni proizvodi za ishranu i duvan. Najveći pozitivan bilans razmene ostvaruje robna grupa *šećer, proizvodi i med* sa 41,9 miliona dolara.
- Ostale grupe proizvoda proizvode su daleko više uvožene, nego izvožene iz Vojvodine, odnosno prisutan je negativan bilans razmene. Najveći negativans bilans razmene prisutan je kod robne grupe: *stočna hrana*, sa 11,5 miliona dolara.

10. OCENA KONKURENTNOSTI - SWOT analiza

Razvojne snage poljoprivrede Vojvodine su:

- Dobri prirodni uslovi za proizvodnju (zemljište, klima, vodni resursi)
- Komparativne prednosti mikrorejona (Fruška gora, Subotička peščara, Vršačke planine),
- Relativno nezagađena životna sredina i resursi poljoprivrede,
- Izvrsni uslovi za multifunkcionalni razvoj poljoprivrede (pogodni prirodni resursi za razvoj turizma, ugostiteljstva, proizvodnju energije (eolska, termalna, obnovljivi izvori)),
- Tradicija u konvencionalnoj poljoprivrednoj proizvodnji,
- Relativno kvalifikovana i obrazovana radna snaga,
- Razvijenost prerađivačkih kapaciteta,
- Postojanje obrazovnih i naučno-istraživačkih institucija,
- Spremnost pokrajinskih institucija za razvoj agrokompljeka,
- Postojanje poljoprivredne savetodavne službe.

Slabosti su:

- Neuređenost zemljišnog kompleksa.
- Sitni posedi i parcele seljačkih gazdinstava.
- Ekstenzivna proizvodnja po strukturi i prinosima.
- Slaba zastupljenost stočarstva.
- Neodgovarajuće rešenje korišćenja državnog zemljišta.
- Nedovoljno korišćenje i loši ekonomski uslovi za korišćenje vodnog potencijala za navodnjavanje.
- Loša organizovanost seljačkih gazdinstava.
- Nedovoljna podrška razvoju poljoprivrede od strane države.
- Problem staračkih domaćinstava i devastacije sela.

Razvojne mogućnosti su:

- Uređenje zemljišnih površina.
- Povećanje površina u navodnjavanju.
- Intenziviranje biljne proizvodnje promenom strukture proizvodnje i većim ulaganjem u pojedine linije proizvodnje.
- Mogućnosti boljeg korišćenja zemljišta kroz postrnu i naknadnu setvu.
- Intenziviranje stočarske proizvodnje.
- Veći stepen finalizacije proizvodnje u sopstvenim prerađivačkim kapacitetima.
- Unapređenje tehnologije prerade poljoprivrednih proizvoda.
- Razvoj multifunkcionalne proizvodnje i dierzifikacija (Sem za proizvodnju hrane, poljoprivredni resursi Vojvodina mogu se efikasno koristiti za razvoj agro-eko turizma (seoski turizam, seoske turističke manifestacije, banjski turizam, riboliovni i lovni turizam), ugostiteljstvo (salašarskog tipa, sveža-zdrava hrana, itd), proizvodnja energije (eolska, termalna, obnovljivi resursi).
- Razvoj MSP u oblasti zanatske prerade poljoprivrednih proizvoda.
- Integracija proizvodnje, prerade i plasmana kroz zadrugarstvo.
- Uspostavljanje ISO standardizacije i poboljšanje kvaliteta proizvoda.
- Veća proizvodnja uljane repice i investiranje u rafinerije za roizvodnju bio-goriva.
- Razvoj ekološke proizvodnje, proizvodnje lekovitog i aromatičnog bilja.
- Dalje unapređenje savetodavne službe i drugih institucija.

Pretnje u razvoju su:

- Ograničenja plasmana.
- Ograničenja izvoza (kvote, necarinske barijere, ne stimulisanje izvoza,...)
- Nedovoljne mogućnosti države za podršku razvoja poljoprivrede.
- Nedostatak kvalitetnih izvora sredstava za razvoj i funkcionisanje.
- Nepostojanje ili neadekvatnost zakonske regulative.
- Nedovoljan uticaj institucija na razvoj.

11. ZAKLJUČAK - USLOVI I MERE ZA JAČANJE KONKURENTNOSTI

Najznačajniji uslovi i podsticajne mere za razvoj agrobiznisa u ruralnim područjima Vojvodine su:

1. Stimulisanje izgradnje i korišćenja sistema za navodnjavanje. I pored izuzetnih vodnih resursa u Vojvodini, njihov stepen iskorišćenosti je izuzetno mali. Jedan od najznačajnijih razloga za njihovo minimalno korišćenje leži u ekonomskim uslovima za njihovu eksploataciju. Republički i pokrajinski fondovi za razvoj poljoprivrede trebalo bi značajnija kreditna sredstva, pod povoljnim uslovima da usmere u nabavku opreme i sisteme za navodnjavanje, fiskalna politika trebalo bi da poreskim oslobođenjima stimuliše gazdinstva koja koriste sisteme za navodnjavanje.

2. Stimulisanje povećanja investiranja u ruralna područja. Stimulativne mere, koje bi poboljšale investiranje u ruralna područja bile bi oslobađanje ili smanjenjem doprinosa za zapošljavanje u ruralnim sredinama, povoljnija poreska i kreditna politika, finansijski podsticaji razvoja agrobiznisa od strane države, republike i lokalne samouprave.

3. Uređenje i racionalno korišćenje zemljišnog fonda. Uređenje zemljišnog resursa i racionalno korišćenje zemljišnog fonda je u današnje vreme jedan od najvažnijih problema poljoprivrede Vojvodine.

4. Uređenje infrastrukture i razvoj ustanova u ruralnim područjima. Za privredni razvoj ruralnih područja značajan razvoj infrastrukture i ustanova (puteva, vodovodne i kanalizacione mreže, telekomunikacija vrtića, škola, banaka, sportskih terena i igrališta, kulturnih i drugih ustanova). U ovom segmentu značajni izvori mogu biti iz stranih povoljnih kredita i donacija.

5. Državne i investicije lokalnih samouprava u razvoj preduzeća u selima. Poljoprivredno zemljište, kao državni resurs treba da predstavlja osnovu za prioritete u Državnom

investicionom planu Srbije. To znači da bi Srbija, kao što ulaže u razvoj planinarskog turizma, investiranjem u žičare i uređenje terena za skijanje, trebalo da ulaže u optimalno korišćenje svog poljoprivrednog zemljišta, kroz razvoj poljoprivrednih preduzeća, eksperimentalnih stanica, naučnih instituta, turističkih atrakcija i drugih, profitabilnih načina multifunkcionalnog korišćenja poljoprivrednog zemljišta.

6. Razvoj institucija za razvoj malog agrobiznisa i preduzetništva. Posebnu ulogu u razvoju malog biznisa i preduzetništva svuda u svetu imaju institucije. Kada je u pitanju agrobiznis značajne investicije su tehnološki problemi, garancijski fondovi i savetodavne institucije za razvoj agrobiznisa.

7. Edukacija ruralnog stanovništva. Privredni razvoj ruralnih područja mora biti praćen opštim društvenim razvojem, odnosno opštom edukacijom ruralnog stanovništva i edukacijom u tehničkom, tehnološkom, obrazovnom, kulturnom, ekološkom, i ne na poslednjem mestu, ekonomskom smislu.

8. Razvoj zadrugarstva i poljoprivrednog savetodavstva. Za opstanak i razvoj seljačkih gazdinstava od posebnog su značaja dalji razvoj zadrugarstva i poljoprivrednog savetodavstva, vrsta, kao ustanove koja u interesu poljoprivrede treba da uskladi ciljeve države i ciljeve seljaka i bude institucija za implementaciju agrarne politke.

Literatura

Izvršno veće AP Vojvodine (2006): Program privrednog razvoja AP Vojvodine – novelirana ex post analiza privrede Vojvodine, Novi Sad

Novković, N., Bošnjak Danica, Milić D., Potkonjak Svetlana, Čobanović Katarina, Jovanović, M., Vlahović, B., Tica, N., Pejanović, R., Rodić Vesna, Petrović, Ž., Zekić, V., Vukoje, V., Nikolić-Đorić Emilija, Mutavdžić Beba, Marković Katarina, Janković, D., Bulatović Mirjana: (2007): Strategija razvoja poljoprivrede i sela AP Vojvodine, projekat, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad

Novković, N. (2003) Pravci razvoja malog biznisa u agroprivredi Vojvodine, Ekonomika preduzeća 3-4, Savez ekonomista Srbije, Beograd, 128-132

Novković, N. (2003): Program privrednog razvoja AP Vojvodine (II DEO EKONOMIJA – AGROKOMPLEKS), Elaborat (94-102), Izvršno veće AP Vojvodine, Novi Sad

Republički zavod za statistiku Srbije: Statistički godišnjaci, Beograd

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

REHABILITATION OF VESZPRÉM CITY IN THE XXI. CENTURY

Hajnalka Borbély, PhD student,
University of Pécs,
Address: Szántó Kovács János u. 1/B. HUNGARY
E-mail: gyongyviragok@chello.hu

REHABILITATION OF VESZPRÉM CITY IN THE XXI. CENTURY

Key Words: city planning, tourism development, reconstruction, rehabilitation

Abstract:

My paper presents the rehabilitation ambitions of the city management and the population of Veszprém to get into focus the earlier attractive parts of the city. Veszprém has been liked by the visitors, because of its special conditions: for example it is situated near by the Lake Balaton. The city managers transformed Veszprém several times for expectations of political claims in its long historical past. Some parts of the cityscape we can only develop, the other parts which neglected and started decay must be reconstructing and rehabilitating for that aim to protect and save them for the generation of the future.

INTRODUCTION: THE MODERN HISTORY OF VESZPRÉM

Veszprém is one of oldest cities of Hungary which is situated on the country's western part, which lies 15 km to the north from the Lake Balaton. Its history dates back to 7000 years. The city's blossoming day was during on the first Hungarian royal pair. Veszprém is known as the queens' city because of the first king I. István's wife Gizella, who established the oldest cathedral in Hungary.

Figure 1: The map of Veszprém

Photo: www.veszpremerkep.hu/terkep

In 1930 Veszprém obtained the county urban title. The industrialization (mainly chemical industry) is continued in 1950s with the research institutes' and a university's setup, and the city's population were triplicate under this 40 years. The city of queen became a city with a county right in 1990.

The university quarter's development began with the University of Veszprém predecessor. The Faculty of Chemical Technology of Budapest University of Technology was moved its branch here in 1949. There are detached houses and semi-detached house zones and housing estates over the university area.

Füredidomb is one of the smallest areas of Veszprém. Without an exception detached and semi-detached houses were built in the XX century. It is interesting that the railway line had been closed in 1969, which bound today's railway station to the city's inner areas and the Lake Balaton.

Early in the XX century Füredidomb was primarily planned industrial establishment, since there was a powerhouse in those days near by the railway.

The “New quarter’s” houses were found in the first half of the XX century located on east from the city center. Some time ago railway of the Lake Balaton (which I already mentioned above) was on the edge of this area. Őrház Street, and the former railway station's building memorizes us remind that same railway.

The downtown's road network was built in the medieval ages.

Saint István bridge is above the Séd valley which is between the Jerusalem and Cemetery mountain built in 1936- 37.

Figure 2: The Saint István bridge

Photo: ww2.legifotok.hu

According to Veszprém leaders the national main road leading through the city was not a good idea which was realized by them by the end of the 1940s. The ring road being built in more sections meant the solution in the 70 and 80 years. Veszprém was the first Hungarian city, which had a full road ring around the city. Since then the downtown's traffic decreased significantly.

MAIN ATTRACTIONS OF THE CITY

The Séd brook

Outstanding nature geography and tourism puts a brighter colour to Veszprém for making the Séd coast more beautiful. In past Séd brook played a crucial role in Veszprém life. Nearly 20 mills were powered by the brook except blooming market gardening and little apartments on the past century. The landscape reminds us a Swiss steep rocky mountainside, covered with a pine, was the place of the funfair. The park more than with twenty games, a

rowing lake, and a cozy a prideful 2000m expected the companies with a long pioneer railway with a 130 meters tunnel. From the funfair you could get reach Kittenberger Kálmán Zoo on foot or on the pioneer railway. The Zoo of Veszprém is a national likewise in Hungary.

After the renewal

After 1945 the city got born again thanks to a huge financial support and investments. Many public institutions were being built at this time, among them was the outstanding university (1948), its student hostel and two of its research institutes (1952), the county hospital (1962), county pharmacy centre (1962), party headquarters (1964), Hotel of Veszprém (1964), fireman barracks, modern department stores (1964), cultural centers, stadium (1962) and the wildlife park (1958). (Dr. Vajkai Aurél, 1973)

Once upon a time, there was a fan-fair

The Veszprém funfair was being built between 1958 and 1960. The funfair's planning began simultaneously with the zoo construction and social work in 1958.

The fun-fair opened his gates to the visitors in 1961. (Közép-Dunántúli Napló, 1961.)

The social view of the central political power and its ideas changed under a decade: the folk and the local society's opinion were already not important to the local political leadership neither for the political elite. The funfair and the popular urban beach were leaders' old-fashioned ideas. The aim was to develop a new city centre with a party headquarters and a hotel as well as with a twenty floor building under attracting shops for the customers instead of the funfair and the urban beach.

Therefore they closed the park finally in 1971.

The small railway managed to get onto a similar fate: picking of the railway line meant that the favorite area of adults and children finally was ready to walk in.

THE CHANGING FACE OF VESZPRÉM

After the war (1946-47) the city was struggling with difficulties. The nationalization began in Veszprém in 1948: factories, firms, craftsman workshops became state-owned. It worked

out a 3 year plans in 1950, its first considerable dot was the social work construction of the blown up viaduct. They invested the streets, spaces and quarters with democratic names on every step. The chemist's division of Budapest University of Technology was provided a place in the city 1950s. (Beszteri Béla, 1986).

The rows of plans were made for the city's modernization in 1956. The plans from kindergarten foundation were about building flats and pavements as well as a water system.

The working class's promotes and collaborates with the population as the better living conditions characterize the politics at this time. The plans were already ready for the bandstand of the theatre garden, the pioneer railway, the funfair and the direction of the Séd valley in 1958. The restoration of natural environment of Veszprém began with forestation and grassing in the framework of huge social work. The social work founded zoo was open in 1958. After a year the funfair was opened. The next building operations were in the city at this time: house parks, pharmacy centre, water tower, tourist hostel, colony of artists.

In 15 years the city-development drafts were getting ready over 1960. The government in the 60s provided huge material strength for Veszprém for town-development aims. The development began with big volume in the city, but the population's confidence became uncertain in the face of the city leader, because they didn't consider the city's public opinion. The initiations started from high level and the local political leaders didn't want to involve the population into the decisions. The fast development of the 50s entailed the increase of the population's number. The first general sorting plan of Veszprém was already ready at that time. Because of the economic and technical claims it was necessary to modify the plans later.

The new city centre was drawn up. The old railway station's area was built in and hospitable units with big capacity were getting developed as well as businesses, department stores, 6 storey apartment houses, new coach railway station, an office block, tall houses and a car park. (Jákói Bernadett, 2005.)

The craftsman function relocated back onto the ground floor and on the place of the demolished apartment houses basement there were established newly worked up housing estates. A medium city had two real functions: a secular and a church centre function. Veszprém has this double function nowadays too. (Balassa László, 2005.)

Ideas for the rehabilitation of the Séd valley in these days

The local political leaders noticed that the circle of the tasks to be solved was being changed continuously, and locally regional problems were waiting for a solution and tasks had been struggling along for its row according to an opportunity suggested. The civil society and the executive sectors were queuing too. (Pálné Kovács Ilona, 1997.)

The tourism development is one of the major motivations the city is longing for nowadays. The development of the walkway of Séd valley is included in the development tasks. After the country planning this area might be one of the most beautiful walkway of the city. More proposals: development of the pedestrian traffic, the bicycle traffic, passable walkways, resting place; putting benches and dust bins to the park, cleaning the Séd bed enucleating the Séd bed and the walkway. (Mayer Péter, 2001.)

Year by year more civil organisations take a part to the community and town planning. The local government and the institutions try to create the partnership and the reciprocity for working together with the civil organisations. (Veszprém a királynék városa Európa Kulturális Fővárosa, 2005.)

There were more ideas already to develop the footpath beside of the Séd. The targeted favourite place of the tourists, families with children, youth is the wildlife park. The city leaders know it is an important viewpoint. Much of the local government's income originates from this and they would gain even more if the rehabilitation of the green area would succeed. There were hundreds of initiations, remained just on the paper as there was no investment. A part of the previous plans was implemented successfully, such as forming of the parking area and surfacing of the walkway.

The local government made plans for the direction of the public place along the Séd after the primer development plans in 2002. It was making a car park in front of the onetime funfair, a walkway between the zoo's entrance and the onetime funfair, and planting beside of these.

Rehabilitation of greenery

The local government made plans for the direction of the public place along the Séd after the primer development plans (1999) in 2002. Came true the direction of a car park in front of the funfair, forming of a section of walkway between the zoo's entrance and the funfair, and the development of plants.

Economic situation of Veszprém will recover with the development of the tourism service system. The tourism projects enjoy priority in the city's strategic aims. The rehabilitation of a green area is rich because of the protected environmental values. The deficit of principal is the barrier of the realisations. The local government and the investors have this deficit too. There are many suitable development programs for the local government and the entrepreneurs to solve this situation. As a result cultural, economic (tourism) value added expected. (A.D.U. Építészeti Kft., 2005.)

It is necessary to continue guide marketing campaigns before the single units being ready. The elements of campaign: city marketing, program marketing and institution marketing.

The major aim of the city marketing is the presentation of a city's image. The “Changeable Veszprém” campaign which has information about the city for the visitors receives a considerable emphasis: why to visit the city, what can you see there, how and what may the visitor can do here.

Working together for Veszprém

The enquiring citizen was informed about the draft of the Séd valley rehabilitation by the local government and the colleagues of A.D.U. Architect Office one of the forum which was organized November 2005. The aim of the event is connected with the information of the plan, the discussion of proposals and opinions.

A lot of citizens were present on the forum.

The substantial debate began following the presentation of the ideas. Interests came to light. For example the Benedek Hill was covered by acacia until the 1930's, and the hill was defended with a gate at that time, and fishing competition was organized in the Séd valley.

The forum was useful for the participants of both sides. The exchange information was defined by the cooperation or thinking together, to do for the good interest and not the party politics. (www.index.veszprem.hu)

The local governments' negative attitude for the civil approaches changes slowly because the cooperation of the city rehabilitation is everybody's interest. (Pálné Kovács Ilona, 1997.)

A population forum connection with the centre's rehabilitation was convened by the city management on 14th of January 2010. There were representatives of the local government, the architect and the population. A plan of the downtown's reconstruction and a concept were presented by the local government. They wanted to enlarge the downtown with new functions according to the plans. Another partly with a union support project would be attached to this plan: concourse of the two heavy traffics road driving into the downtown would be developing in the immediate future.

The downtown rehabilitation and the city reformation includes the renewing of plazas, function extension of the downtown, build a parking and deep garage, create a building for the culture, renovation the old Hotel „Korona”, reform and unobstructed facade of the Kossuth street (walking street). Forestation and the landscaping are very important such as the reformation of the cityscape, and the redesigning of the buildings and spaces. The park behind the Hotel Veszprém would be the Park of the Twin cities. The park would be the place of sculptures, art exhibitions of the twin cities but not the primary function. It would be a playground, which mostly reminds of a labyrinth in front of the building which was former party headquarters.

One of the parts of the downtown's rehabilitation plan is underpass which is disputed for ages by the population and the professionals. By the majority of the inhabitants the city's symbol, inherited from the socialism, is unnecessary. The leaders of the city would like to unobstructing the underpass. The stairs would be replaced by a long-lasting ramp with this solution, therefore it would provide an opportunity for the crossing of the physically handicapped people, and it would be suitable for the cyclist traffic at the same time.

Figure 3: Plan of the rehabilitation

foto: <http://veszprem.hu>

The part of the city's rehabilitation is the artistic and cultural centre after the transforming Séd Movie.

Figure 4: The new building sin the city centre

Photo: <http://veszprem.hu>

The building which was former Hotel Korona is currently ancient monument. The renovation demands big attention, and restoration of the former light of the building needs building story researches.

Figure 5: Restored historical building int he walking street

Photo: <http://veszprem.hu>

The 20 stored building and the mezzanine-floor around it are situated on the walking street which is carried considerable trade flow.

One of the most important aims beside the modernisation and unobstruction of the building that give an illusion for the population is founded with the glass screen of the building that let the houses of the opposite side reflect. (<http://veszprem.hu>, 2010.)

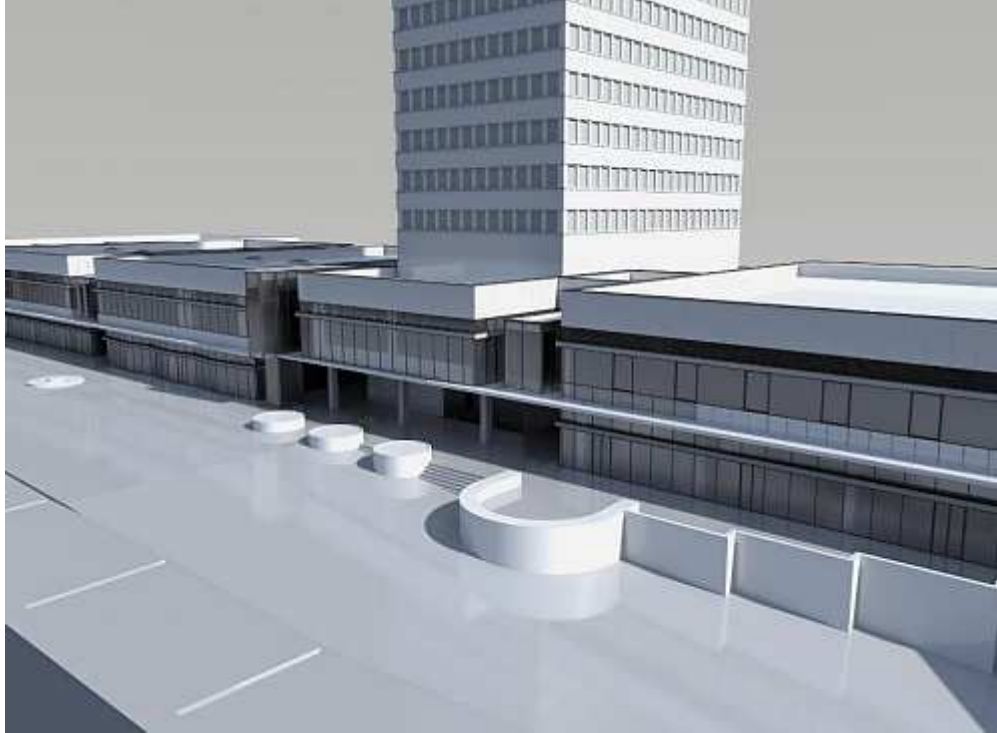

Figure 6: Modern building with glass screen front in Veszprém

Photo: www.veszprem.hu

The city management wishes to realise the idea with a union support project, and a private fund working together with consortium partners. Another architectural office's ideas were presented for the citizens on the population forum. This compiled study for the aim at the road network and the pedestrian traffic mostly. Their new ideas were presented which adopted by the local population with a big joy on the forum. Despite of this the plan reached the urban local government's desk after the submission of the project. Therefore the city leaders probably will not use it as a feasible concept plan.

Figure 7: Pedestrian zone and Forum in Veszprém

foto: http://naplo-online.hu/cimlapon/20100112_valtoztassunk_jovon

The city management tries to shape the face of Veszprém by applying for funding for several projects. Like the Monasteries and gardens project with an aim of renewal of natural heritages and reconstruction of the Jesuit a church's and Greek age monastery ruin's which had the most considerable historic heritages of Veszprém. (<http://epiteszforum.hu>, 2009.)

The Saint István viaduct is requires again a renovation nowadays. It was necessary again to limit the transit traffic because of the bridge condition. The city won an application for the renovation of the bridge – which is an industrial ancient monument - 391 million Ft on February 2010.

CONCLUSION

The city management tries to shape the face of Veszprém actively searching for funding. The aim of renewing the historical heritage, preserving natural endowments and reconstructing many old buildings help to maintain the image of an attractive city for tourists while coping with the tasks of a modern 21st century city.

It seems that the previous and the present management of the city make an effort to develop the settlement, keeping an eye on the city's and a population's interests. Although formerly it was not of value and significance to protect and restore the old buildings – this view starts to change. The claim is higher for the historical values, buildings and to protect the environment.

The claim of city leaders and the citizens are the same in many ways in spite of some conflict in my opinion. The principal aim is to make lived and attractive city for not only the tourists but most importantly, the citizens of Veszprém.

LITERATURE

A.D.U. Építészeti Kft. (2005): Veszprém turisztikai programkínálatának bővítése a Benedek-hegy és Séd-völgy zöldfelületi rehabilitációjával

Beszteri Béla (szerk.) (1986): Négy évtized 1945-1985. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Veszprém

Dr. Vajkai Aurél (1973): Veszprém. Panoráma Kiadó, Budapest

Géczi János (szerk.) (2000): Séd völgye Veszprémben. Bősze Ferenc, Veszprém

Jákói Bernadett (2005): Cserhát a kétarcú városrész. (kézirat) Veszprém

Mayer Péter (2001): Veszprém Megye Jogú Város Turizmus Fejlesztési Stratégiája. Veszprémi Egyetem Turizmus Tanszék, Veszprém

Pálné Kovács Ilona (1997): Lokális és regionális politika. *Politikatudományi szemle* 2. szám, 47-69. old.

Veszprém a királynék városa Európa kulturális fővárosa. Veszprém 2004

Veszprém Városi Televízió 2005.10.27. Interjú Balassa Lászlóval

http://naplo-online.hu/cimlapon/20100112_valtoztassunk_jovon

<http://veszprem.hu/Gazdas%C3%A1gtudom%C3%A1ny/Belv%C3%A1rosrehabilit%C3%A1ci%C3%B3/tabid/1055/Default.aspx>

<http://epiteszforum.hu/node/13692>

www.index.veszprem.hu

Original scientific paper

THE ESTABLISHMENT OF THE PRINCIPLES OF SUSTAINABLE TOURISM IN THE BALATON REGION

Erika Győri, PhD student

Address: University of Pannonia, Georgikon Faculty, Dept. of Corporate Economics and
Rural Development. 19 Deák, 8360 Keszthely, Hungary

7 Deák Ferenc , 8313 Balatongyörök, Hungary

E-mail: gyorinee@t-online.hu

THE ESTABLISHMENT OF THE PRINCIPLES OF SUSTAINABLE TOURISM IN THE BALATON REGION

Key words: sustainability, sustainable tourism, Balaton Region, environmental protection, tourism destination management

When we speak about sustainability there is a sector of industry that deserves attention because of its increasing economic weight in the past decades, the rising number of stakeholders and the widening circle of service providers. This sector is the tourism industry, which has an impact not only on the economy of the visited country but also on the social, cultural and environmental relations, so if we speak about sustainability, we can not ignore its role and effect. Tourism has become so a part of sustainable development, which can be conducted through the application of the Tourism Destination Management (TDM) all over the world (Ritchie, Crouch, 2003, p. 45).

What do we actually mean by the sustainability of tourism? What methodology and what kind of tools are available to transfer them into practice? How does it operate in one of the most important holiday regions in Hungary, in the Balaton region that is the region of the largest sweet water lake in Central Europe at the same time? In this study the authors are trying to find answers for these questions by introducing the first steps of the Balaton region and the environment protection practice in one of the settlements and the micro-regional efforts of a local nature protection civil organization for the sake of sustainability.

INTRODUCTION

The realization of the principles and requirements of sustainability supposes a complex approach, and this complexity influences every aspect of our lives. It refers simultaneously to the realization of sustainable development, the sustainable use of environmental elements, the long-term, sustainable and efficient management of economic, social and cultural procedures and the provision for building from the bottom up. The crucial principle was the recognition that the widespread application provides a chance for a humane, consciously planned use of resources available for humankind and handing them over in the the best conditions to the next generations. The resources can not be simply exploited and used up this way but their recreation could be provided by careful use and continuous development.

Tourism could be part of the sustainable development. As the consequence of its dynamic growth in the economy and the major increase in the number of participants in travelling the issues of sustainable tourism are of great interest. Experience shows that it is impossible to guarantee sustainability without proper tourism management. One method that can be applied successfully is destination management by which the host areas could establish the operational framework of sustainability.

The authors are preoccupied with the issues of how these theories are adapted in practice in Hungary, what actions are taken by the political decision makers and by the actors of tourism in order to achieve sustainability. The authors would like to introduce two practices, on the one hand the first steps of the entire Balaton region for the sake of sustainability, the other practice focuses on the conservationist and the micro-regional efforts of a local civil organization of one of the townships of the region, namely, Gyenesdiás.

IMPORTANT DEFINITIONS

TDM: Tourism Destination Management – applied methods for tourism in several countries all over the world, which becomes more and more attention and is expanding in wide range in a number of destinations.

VICE-model: Visitor, Industry, Community and Environment model – a model for introducing the contact between visitors, tourism industry, local communities and the environment.

Destination: region, micro-region, port of destination, geographical location, which generates a complex tourism product.

Stakeholders of tourism: those persons, who are concerned by the tourism, the local communities, the inhabitants, the self-governments, the enterprises, the tourists and the civil organizations.

Social and cultural values: determinative factors for life quality, priorities, architectural, historical, cultural traditions, lifestyle conventions.

METHODS OF RESEARCH

Based on theories the authors have studied the available literature related to sustainability issues, this consists of mainly the internet sites of UNWTO (World Tourism Organization) documents.

The Tourism Destination Management has an applicable tool system and methodology, which can be practically realized.

According to experts, in Hungary, the applicable tool system and methodology can be associated with tourism destination management (TDM). To interpret them the VICE model and the characteristics of TDM will be introduced in this study.

Detailed interviews were carried out by the authors. Firstly, with the technical director of NOVOFER plc., the operating firm of the monitoring system about the operation and application of monitoring system in the Balaton region, secondly with the director of the Balaton Integration Nonprofit Co., and the chairperson of the regional nature protection association based in Gyenesdiás has been interviewed as well about the work of the club, their plans and accomplishments. The work of the association is precedence. The mayor of the township has been asked about the operation of local nature protection management, which has outstanding achievements, supported by the local government.

SUSTAINABILITY AND SUSTAINABLE TOURISM

According to the WTO (World Tourism Organization) definition of 2004, sustainable tourism development guidelines and management practices are applicable to all forms of tourism in all types of geographical destinations. The two principles of sustainability refer

to, on one hand, the environmental, economic and socio-cultural aspects of tourism development, on the other hand it implies a suitable balance between these dimensions.

“Sustainable tourism should:

1. *Make optimal use of environmental resources* that constitute a key element in tourism development, maintaining essential social and ecological processes and helping to conserve natural heritage and biodiversity.
2. *Respect the socio-cultural authenticity of host communities*, conserve their built and living cultural heritage and traditional values, and contribute to inter-cultural understanding and tolerance.
3. *Ensure viable, long-term economic operations*, providing socio-economic benefits to all stakeholders that are fairly distributed, including stable employment and income-earning opportunities and social services to host communities, and contributing to poverty alleviation.

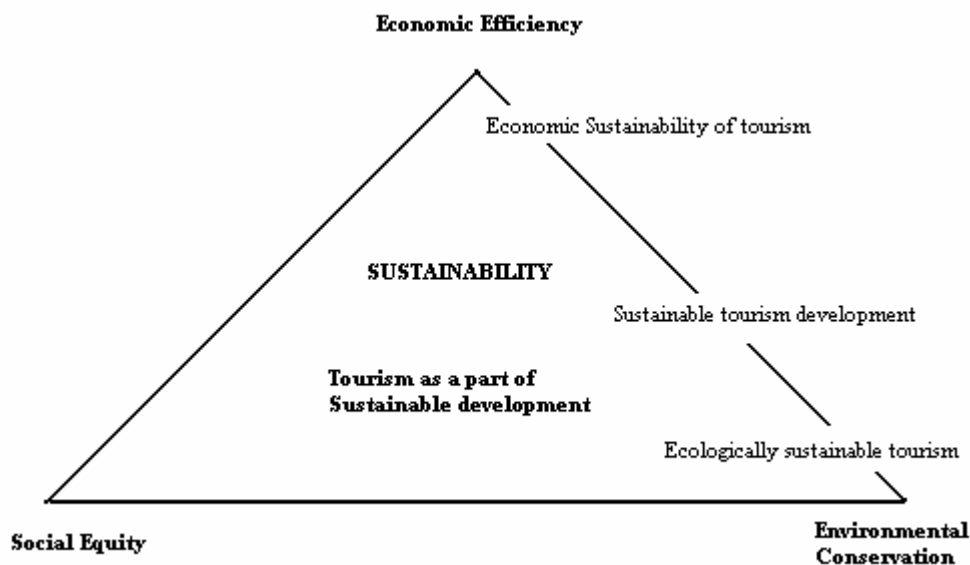
Sustainable tourism development requires the informed participation of all relevant stakeholders, as well as strong political leadership to ensure wide participation and consensus building.”

“Achieving sustainable tourism is a continuous process and it requires constant monitoring of impacts, introducing the necessary preventive and/or corrective measures whenever necessary. Sustainable tourism should also maintain a high level of tourist satisfaction and ensure a meaningful experience to the tourists, raising their awareness about sustainability issues and promoting sustainable tourism practices amongst them” (WTO, 2004).

The authors of this survey agree with the statements above with the completion, that for the practical realization partnership is definitely necessary, the efficient cooperation of all participants and the continuous harmonizing of developmental guide-lines and tasks, such as the collective specifying and achieving of the required corrections.

We can clearly see from the figure that sustainable tourism does not only cover the areas of the natural environment protection but also the preservation of cultural and social elements. Furthermore, it refers to the long-term economic viability of established operational conditions and methods as well.

Figure 1: Sustainability- sustainable tourism development

(Source: Priestley, Edwards, & Coccossis, 1996)

1. Ecological aspects of sustainable tourism:

The most important attraction of all tourism destinations are the ecological, environmental resources. It is possible that the central tourism product of a concrete destination a unique natural habitat is, and the local inhabitants should do everything for its conservation (Ritchie and Crouch, 2003, p. 44).

The dual function of tourism:

- on the one hand the minimizing of environmental pollution,
- on the other hand to make income to ensure the natural environment protection.

There is no existing protocol for the management of the positive and negative impacts of tourism on the natural environments for all situations, so requires each problem an own solution. The destinations have to establish their own strategy for the development of sustainable tourism and the destination management has to engage itself, that the natural protection has to be maintained with responsibility by all stakeholders.

2. Aspects of economical sustainability of tourism:

The strategy of tourism has to ensure the economical requirements of the resident population for a longer time. The economical sustainability can be influenced by several another factors as well (Ritchie and Crouch, 2003, p. 45):

- the distribution of balance or poverty of expenses and preferences between the stakeholders,

- how can be realized the application of the local labour force,
- determination of workplace safety by seasonality,
- how do wages and benefits reflect the recognition of employees and the versatility of job facilities.

3. Aspects of sustainability of social and cultural values and presentation in the tourism:

Lifestyle quality depends not only on the economical welfare. One of the central motivation of a tourist is to get known with the social and cultural specialities of the destination. At the same time tourists influence the society and culture of the host communities as well, therefor it is not sure, that the experiences authentic or original are. The impact of tourism is the more larger the more the cultural difference is wider between guests and hosts. The tourism strategies has to take account of such impacts, for this the local values and ideas have to be presented to become the feeling of the destination (Ritchie and Crouch, 2003, p. 46).

The viability of sustainable tourism raises the issues of handling numerous problems at the same time. To mention a few (WTO, 2002):

- the handling of the impacts of traveling in the developing world,
- partnership between the participants of public and private sectors, transportation management (mass and individual),
- decision making competence of local communities, the existence of local control,
- the quality and management of education,
- the ethics and practice of environmental protection,
- tax issues,
- product pricing methods,
- lack of allotted performance indicators,
- eco tourism,
- destination marketing,
- visitors management,
- resources management.

Unfortunately, there are basic obstacles that stand in the way of the establishment and operation of sustainable tourism for example:

- one of the many is the widespread concept that the issues of sustainable tourism belong to the realm of governments,

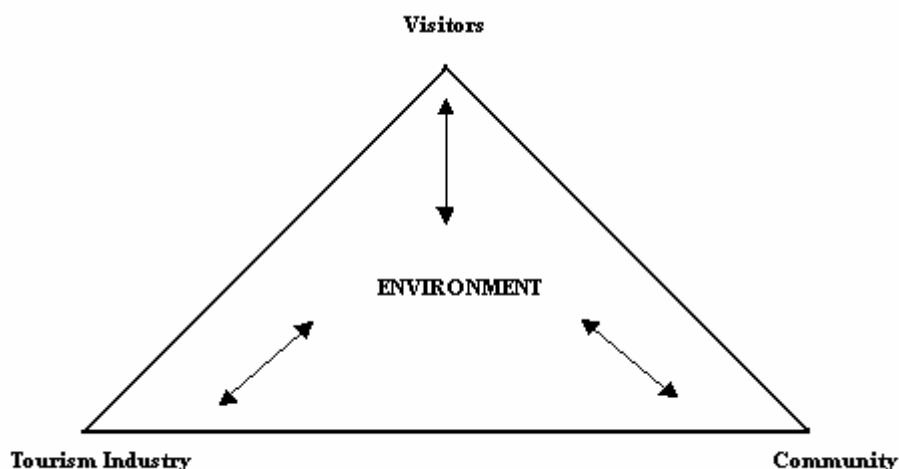
- the lack of applicable models of sustainable tourism,
- a shortage of domestic experts,
- the price sensitivity of society,
- the reaction that is forced on enterprises because of the existing competition.

TOURISM DESTINATION MANAGEMENT (TDM)

The complex tourism products are evolved on regional basis because tourists purchase not only definit products and servises but gain impressions and experiences throughout their journey. The formation of products means therefore „to organize” the available services and experiences at the same time from the beginning to the end of the journey, which could be manageabled by the Tourism Destination Management (Ritchie, Crouch, 2003, p. 44).

The methodology and approach of destination management is based on partnership of the relevant stakeholders that is demonstrated in Figure 2. in the model of VICE – Visitor, Industry, Community and Environment model – from which the complexity of tourism can be seen (College of Heller Farkas, 2008, p. 18). The model indicates the continuity of the interaction between stakeholders and shows that the participants can not back out of this connection, therefore partnership between them is vital.

Figure 2: VICE-model

(Source: College of Heller Farkas, 2008, p. 18)

The environment, which is in the center of the figure, refers both to a natural and a man built environment that is utilized by all the participants of tourism. The environment not only surrounds them but it is the source of experiences, provides a commercial tourism product and provides the infrastructure for services. All relevant stakeholders have a continuous interaction with the environment and they are correlated by the environment as well.

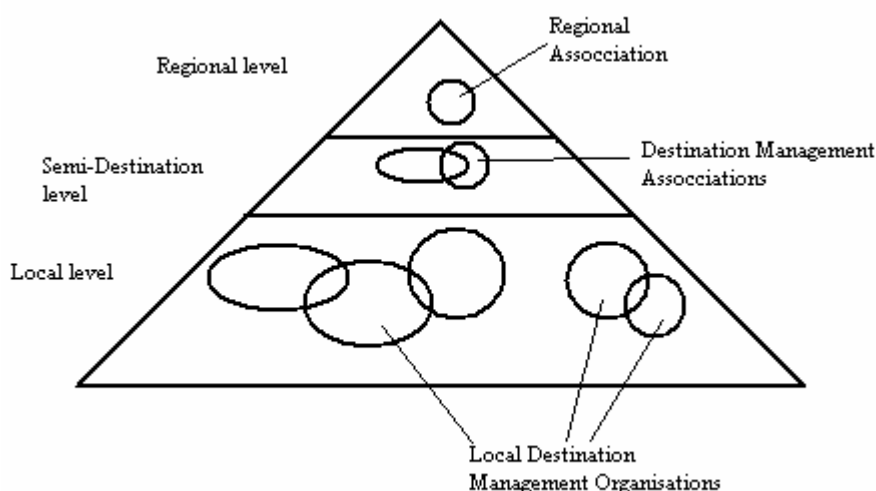
- Tourists, who travel to gain experiences, have an impact on the natural, cultural, economic and social life of the visited area.
- Tourism enterprises need to acquire a visitor friendly and environmental friendly attitude.
- Without the participation and support of the locals and local communities the tourism and professional ideas cannot be realized fully despite the good intentions. The interests and initiatives of the locals and individuals must be taken into consideration since tourism uses the same infrastructure as the locals, thus, the unnecessary overburdening or inefficient use may cause the dissatisfaction of the locals.
- The introduction of the characteristics of cultural life, the preservation and recollection of traditions can only be secured by visitor friendly locals.
- Local governments and tourism entrepreneurs are simultaneously present as participants of local communities, professional teams, so they have an impact on tourism from two angles.

It is evident how complex the correlation system is within TDM where partnership is a crucial necessity to gain efficient operation. Local governments have an outstanding role in the shaping of tourism locally. The financial resource that is needed for accomplishing the tasks is partially available for them and they possess managing and decision making competencies provided by law. The other factor, which can be seen in the model, is that the environment plays a key role in sustainable development, so without its appropriate protection and management the whole system would be destined to fail in the long term.

The realization and development of sustainable tourism and the formation of tourism products require a large scale complexity in practice. This can be highly enhanced by

developing the network of the Tourism Destination Management (TDM), which disposes the appropriate methods and integrated approach (Ritchie, Crouch, 2003). The management that is established by the cooperation between public and private sectors that are building from the bottom up and that also possess its own resources and experts would be able to manage the entire procedure of tourism from planning to control and monitoring. Although tourism is a highly integrated and complex field it could be provided with an operational system that has the necessary resources, decision making competencies and responsibilities fulfilling the role of the “missing owner” (College of Heller Farkas, 2008, p. 18). The network is demonstrated on regional basis is in the following Figure:

Figure 3: Structure of TDM network

Tourism destination management supposes the cooperation, on the basis of common interest, of the private and public sectors and the professional organizations in order to realize efficient tourism management and development. It means a network established by local, micro-regional, regional and national level TDM organizations (see Fig. 3). The definition of tourism development directions and nature protection tasks, the consideration of the interests of the population and the management of the operation can be built on local levels, on local professional competencies and on the financial subventions. The decisions are far more supported both morally and financially. This is exactly the base for the establishment of long-term sustainability.

TDM can be briefly characterized in the following ways (College of Farkas Heller, 2008):

First characteristic: building from the bottom up. The cooperation of the most directly affected participants in tourism (entrepreneurs, local governments, civic organizations and local residents) is the crucial element of the TDM system. The major element is that the locals have the chance to participate in the long term tourism development, environmental protection and the protection of local cultural and social values of the given township or area. Further levels can be developed (township, regional and national) on the basis of the interests and representation of the locals. Since tourism regards an area a destination that is capable of offering a complex tourism product, the only way to ensure this is to create local TDM organizations on the basis of areas.

Second characteristic: partnership. The system of TDM can only be realized efficiently if all the participants cooperate. The local TDM organizations can operate efficiently as work teams that undertake the local management of tourism, the protection of the environment, the allotment and execution of development directions, consciousness building, resource management, application writing and the establishment of higher cooperation. As a basic principle, the local governments can only obtain one vote.

Third characteristic: professionalism. The system of destination management requires professional knowledge in the everyday practical work (tourism and destination management), because nowadays it is necessary to establish the acceptance of tourism development to have an innovative approach. The participants must understand a more comprehensive method that involves several sectors of the industry (environmental protection, tourism, rural development and economic management).

Forth characteristic: independence in action, finance and competence. The TDM organizations must be provided with legal and basic economic and financial conditions in the interest of organizational independence. It is highly important for the TDM organizations to exchange experience and professional knowledge to be able to expand competence and cooperation and to realize common projects and programs on a micro-regional, regional and national TDM levels that enhance efficient operation.

These specialities ensure, that the destination management possess the tools and methodology to manage the complexity of tourism in terms of integrated approach.

RESULTS AND EVALUATIONS

The authors would like to introduce the research results, namely, the practical steps that have been taken in order to achieve sustainability. One is the regional monitoring system, or

spacial informatics system, the other is the activities of a nature protection club operating in the West-Balaton region and the Gyenesdiás nature protection management system in the work of which the club takes active part in. Both of them can approve of the development of sustainable tourism and the operating of the developmental tourism destination management in the Balaton region.

The realization of the Balaton Project (The Realization of Integrated Decision Making System) is necessary to achieve sustainability in the Balaton region.

In one of most outstanding tourism potential regions in the country this project was established as a regional initiative in order to achieve sustainability. The goal was to create this integrated decision making system that supports the entire Balaton region in achieving sustainability and buffer negative impacts related to tourism. The model includes:

- a tourist counting system,
- a traffic counting system,
- a water quality monitoring system,
- a simulation program, which helps draw conclusions about environmental changes, helps model future changes and extremities. It was important to create a sustainable and long-term system.

The project was launched in the fall of 2003, lasted 30 months within the framework of the LIFE-III ENVIRONMENT application. The four-member consortium's main goal was to support achieving regional development through the project towards sustainable tourism and acquire further EU supports for the developments. The members of the consortium were the Balaton Association of Non-Governmental Unions, Geonardo Environmental and Spacial Informatics and Regional Project Development Co., ELTE TTK Dept. of Regional Geography, the Balaton Integration and Development Agency Co., which is the operational association of the Council of Balaton Development.

The primary goal of the project is the reduction and prevention of environmental hazards in the Balaton Region that are caused mainly by mass tourism by introducing a decision support system. During the work process the data base of the environmental condition survey and the spatial informatics system (GIS) have been developed that includes the known and assumed potential polluting sources, illegal garbage dumping grounds, the data of sewage management, water quality and eutrophication indicators. Social and economic analyses have also been carried out that are the crucial bases for the

development of the monitoring system and the strategic decision making model. The study of the participants in the social and economic sectors included data collection related to economic seasonality and the uneven geographical layout of tourism. As a result of the project a decision preparation system was established based on a comprehensive environmental, economic and social data that applies the data of the GIS data base and supplied with an on-line monitoring system. The monitoring system, which is the most crucial element of the project, meant to create a water quality, tourist counting and traffic counting system by which accurate information can be accessed about environmental loads caused by the extremities of seasonal tourism (Turizmus Bulletin, 2008).

The data collected by the monitoring system can be used continuously by the decision making authorities during their daily work. Several projects initiated by the decision making and management authorities have been supported by the data system, such as the Balaton Water Management and the Balaton Integration and Development Agency. Projects, like the three-year Climate Adaptation Precedence Project or the Balaton Adaptation Precedence Project. The long-term regional development concept of Balaton could not have been prepared without the system, which has been applied during condition surveys and creating the indicator systems.

The database of the monitoring system came into existence on two user levels. The database for the population is the www.balatononline.net web-site. The homepage for experts with a special access permission is the www.bir.webeye.hu. A number of informations can be called down in several categories, like:

- storm-signal on Lake Balaton (wind speed and direction (m/s) in seven places (www.bir.webeye.hu)).
- counting of foot-passengers: in two places (www.bir.webeye.hu).
- hydro-meteorological measures: fall (mm), air temperature (°C) , relative humidity (%), atmospheric pressure (hPa), wind direction (WD), wind speed (m/s), ground rad. temperature (°C), water level (cm), water temperature (°C), in three places (www.bir.webeye.hu).
- cyclist traffic count: in two places (www.bir.webeye.hu).
- ferry traffic count: in two place, number of cars, passengers, other vehicles.
- vehicular traffic count: in twenty-two places, in 7 settlements, traffic volume, speed (www.bir.webeye.hu).

- beach entré: in six places, records adults and children entries (www.bir.webeye.hu).
- water quality: in three places, komplex, blue alga observation (www.bir.webeye.hu).
- water tide (cm) in three places (Table 1) (www.bir.webeye.hu).
- economical datas: taxable income, number of companies, number of unemployed persons, etc. (www.balatononline.net).
- social datas: population (capita), age distribution, qualification, minorities, nonprofit organizations, etc. (www.balatononline.net).
- datas for environmental protection: for sewage disposal, drinking water supply, drainage, gas heating, etc. (www.balatononline.net).
- tourism datas: number of guests, number of guests nights, providers, reaching time of settlements, border crossing lines, etc. (www.balatononline.net).

Table 1: Water level, Keszthely, 01/01/2009-27/10/2009

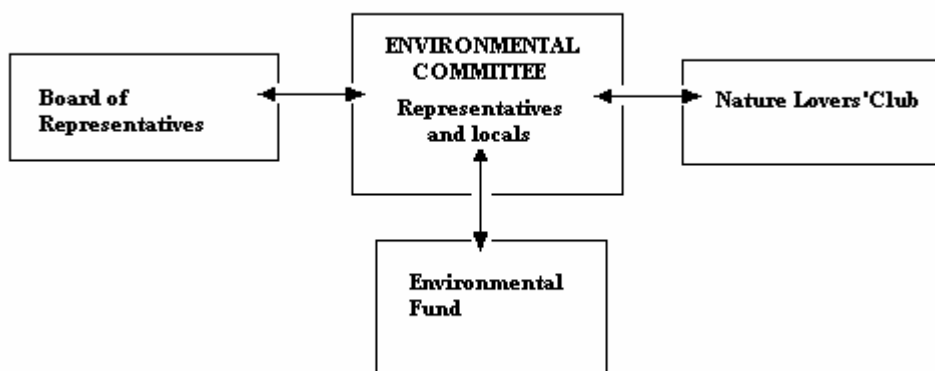
Water level, Keszthely			
Rownumber	Date	Time	Water level 2, cm
1	01/01/2009	00:00:00	91.81
2	01/02/2009	00:00:00	110.17
3	04/03/2009	00:00:00	114.48
4	04/04/2009	00:00:00	113.99
5	05/05/2009	00:00:00	104.25
6	05/06/2009	00:00:00	99.09
7	06/07/2009	00:00:00	94.34
8	06/08/2009	00:00:00	85.18
9	06/09/2009	00:00:00	75.64
10	07/10/2009	00:00:00	72.49

The Establishment of Sustainability at Local Level –

Local Nature Protection Management

The success of a system always depends on how it is carried out, that is why it is an important element of achieving sustainability to create a local environmental management. One possible solution can be the example of the one decade practice of Gyenesdiás. Whether tourism can meet the demands of visitors and locals highly depends on the preservation, protection and continuous development of the environment, thus, environmental protection needs a systematic program locally as well. A local tourism association, which belongs to the lowest level of the destination management system does not have the professional knowledge and competences that are necessary for the protection of environmental sustainability. There would be a demand for a local non-governmental association that is nature and environment oriented and could take part in local environmental management. The local Nature Lovers' Club in Gyenesdiás has been an initiator and active participant in this process for ten years. The nature protection management system of this township is illustrated by the authors in Figure 4.

Figure 4: The nature protection management system of Gyenesdiás

To interpret the figure it must be mentioned that local governments are required by law to attend environmental tasks, executing legal decrees, therefore, they cannot hand over the decision making competence to civics related to these topics (not like in tourism) but they can institutionally involve them in the decision making process. The method is that the local government secures seats in the environmental committee for the non-governmental

organization as we can also see in Figure 4. The board of representatives handed over professional tasks to the committee that work by a yearly program and report about their achievements regularly. The board created an environmental financial fund to be able to attend the tasks, and the committee has the legal oversight on financial decisions. The professional members of the nature lover's association are present as committee experts. The association and committee carry out both independent and joint programs. One of the main results of the joint work is the environmental program that was approved by the board of representatives. For the association to gain a role in advisory and decision making at local governmental level is a major step for the civic sector of the region.

Forrásvíz Nature Lovers' Club, Gyenesdiás

In this chapter the authors briefly introduce the already mentioned Forrásvíz Nature Lovers' Club, based in Gyenesdiás, which has played management roles. It has been actively operating in the West Balaton Region since its foundation. It became a nonprofit association in December 1998 from an active local group, the Forrásvíz Nature Lovers' Group. As nonprofit activities the club is involved in handing over information, preservation of cultural heritage, historic preservation, environmental protection related activities. The main goal of the association is to help coordinate environmental protection activities in the West Balaton Region, preserve the natural environment and to generate regional cooperation. The goals are reached through application funds and the involvement of members, locals and local governments. The club has established effective cooperation with other civic associations. The club was a founding member of the Association of the Balaton Civic Organizations within which it became the leading club of the association in charge of environmental tasks. The club and the association substantially participate in local governmental tasks, civic interest representation and lobbying.

In the field of environmental protection and promoting environmental conscious views the club managed to come up with major results, such as organizing trainings, participation in regional counseling, consciousness shaping education, creating information systems: brochures, information signs, allotted trail routes, study paths, memory routes (e.g. Darnay-Dornyay Bela Memorial Routes that touches five townships). They also take part in bio monitoring activities, managed by the Balaton National Park, exploring the natural values of the Keszthely Mountains. The club has developed several professional programs. It helped adapt to the local environmental decree to regional level, creating the environmental protection concept (initiating selective garbage collection, consciousness

shaping, professional days, participate in the creation of the complex environmental program with a concept of grass roots from the bottom up, township level to up county and regional level. The main program of the club, which is still an integral activity, is resource research, cleaning up the environment, creating nature friendly circumstances and reconstruction of local historic resources. Even till today the water quality of the allotted springs is examined as part of the national water base protection program. They have also established a regional tradition of a cultural and environmental spring welcoming program at a recreational forest excursion point, at Nagymező (budding time, spring celebration). Each spring on Earth Day there is a fund raising activity for achieving a particular regional goal or task. On the World's Waters Day and on the Day of the Birds and Trees they organize school competitions and programs. In the summer excursions are organized and they join camps. In the fall they plant indigenous trees at Lake Balaton, in the winter there are lectures about environmental protection. It has been a major accomplishment that in a joint effort with the Fehér Holló Environmental Club they could be the active executers of the West Balaton environmental tasks within the regional SAPARD program.

The club is an active member of the Association of the Balaton Civic Union (BCSZSZ) which organises its activities throughout the Balaton Region. The most substantial activity is participating in the Living Lakes-Élő Tavak and the Life Program. Within the frames of these programs cooperation agreements were signed between the civic organizations and the professional prganizations in 2006: in the name of cooperation the Association of the Balaton Civic Organizations commissioned the Hungarian Academy of Science (MTA) Limnology Research Institute, Balaton National Park and the Balaton Integration and Development Non Profit Agency, which is part of the Balaton Development Council to participate actively in the Living Lakes program to ensure the success of the Balaton Projects. The association ensures that a professional environmental background is applied.

SUMMARY

The issue of sustainable tourism cannot be separated from the more comprehensive approach of the aspects of sustainable development. Since tourism is an integrated system, where all the compounds are interrelated, the change of one compound immediately influences the other ones. Generally speaking, we can say that one type of tourism is not

better or more sustainable than another one, but a well managed type of tourism will supposedly be sustainable while the badly managed one will be even less. Consequently, tourism professionals firstly need to concentrate on the management and not only on the realization of the several types of tourism, especially in Hungary.

In the globalization process grass root community organizations will be more and more in the foreground. The work of the environmental club introduced in the study and the structure of the environmental management in the township give an excellent example how to create environmental sustainability in the management by community initiatives. As a result, and due to the environmental consciousness of the local community, the promotion of sustainability is not the task of the central authorities but the task of the individual. It has an impact on sustainability not only of a natural but also on a cultural and tourism level because the environment is the central element of all the other fields of tourism, and it represents the living environment for the locals as well. There have been ongoing discussions from the part of the residents, the civics (mainly the environment and tourism associations), the entrepreneurs, the local government and the professional authorities. The decision making competences have also been sorted out with the necessary financial resources and experts.

According to the authors, the important conclusion of the study is that the condition of successful work is professional cooperation, which cannot be achieved only through legal decrees. Grass root movements of the locals need to be the basis. In Gyenesdiás the majority of the same tasks concerning the local communities appear in the tourism association and Forrásvíz Nature Lovers' Club, sometimes even simultaneously.

Thanks to the Balaton monitoring system, which has been introduced in the study, there are several programs in the process, or have already been realized that promote sustainability. However, there is an interesting issue that has not fully been dealt with.

FURTHER RESEARCH PROJECTS

Since the natural and social factors have been continuously observed, surveyed and kept current, there would be an opportunity to define the induced economic changes, and within this category we, indeed, could define the changes in tourism. It has not occurred yet. There are no models and methodology. It would be worth to continue studies in this

direction because it would ensure the integral surveying of risk factors of sustainability and in a crisis situation the efficient treatment of problems.

It is an unfortunate fact that there are numerous obstacles in the establishment of tourism destination management in Hungary. There are hurdles not only in the field of professional competence and the establishment of the institutional framework, but also in the provision of financial resources. Therefore, we cannot say that sustainable tourism has been established in Hungary. The modest attempts that have been reviewed in this study show some practical results and have value in establishing a precedence.

LITERATURE

College of Farkas Heller (2008): TDM Operating Manual, Budapest, Hungary: 18

G. K. Priestley, J. A. Edwards, H. Coccossis (1996): Sustainable Tourism?: European Experiences, CABI, Wallingford, 28-29.

Ritchie, J. R. B., Crouch, G. I. (2003). The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective, Wallingford, Great Britain: CABI., 44-47.

Tourism Bulletin (2006). The Realization of Integrated Decision Making System in the Interest of Sustainable Tourism in the Balaton Region from http://itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/bulletin_2006_balaton/html/balaton_in_e_galt_rendszer.html

WTO (2002): Contribution of the World Tourism Organization to the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, 7-13 from <http://www.world-tourism.org/sustainable/wssd/WTO-contributions-eng.pdf>,

WTO (2004): Sustainable development of Tourism Conceptual Definition: Mission statement from <http://www.unwto.org/sdt/mission/en/mission.php>

**MIGRATION OF SERB POPULATION BEFORE SCHENGEN AND
THE ROLE OF NEIGHBORING HUNGARY**

**SCHENGENT MEGELŐZŐ SZERB NÉPESSÉGMOZGÁS ÉS A
SZOMSZÉDOS MAGYARORSZÁG SZEREPE**

Áron Kincses, Ph.D.-hallgató, ELTE TTK.

Vezető tanácsos, KSH

Cím: 1024 Budapest, Keleti Károly u. 5-7.

Tel: +36302748536

E-mail: aron.kincses@ksh.hu

Zoltán Takács, okl. közgazdász

Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola,
Regionális Tudományi Társaság Szabadka.

Cím: 24420 Magyarkanizsa, Sumádia utca 31.

Tel: +38163-16-19-118

+38162-27-28-45

E-mail: takacszoli@stcable.rs

MIGRATION OF SERB POPULATION BEFORE SCHENGEN AND THE ROLE OF NEIGHBORING HUNGARY

SCHENGENT MEGELŐZŐ SZERB NÉPESSÉGMOZGÁS ÉS A SZOMSZÉDOS MAGYARORSZÁG SZEREPE

Abstract

Keywords: Schengen 2009, Serbia – Hungary, emigration, regional disproportions

After 19th of December 2009 citizens of Serbia can travel without a visa to the Schengen area. There has been (and still is) a significant population motion between Serbia and Hungary since the south-slavic wars. The one of the most considerable group of foreign population are the Serbians in Hungary. That's why it is important to know what kind of features and spatial impacts characterize the international migration between these two neighboring countries. In this article we are going to study the migration method from Serbia to Hungary. An analysis of the spatial distribution of migrants shows that there are two separate and considerable geographical motives, which mostly determine the location of foreigners in Hungary, namely, the effects of centres and the borders. The first one means both a dynamics centre of immigration to Hungary and such emigration from Serbia. The second geographical motive is the proximity to the border, which is not a barrier, but rather a contact zone. To simplify it we analyse the period between 2001-2008 with the aim to show the effect of Serbian citizens' emigration on the Serbian and Hungarian society and economy, and the role of region Vojvodina. We would describe the migration between these two countries before the Schengen.

Kivonat

Kulcsszavak: Schengen 2009, Szerbia - Magyarország, emigráció, regionális különbségek.

2009. december 19.-e után Szerbia állampolgárai vízummentesen utazhatnak a Schengen-térségbe. Szerbia és Magyarország között a délszláv háborúk óta jelentős népességmozgás zajlott le, és zajlik napjainkig. A szerb állampolgárok alkotják az egyik legjelentősebb külföldi népesség-csoportot Magyarországon. Ezért is fontos megvizsgálni, milyen tulajdonságok jellemzik őket, milyen területi hatásuk van Magyarországon, illetve hiányuknak Szerbiában. Karakteres kapcsolatok mutathatók ki az elvándorlás és a célterületek között, azaz jellemző, hogy Szerbia melyik részeiről Magyarországon hová, milyen tulajdonságú migránsok mozognak. A cikk ennek a migrációs hálózatnak a területi tulajdonságait igyekszik bemutatni. A kutatásunkban konkrétan a 2001-2008 közötti időszak adatait elemezzük, azonban egyrészt a folyamatok mélyebb megértése érdekében, másrészt az előzmények adott időszakra gyakorolt hatása miatt, harmadrészt a Szerbia felől Magyarországra érkező áramlások társadalmi-gazdasági hátterének feltérképezése okán lényegesnek tartjuk a szerbiai migráció XX. századi főbb vonulatainak ismertetését, illetve a Vajdaság jelenkori migrációs szerepének leírását is. Egységes képet szeretnénk adni arról a helyzetről, amely a Schengent megelőző – két ország közti népességmozgást jellemezte.

BEVEZETÉS

2009. december 19.-e után Szerbia állampolgárai vízummentesen utazhatnak a Schengen-térbe. Szerbia és Magyarország között a délszláv háborúk óta jelentős népességmozgás zajlott le, és zajlik napjainkig. A szerb állampolgárok alkotják az egyik legjelentősebb külföldi népesség-csoportot Magyarországon. Ezért is fontos megvizsgálni, milyen tulajdonságok jellemzik őket, milyen területi hatásuk van Magyarországon, illetve hiányuknak Szerbiában. Karakteres kapcsolatok mutathatók ki az elvándorlás és a célterületek között, azaz jellemző, hogy Szerbia melyik részeiről Magyarországon hová, milyen tulajdonságú migránsok mozognak. A cikk ennek a migrációs hálózatnak a területi tulajdonságait igyekszik bemutatni. A kutatásunkban konkrétan a 2001-2008 közötti időszak adatait elemezzük, azonban egyrészt a folyamatok mélyebb megértése érdekében, másrészt az előzmények adott időszakra gyakorolt hatása miatt, harmadrészt a Szerbia felől Magyarországra érkező áramlások társadalmi-gazdasági hátterének feltérképezése okán lényegesnek tartjuk a szerbiai migráció XX. századi főbb vonulatainak ismertetését, illetve a Vajdaság jelenkori migrációs szerepének leírását is. Egységes képet szeretnénk adni arról a helyzetről, amely a Schengent megelőző – két ország közti népességmozgást jellemezte.

NEMZETKÖZI NÉPESSÉGMOZGÁS

A magyarországi értelmezés szerint a nemzetközi vándorlás az eredeti (szokásos) lakóhely országának olyan tartós elhagyása, amelynek célja egy más országban való lakóhely létesítése letelepedés, vagy jövedelemszerző tevékenység végzése céljából (*Demográfiai Évkönyv, 2007*). A fenti definíciót egészíti ki Rédei Mária a tanulási célú migráció fogalmának bevezetésével (*Rédei, 2007*), valamint Illés Sándor az időskori vándorlással (*Illés, 2008*), melynek célja lehet a nyugdíjak vásárlóerejének jobb kihasználása, vagy a kedvezőbb éghajlat keresése (mediterrán térség). A szerbiai megfogalmazás a migrációt nagyobb lélekszámú lakosság egyik területéről a másik területre való tartós vagy ideiglenes elvándorlásaként magyarázza, jogi szempontból semleges jelenségként említi: nem szankcionálható cselekedetként (*Szalma, 2001*). Ez 2009-re merőben megváltozik: az európai migrációs politika értelmében „*illegális migrációt*” szankcionálni kell, *büntetőjogi kategóriaként* kezelni (*Dorđević, 2009*).¹ Grečić az emberek

¹ Dorđević „nem reguláris migrációt”, „dokumentumok nélküli migrációt”, „nem engedélyezett migráció” említ szívesebben. Az IOM (International Organization for

kiköltözését (*permanent settlement*), földrajzi elhelyezkedését – mobilitását (*movement of population*) érti migráció alatt (*Grečić, 2001*).

Összegezve a nemzetközi vándorok tehát önálló döntésük alapján változtatják meg a lakóhelyüket, mely választásra az általuk felmért külső és belső tényezők, a vonzó és taszító hatások meghatározó szereppel bírnak. A migránsok így tevékenyen résztvesznek a világ demográfiai, gazdasági struktúrájának gyors ütemű átalakításában. Tehát a nemzetközi vándorlás látható formáját jelenti számos gazdasági, demográfiai erőternek.

Véleményünk szerint a keresetek regionális különbségei mellett (*Hatton – Williamson, 2005*) a migránsok területi megoszlásában meghatározó magyarázó ereje van a célterületek földrajzi helyzetének. A lakóhely választásában a földrajzi és gazdasági centrum és periféria területek fontos szerepet játszanak. Hipotézisünk szerint a szerb állampolgárok Magyarországra történő vándorlásának területi eloszlásában jelentős tényező Budapest, Magyarország fővárosa, gazdasági centrum terület, amely a nemzetközi vándorlás tipikus dinamikus fogadó központja is. A települések országos átlaghoz képest Budapest erőteljesen felülreprezentált a külföldiek mennyiségét és 1000 lakosra jutó arányát tekintve is, mely egybeesik a nemzetközi trendekkel, azaz a migráció elsődleges célterületei a fővárosok. A foglalkozások és az eredet-országok széles spektruma található ezeken a helyeken. A másik lényeges tényező a határ közelsége, mely sok migráns számára többlet értéket hordoz. Csak gondoljunk az otthon maradt családtagokkal a könnyebb kapcsolattartásra. Fontos megjegyezni, hogy megfigyelhetjük e jelenségeket az eredet országokban is, nevezetesen a migránsok a szerb határ közeléből sokkal inkább a határhoz közel telepsznek le, mint mások. A szerbiai migránsok, akik többségében a Vajdaság területéről érkeznek, inkább Budapest és a szerb határ alkotta területen élnek.

A határrégiókat a telephelyelméletek (*location theory*) tradicionálisan hátrányos területként szemlélték, a nemzetközi kereskedelmi határok és a katonai inváziók fenyegetése miatt (*Anderson, O'Dowd, 1999*). A nemzeti határok negatívan érintették a regionális gazdaságot a növekvő tranzakciós költségek miatt. Adók, különböző nyelvek, kultúrák és üzleti gyakorlatok általában gátolták a határon átnyúló kereskedelmet, csökkentve az igényt a hazai vagy külföldi gyártók elhelyezkedésére ezekben a régiókban (*Hansen, 1977*).

Migration, 2008) három szintjét különbözteti meg ennek a kategóriának: reguláris, „félegyesség”, nem reguláris. Tanulmányában Đorđević az EU migrációs politikáját restriktívnek és igazságtalannak titulálja, főleg a Szerbiát is érintő readmissziós egyezmény (illetve több bilaterális egyezmény) következményeit kilátásba helyezve (*Đorđević, 2009*).

Ennek a kedvezőtlen képnek a megváltoztatása, a nagyobb nemzetközi gazdasági integráción keresztül – a kereskedelmi korlátok mérséklésével – egy új növekedést generálhat a határ régiókban. E régióknak több olyan tulajdonsága van, mely aktív kontakt-ternek definiálható (*Nijkamp, 1998; Van Geenhuizen, Ratti, 2001*). A Szerbiából Magyarország felé áramló nemzetközi vándorlás jelentős célterületei (a fővárosi térség mellett) éppen ezek a határközeli települések, megyék.

A szerb migrációkutatás megfelelő adatok hiányában nem tekinthető folyamatosnak. Az 1991-2002 közötti időszak eseményei pontos számadatokkal nehezen argumentálhatók, a 2000-utáni szerb szakirodalom becslésekre hagyatkozik. 2002-ben, az előző népszámlálások adataitól eltérően, részben a megváltozott módszertan miatt kevés kivándorlási statisztikát találhatunk. Így a legfontosabb kutatási eredmények az cél-országok statisztikai adatbázisaira alapozhatók. A befogadó országok 1998-ig általánosságban az emigránsok elvándorlási helyéül a „volt Jugoszláviát” jelölték meg, megnehezítve a régió-specifikus kutatásokat. A magyar releváns migrációs adatbázisok (Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal-, illetve a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisai) tartalmazzák az elvándorlás helyének települését is. A települések darabonkénti beazonosítása után lehetőségünk nyílt a területi vizsgálatok részletesebb elemzésére is. A cikkünkben külföldi állampolgárok alatt azokat a Magyarországon élő személyeket értjük, akik az adott év január 1-jén tartózkodási, bevándorlási vagy letelepedési engedéllyel rendelkeznek (azaz az egy évnél rövidebb ideig Magyarországon tartózkodók, turisták, diplomaták nem képezik a vizsgálat tárgyát).

SZERB ÁLLAMPOLGÁROK MAGYARORSZÁGON

Kutatásunkban a migrációs folyamatokat az eredeti (szerb) és jelenleg (magyar) lakóhely, korcsoportok, foglalkozás, iskolai végzettség, adófizetők aránya szerint fogjuk vizsgálni 2001 és 2008 között. A tanulmányozott területi szint NUTS3, ahol releváns részletesebb (települési szintű) adatokat is adunk. Három iskolai végzettségi szintet különböztettünk meg, az alap- (ISCED 1-2) a közép- (ISCED 3-4) és a felsőfokot (ISCED 5-7), míg a foglalkozási osztályozások az ISCO-88-as struktúrán alapulnak.

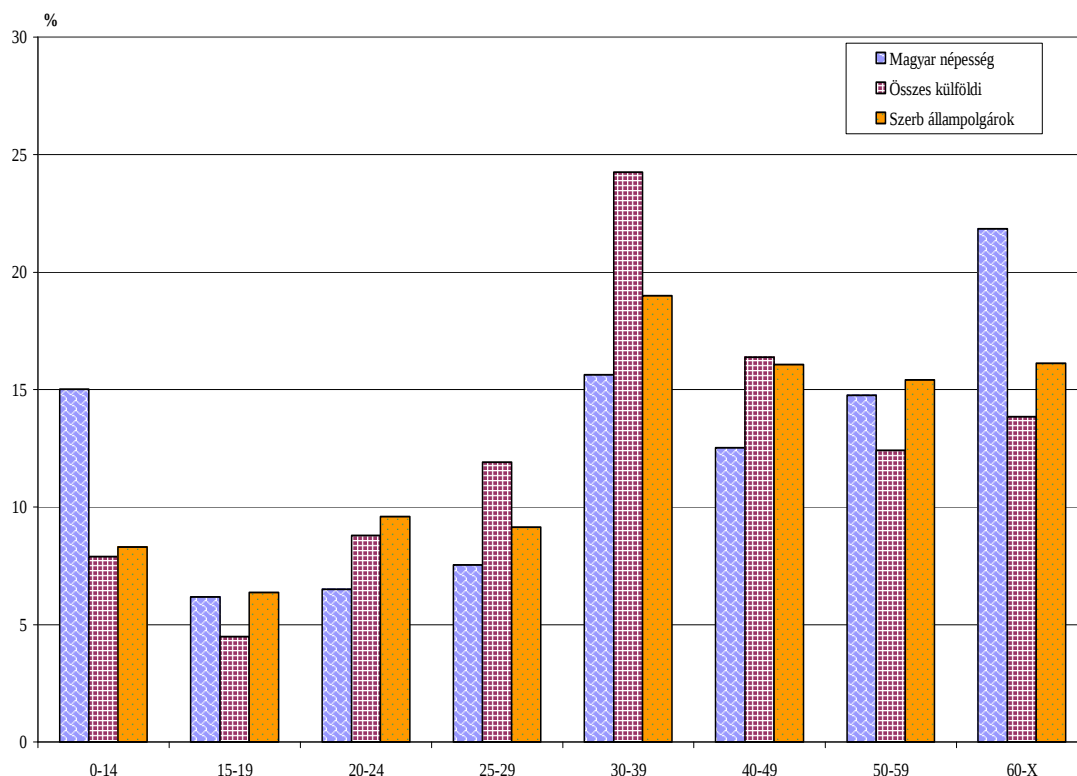
A rendszerváltás óta Magyarország nemzetközi vándorlási többlettel rendelkezik. Azaz, több külföldi érkezik az országba, mint ahány magyar állampolgár elhagyja azt. 2008 január 1-jén 174 697 külföldi állampolgár tartózkodott huzamosan Magyarországon, ez a lakónépesség 1,7%-a. Azaz, száz Magyarországon élő ember közül majdnem kettő külföldi.

Az ezredforduló utáni nyolc évben a külföldiek aránya 61%-kal növekedett országos átlagban.

Vitathatatlan tény az, hogy a nemzetközi vándorlás közvetlen és közvetett hatásai Magyarország népesedésének meghatározó folyamatát jelentik. Mindez megállapítható az elmúlt két évtizedben lezajlott, és növekvő mértékben a jövőben valószínűsíthető folyamatok alapján. A közvetlen hatás a lakosságszám mennyiségi növekedésében, a munkaképesek és bizonyos mértékig az idősek számának növekedésében és az érkezők életkori, nemek szerinti összetétele alapján bekövetkező fiatalító hatásában foglalhatók össze. A közvetett hatást azok az életkorhoz kapcsolódó és a befogadó országban bekövetkező jelenségek jelentik, mint pl. a születések, házasságok emelkedése, ingatlan- és munkaerő piaci módosulások, studentifikáció.

A 2008. január 1-jén Magyarországon tartózkodó külföldiek 10%-a szerb állampolgár. Ez az arány növekedett az elmúlt három évben. Magyarországon tartózkodó külföldiek között a szomszédos országok súlya erőteljes és folyamatosan növekszik. Így 2008. január 1-jén mintegy 17 186 szerb állampolgár tartózkodik Magyarországon, továbbá 1993 óta majdnem ugyanannyi (12 556) vált magyar állampolgárrá (97%-uk magyar anyanyelvű). Tehát összességében **15 év alatt mintegy 30 000 szerb állampolgár települt át Magyarországra** a hivatalos statisztikák szerint. Az körülbelül egy évi magyarországi természetes népességfogyásnak fele meg (élveszületés mínusz a halálozások száma).

Magyarország külföldi lakosai között, sokkal magasabb az aktív korúak aránya, míg a magyar népesség a 0-14 és az 50-X évesek között felülreprezentált, ahogy a második ábrán is láthatjuk. A szerb állampolgárok között magasabb a 15-24 évesek aránya, mint a teljes külföldi- és a lakónépesség esetén. A déli szomszédtól érkezők között nagyobb arányban találunk még 25-59 éveseket, mint a magyar állampolgárok esetén, azonban a külföldiek teljes csoportját jellemző 25-49 évesek magas rátája csak mérsékelten jellemző.

1. ábra: Magyar lakónépesség állampolgárság és korcsoportok szerint, 2008. január 1.

Forrás: KSH

A munkaképes korúak magas arányából következően magasabb az adófizetők aránya is. A külföldi adófizetők megyei eloszlása nem egyenletes, ott magasabb az arányuk, ahol nagyobbak az egy főre eső adóköteles jövedelmek, így Budapesten az adófizetők több mint 4%-a külföldi. A szerb állampolgárokra ez a trend kevésbé jellemző. Míg Budapesten és Pest megyében él a Magyarországon élő külföldi adófizetők 62%-a, addig a déli szomszédnál ez az arány a 40%-ot sem éri el. Jelentős azonban Csongrád megye szerepe, ahol közel azonos számban fizetnek adót a fővárossal.

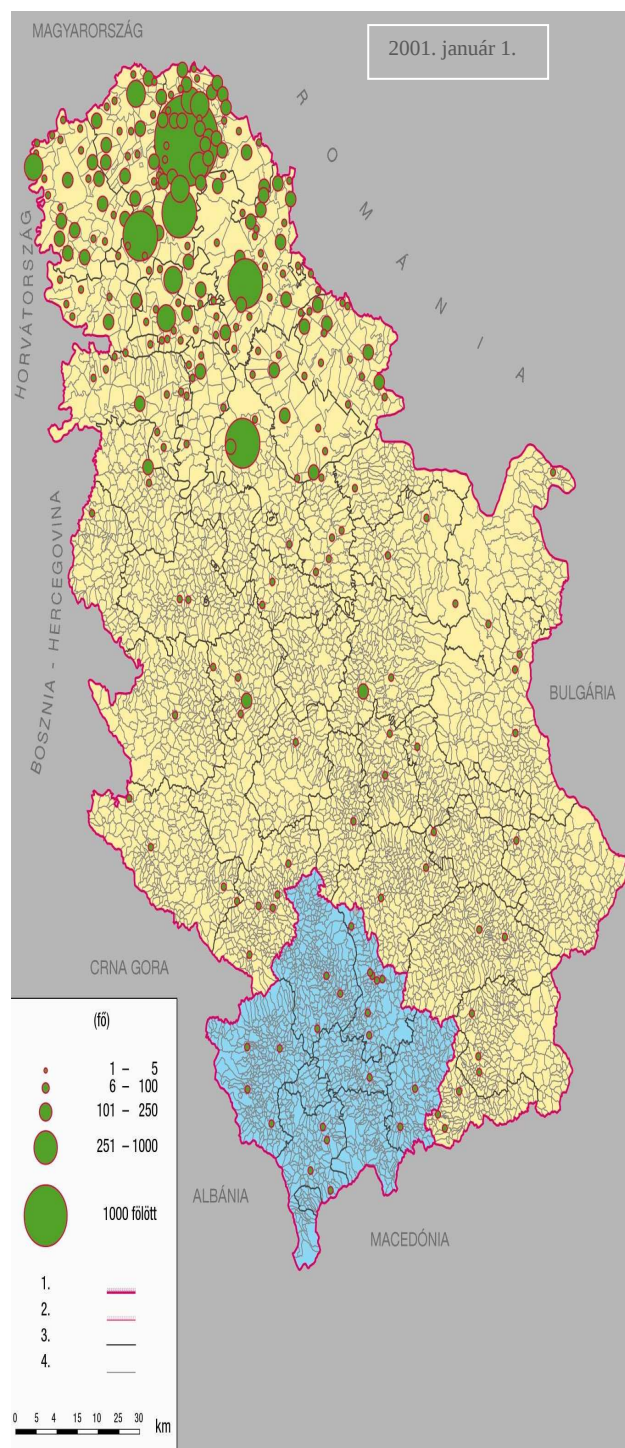
Megyék	Adófizetők száma	Egy főre jutó adóköteles jövedelem (Ft)	Külföldi adófizetők	
			Szerb	Összes
Budapest	759 360	638 083	1109	32036
Baranya	169 041	289 332	131	1334
Bács-K	227 188	263 798	339	2015
Békés	161 601	237 811	79	1151
Borsod-A-Z	277 197	288 442	13	1196
Csongrád	182 817	298 582	968	2984
Fejér	207 272	367 202	142	2118
Győr-M-S	212 858	340 320	68	2864
Hajdú	226 311	287 685	30	1802
Heves	135 760	310 157	21	1187
Komárom-E	151 416	358 457	31	2146
Nógrád	87 407	264 147	6	521
Pest	514 948	421 507	255	10735
Somogy	136 964	253 000	59	830
Szabolcs-Sz-B	211 950	250 575	8	1983
Jász-N-Sz	168 124	272 844	18	803
Tolna	104 360	291 682	53	708
Vas	130 716	300 813	23	705
Veszprém	174 841	289 702	30	1063
Zala	138 475	279 140	76	862
Külföld			220	18034
Összesen	4 378 606	373 033	3679	87077

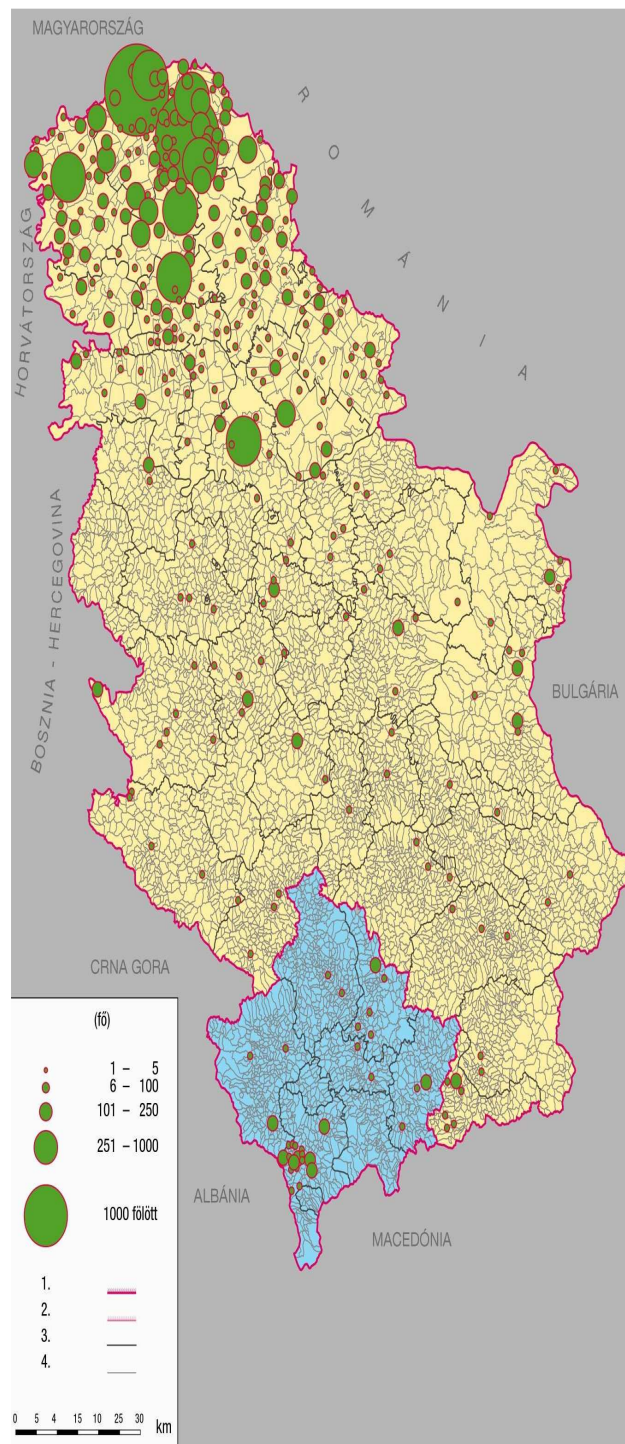
1. táblázat: Adófizetők összehasonlító táblázata állampolgárság és megyék szerint, 2007
 Forrás: APEH

SZERBIAI ÉS MAGYARORSZÁGI TERÜLETI VIZSGÁLATOK

A szerb-magyar migrációs kapcsolatok tradicionálisan erősek. A migráció az összes szerb- és magyar megyét érinti. Azaz Magyarországra mindegyik szerb megyéből érkeznek migránsok, és mindegyik magyar megyében megtalálhatók. A folyamat a szerb települések 5,3, míg a magyar települések 24%-ára terjed ki. Így erős regionális hatásokat figyelhetünk meg.

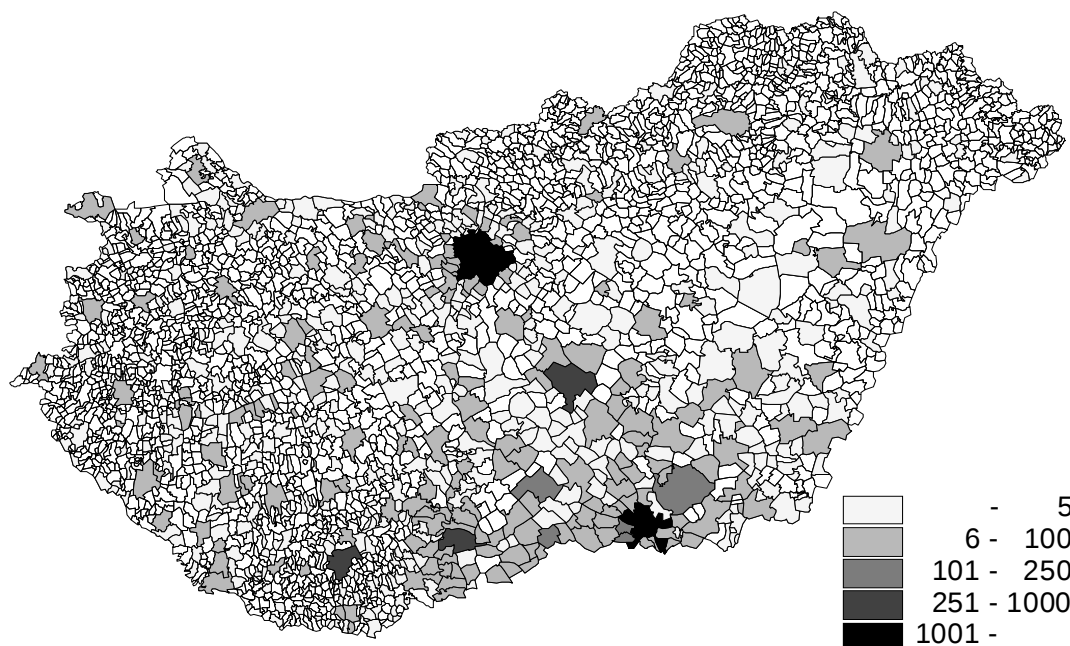
A Magyarországra vándorlás leginkább érintett szerb települések Szabadka (3365 fő), Zenta (1951), Újvidék (1020), Topolya (705), Magyarkanizsa (694), Óbecse (524) és Nagybecskerek (508); a leginkább érintett körzetek pedig az Észak-Bácskai (5 869), az Észak-Bánsági (4 661), a Dél-Bácskai (2 429) és a Nyugat-Bácskai (1 005). A Szerbiából érkezők körülbelül 88%-a a Vajdaság területéről vándorolt el. Másrésről Magyarország, mint célterület települései között leginkább preferált Szeged (4481), Budapest (3 896), Kecskemét (499) és Baja (336); és megyék szerint Csongrád (6 270), Budapest (3 896), Bács-Kiskun (2 522) és Pest (945), ahol a migránsok 80%-a él. Fontos megjegyezni, hogy a szerb állampolgárokat inkább jellemzi az eredeti lakóhely szerinti nagyobb konvergencia és az aktuális lakóhely szerinti nagyobb divergencia.

2. ábra: Magyarországon élő szerb állampolgárok az elvándorlás települése szerint, 2001 és 2008. január 1.
 Kartográfia: Dr. Bottlik Zsolt, MTA FKI

1. térkép: Magyarországon élő szerb állampolgárok a jelenlegi magyar települések szerint, 2001. január 1.

2. térkép: Magyarországon élő szerb állampolgárok a jelenlegi magyar települések szerint, 2008. január 1.

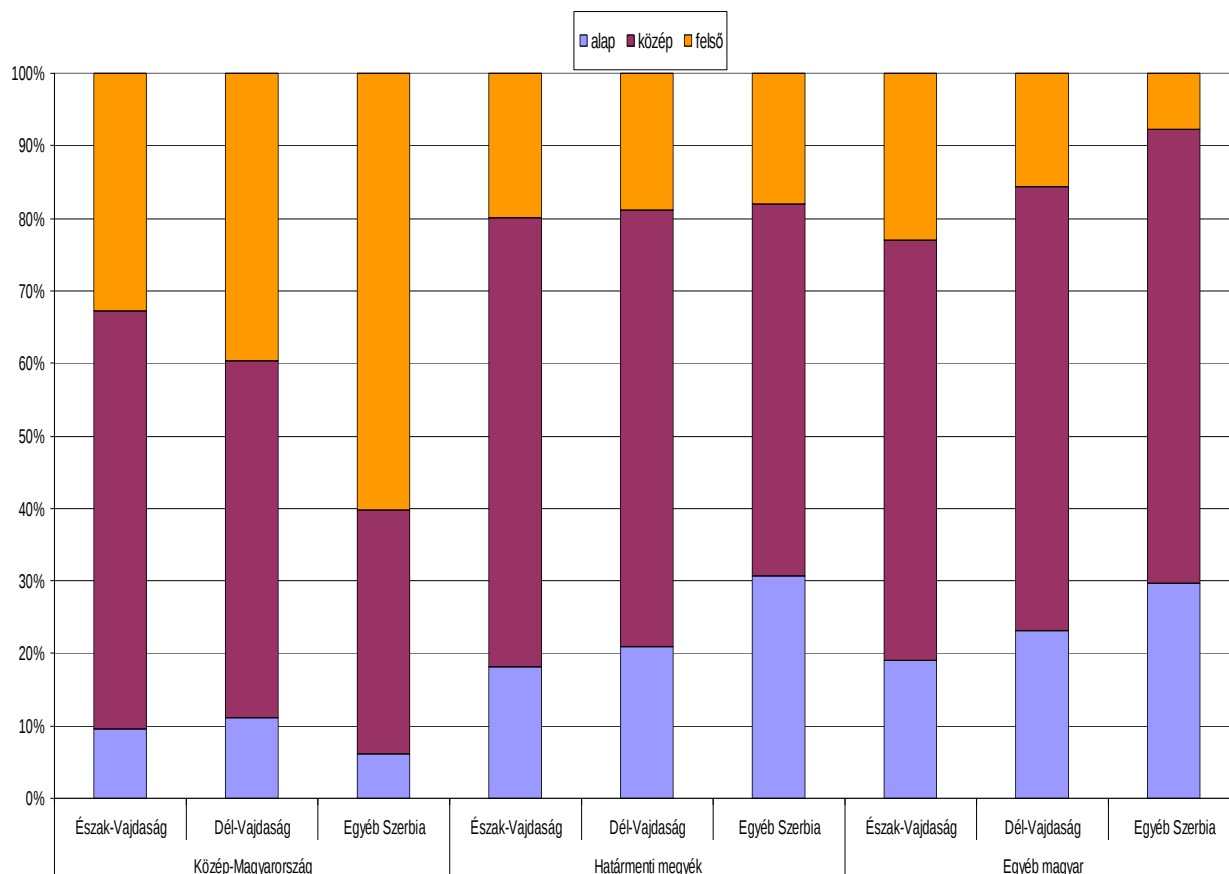

Célunk kapcsolatot találni az eredeti szerb körzetek és a jelenlegi magyar megyék között, illetve a nemzetközi vándorokat e jellemzőik alapján vizsgálni. A **honnan-hová**

vándorlás mátrixa alapján az eredeti (szerbiai) lakóhely körzeteit három csoportba soroljuk. Az első csoport, a határhoz közel eső Észak-Bácskai-, Észak-Bánsági és Nyugat-Bácskai körzetek, a második a Dél-Bácskai-, Dél-Bánsági-, Közép-Bánsági- és Szerémségi területek, harmadik az egyéb körzetek csoportja. Magyarországon is három csoportot különböztethetünk meg a vizsgált migrációs rendszer jellemzésére. Így a határmenti megyéket (Csongrád, Bács-Kiskun), a migrációs centrum területeket (Budapest és Pest megye), és egyéb megyéket.

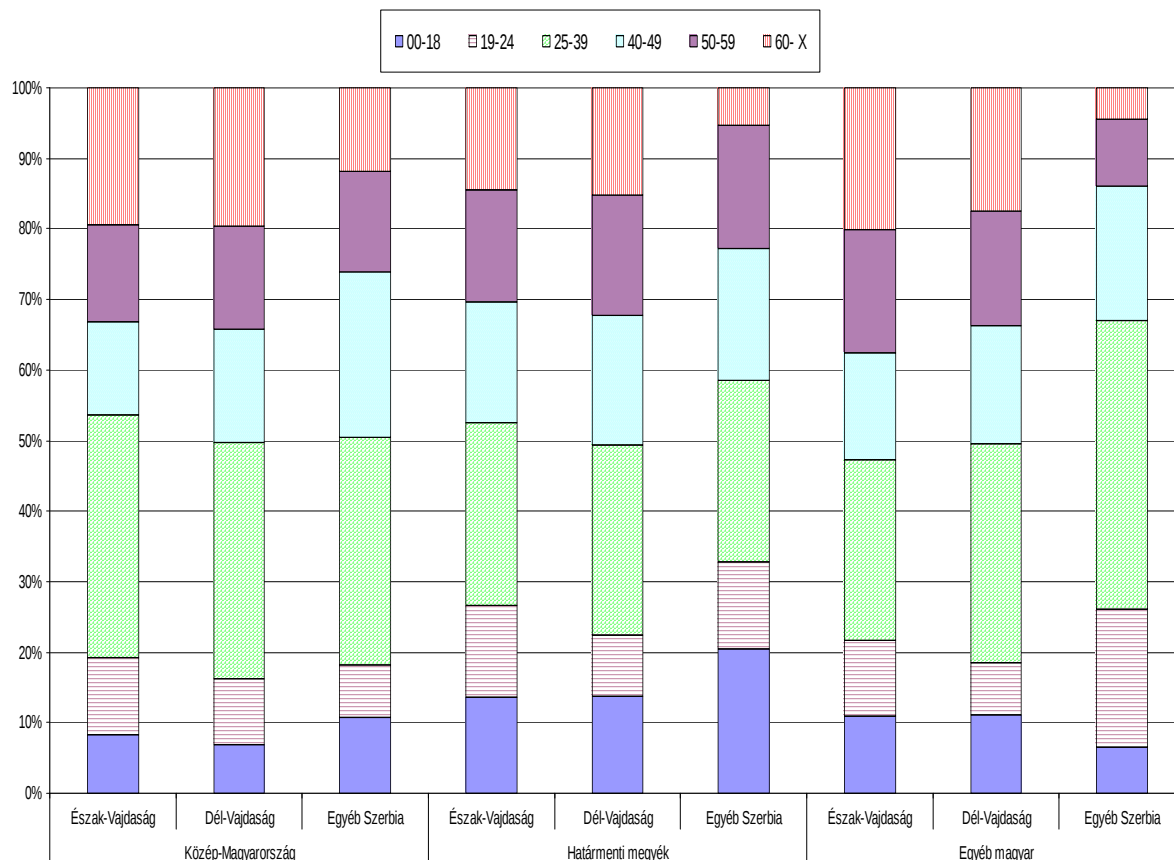
Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált országok között erős, koncentrált áramlás valósul meg Észak-Vajdaság és Csongrád-, Bács-Kiskun megye között 6 532 emberrel, mely az összes vándor 40%-a. Így a migráció erős területi koncentrálódást mutat. A kivándorlás területi vetülete szignifikáns kapcsolatot mutat a magyarul beszélők aránya és az eredeti szerbiai településekről történő kivándorlási hajlandóság között. Kimutatható, hogy szerb állampolgárok, akik most a határ közelében élnek (a magyar oldalon) nagyobb számban a határhoz közélről érkeztek (78%). Azonban a szerb migránsok, akiknek a születési helye nem a Vajdaságban van, legnagyobb számban a magyar migrációs központi területeken élnek (49, 4%). Budapestet és Pest megyét más állampolgárságú migránsok is előszeretettel választják Magyarországon lakóhelyül, függetlenül az eredeti lakóhely országától.

A kialakított csoportokat iskolai végzettségek, foglalkozási főcsoportok és korcsoportok szerint vizsgáljuk tovább. Megállapítottuk, hogy a magasabb iskolai végzettségűeket a magyar migrációs központ nagyobb távolságokból is képes vonzani. A befejezett közép- és felsőfokú végzettségűek leginkább itt élnek. A magyar határhoz közel átlagosan alacsonyabb képzettségű szerb állampolgárok telepedtek le, mint más helyeken, de emellett jelentős a befejezett felsőfokú végzettségűek aránya is. Az adatokból megállapítható, hogy az iskolai végzettségek inkább a jelenlegi magyar lakóhelytől függenek, mint az eredeti szerbtől.

3. ábra: 18 éven felüli Magyarországon tartózkodó szerb állampolgárok a területi osztályozások és az iskolai végzettségek szerint, 2008. január 1.

A korcsoportok szerinti vizsgálat (3-as ábra) jelentősen eltérő területi képet mutat. Közép-Magyarországon élő szerb állampolgárok többsége munkaképes korú, de jelentős az idősek aránya is. Vajdaságból érkezettek között sokkal magasabb az idősek aránya, mint Szerbia egyéb területeiről, függetlenül attól, hogy Magyarországon hol élnek. A határ közelében több fiatal él, mint az ország más tájain, magasabbak az arányok a 19-24 évesek között is, így feltételezhetjük, hogy ők a felsőfokú képesítéseiket igyekeznek megszerezni Magyarországon. A korcsoportok szerinti megoszlások mind az eredeti szerb települési osztályoktól, mind a jelenlegi magyaroktól függenek.

4. ábra: Magyarországon tartózkodó szerb állampolgárok területi osztályozások és korcsoportok szerint, 2008. január 1.

A foglalkozásokat vizsgálva a felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások (12%), az ipari és építőipari foglalkozások (10,7%), egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások (7,4%), szolgáltatási jellegű foglalkozások (7,4%), irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások (5,4%), a szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások (5,1%), törvényhozók, igazgatási, érdekképviselői vezetők (3,5%), gépkezelők, összeszerelők, járművezetők (2,4%), mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások (2%) jellemzik a hazánkban élő 18 éven felüli szerb állampolgárokat. Ezenfelül a munkanélküliek, nyugdíjasok, családsegítők, háztartásbeliek aránya 28,5%, míg a diákoké 15,5%. A diákok aránya jelenlegi lakóhely csoportját vizsgálva Közép-Magyarországon a legmagasabb (20%), míg az elvándorlás helye szerint a 18 év feletti Észak-Vajdaságból érkezők 16%-a diák, Dél-Vajdaságra ez az arány 14%, míg Szerbia többi részére 10,8%. Közép-Magyarországon a felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások (az itt élő 18 év feletti szerb állampolgárok 16,5%-a), a törvényhozók, igazgatási, érdekképviselői vezetők (5%) vannak túlsúlyban az országos

átlaghoz képest, míg a határ mentén a szolgáltatás jellegű (8,3%)-, mezőgazdasági és erdőgazdálkodási (2,5%)-, és a szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások (6,3%) a jellemzőbbek.

A KUTATÁS ÖSSZEGZÉSE, SZERB - MAGYAR NÉPESSÉGMOZGÁSI PÁRHUZAMOK

A szerbiai migránsok ezredforduló utáni területi eloszlásainak analízise azt mutatja, hogy a szerb és magyar (migrációs) centrum és (földrajzi) periféria területeknek jelentős hatásuk van a nemzetközi vándorlás alakulására. Budapest és Pest megye Magyarország általános dinamikus bevándorlási központja, míg a Vajdaság a kivándorlás központi térsége. Jelentős földrajzi motívum a határ közelsége, amely nem elválasztó elem, hanem kontaktzónaként viselkedik a migrációs áramlások szempontjából.

Kutatásunkban a szerbiai állampolgárok népességmozgását elvándorlási településeik szerint vizsgáltuk 2001-ben és 2008-ban. A kutatási eredményekből láthatjuk, hogy 2001 után fokozatosan növekszik a Magyarországon tartózkodó szerb állampolgárok száma. A délszláv háborúk lezárásának 10 éves történelme még nem jelenti a szerb emigrációs szándék csökkenését. Valójában a 2008-as Koszovói történések következményei is tartogatnak további politikai indíttatású kivándorlási motívumokat.

Véleményünk szerint az ezredfordulót követő (Magyarország felé irányuló) szerbiai/vajdasági emigráció a következő okokkal magyarázható:

- a gazdasági térszerkezet (át)alakulása, a rendszerváltást követő privatizáció, annak sikertelenségei, munkanélküliség, regionális fejlettségbeli különbségek, újabb bizonytalanság (gazdasági migráció)
- kétlaki vállalkozások, Magyarországon, illetve Szerbiában történő üzletelés, tőkebefektetés (gazdasági migráció, ingázás)
- új generációk tanulási célú (meghatározott ideig tartó, vagy tartós) kitelepülése, ingázása (tanulási célú migráció, ingázás)
- a délvidéki magyarok esetében kifejezett etnocentrikus migráció (kontaktzóna)
- Nyugat-Európa felé irányuló tranzit migráció (politikai és gazdasági motívumokkal indokolva)

Kimutattuk, hogy a szerb állampolgárok, akik most a határ közelében a magyar oldalon élnek, a legnagyobb számban (78%) a határ túloldalának közeléből, pontosabban a Vajdaságból érkeztek. Így a határ nem elválasztó elemként, hanem kontakt-zónaként funkcionál. Budapest és Pest megye a migránsok legkedveltebb letelepedési helye függetlenül az eredeti lakóhelytől. Itt változatos foglalkozású és képzettségű vándorokat találhatunk, azonban ez a migrációs áramlás elmarad a határ közeli értékektől.

Feltételezhetjük, hogy az eredeti szerb és a jelenlegi magyar megyék elhelyezkedése, a migránsok demográfiai és gazdasági tulajdonságai, és az ismertségi kapcsolataik együttesen meghatározzák a migráció szerkezetét.

A migrációs nyereség/veszteség a határ két oldalát mérlegelve: emberi, anyagi és demográfiai. Az eredményeket összefoglalva, erős kapcsolatot tudunk felmutatni szerb - magyar migrációs viszonyban, mintegy 17 186 szerb állampolgár tartózkodik Magyarországon, továbbá 1993 óta majdnem ugyanannyi (12 556) vált magyar állampolgárrá (97%-uk magyar anyanyelvű). Tehát összességében 15 év alatt mintegy 30 000 szerb állampolgár települt át Magyarországra a hivatalos statisztikák szerint. A vizsgált országok között erős, koncentrált kistávolságú, határ menti áramlás valósul meg Észak- Vajdaság és Csongrád-, Bács-Kiskun megyék között 6 532 emberrel, mely az összes vándor 40%-a.

2009. december 19.-ével, új időszak veszi kezdetét Szerbia népességmozgásában. A '90-es évek migrációs nehézségei enyhülni látszanak, ui. (újra) nemzetközi legitimitást nyer a szerb állampolgárok (megelőlegezett) mozgás szabadsága. Tanulmányunkban bemutattuk és elemeztük a szerb állampolgárok két évtizedes folyamatos és egyre intenzívebb emigrációját, 2008-ig. A népességmozgások további alakulásának feltételezései helyett a tanulmányunkban összefoglalt tendenciákra, számadatokra, összegző statisztikákra hívnánk fel a figyelmet, amelyek alakulását Schengen bizonyára jelentősen befolyásolni fogja.

IRODALOMJEGYZÉK

- Anderson, J. - O'Down, L. (1999): Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meaning, Changing Significance, Regional Studies, Vol. 33(7), pp. 593-604.
- Dorđević, B. (2009): Evropska politika upravljanja migracionim tokovima i Srbija kao njen deo. = Bezbednost zapadnog Balkana. 12. sz. pp. 78-91.

Grečić, V. (2001): Migracije sa prostora SR Jugoslavije od početka 90-tih godina XX veka. *Ekonomski anali*. 44. évf. 153-154. sz. pp. 57-84.

Hansen, N. (1977): Border Regions: a Critique of Spatial Theory and a European Case Studies, *Annals of Regional Science*, Vol 11, pp. 1-12.

Hatton Timothy J. –Williamson Jeffrey G. (2005): *Global Migration and the World Economy: Two Centuries of Policy and Performance*, Mass.: MIT Press, Cambridge

Nijkamp, P. (1998): *Moving Frontiers: a Local-global Perspective*, Vrije Universiteit of Amsterdam, Faculty of Business Administration and Econometrics, Research Memorandum no. 22. p.22.

Rédei Mária (2007): *Mozgásban a világ-a nemzetközi migráció földrajza* (Eötvös Kiadó, Budapest.) p.568.

Szalma József (2001): Migráció, kisebbségi jogok, nemzetközi jogszabályok. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság. pp.77-88.

Van Geenhuizen, M. – Ratti, R (2001): *Gaining Advantage from Open Borders. An active Space for Regional Development*, Ashgate, Aldershot. p. 398.

SITUATION ANALYSIS OF TOURISM-RELATED BUSINESSES IN A REFERENTIAL RESORT AREA OF HUNGARY

Erzsébet Péter, Dr., Assistant professor

Faculty of Economics of the University of Pannonia

Address: Nagykanizsa Campus, 8800-Nagykanizsa, Zrínyi M. u. 33.

E-mail: peter.erzsebet@uni-pen.hu

Zoltán Birkner, Director of the campus

Faculty of Economics of the University of Pannonia

Address: Nagykanizsa Campus, 8800-Nagykanizsa, Zrínyi M. u. 33.

E-mail: birkner.zoltan@uni-pen.hu

Beáta Fehérvölgyi, Assistant lecturer

Faculty of Economics of the University of Pannonia

Address: Nagykanizsa Campus, 8800-Nagykanizsa, Zrínyi M. u. 33.

E-mail: fehervolgyi.beata@uni-pen.hu

SITUATION ANALYSIS OF TOURISM-RELATED BUSINESSES IN A REFERENTIAL RESORT AREA OF HUNGARY

Key words: Hungary, Preferential Holiday Resort Area of Lake Balaton, the situation of the retail trade, catering, holiday-makers' habits, businesses

The aim of the research is to reveal the characteristics of one of Hungary's most important touristic destination, the Lake Balaton Resort Area, with special respect to what sort of influence on local businesses foreign-owned commercial supermarket chains have. The research involves mapping transformed businesses, as well as searching for the answer to how the tendency of the periods of high season and the changing of the visitors' segments affect catering industry. In addition to this, the study draws a comparison between the motivation of setting up businesses and the year of their launch.

In the Lake Balaton Resort Area, which serves as the locality of the particular research, it can be observed that the importance of the service industry is on the increase, which ensures the possibility of an alternative source of income to the local inhabitants. In the first place, it directly affects the labour force, driven out of the primary sector jobs, who are on the verge of having the service industry as the only chance to get a job. The study is aimed at commercial concentration and the changing of the catering industry, besides the breakdown of the region's businesses into separate branches. The main question of the examination is whether the economic priority of tourism may be sufficient enough in the future to kick-start the development of this specific rural region, or further diversification of branches should be required in the interest of development.

While mapping the characteristics of the layers of micro, small and medium-sized enterprises, we have been looking for the answer to how economic-sociological processes that are present in the Lake Balaton Resort Area influence their successfulness.

The development of tourist destinations, the improvement of living standards and the enhancement of the Balaton identity can be supported by the self-employment and creating jobs. To achieve that, it is inevitable for the local inhabitants to pool their interests and co-operate.

1. MATERIAL AND METHODS

From a functional point of view, the location of the empirical research might be even a separate region, however, it comprises settlements in three different regions and three different counties at the moment. The settlements in the counties Somogy, Zala and Veszprém make up the Lake Balaton Resort Area (LBRA). The resort area consisting of 164 towns and villages is home to almost 26.000 enterprises, while the number of catering establishments run in the area may as well increase by 10% in high summer season. Divided into statistical small regions in the Lake Balaton Resort Area, those 164 settlements constituted the location of the research, based on the Act 2000 CXII, the Lake Balaton Resort Area Site Development Regulation. A representative survey has been carried out with about 300 questionnaires used and processed. Compared with the whole multitude, the rate of questioning was 2, 64% in the case of enterprises doing business in retail trade, while it was 3, 07% among the businesses being run in the field of catering. Asking people the questions, compiled in the questionnaires, lasted from May 2005 to March 2006. While choosing the samples, we took into consideration the number of businesses, as well as their distribution and breakdown by methodological small regions. Creating methodological small regions was necessary, because the boundaries of the statistical small regions and those of the Lake Balaton Resort Area do not cover each other. Representivity was ensured by us classifying the businesses as to whether they can be found near the shore of the lake or in settlements further away, and by drawing a distinction between businesses run in towns and villages (communities) according to their size, sectors and also sub-sectors. In the case of micro, small and medium-sized enterprises, we chose the Equal Probability Selection Method (Babbie, 2001) to get the proper samples. 375 enterprises were asked, out of which 300 were able to be evaluated, as there were questionnaires filled in insufficiently and asking the questions was made difficult by the repliers' fear of possible subsequent controls of the authorities. 79% of those questioned were micro-sized enterprises, 15% small ones, and 6% medium-sized businesses, who were asked during the poll. In the qualitative examination seven interviews were made, which were aimed at their determining presence in the region and their future prospects of business, in addition to the economic and social changes affecting tourism by Lake Balaton. The set up hypotheses were examined by means of correlation analysis, regression analysis and cross table analysis.

2. CHANGES IN THE NUMBER OF TOURISTS IN HUNGARY'S RESORT AREAS

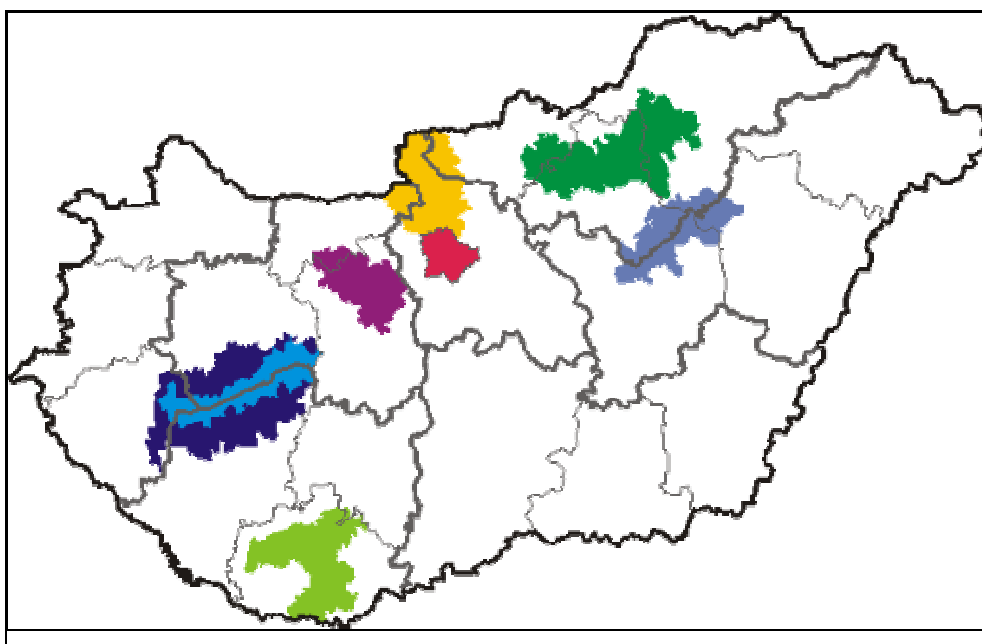
Looking at the regional distribution of tourism in Hungary, most tourist nights were registered in Central Hungary, as well as in Western and Southern Transdanubia. On the other hand, still an insignificant part of guest nights spent in the country is registered in the regions to the east of the Danube. The regional concentration of foreign tourist nights is even bigger: every second night spent by foreign tourists is registered in Central Hungary, but only every ten tourist nights are spent in the three statistical regions lying east of the Danube at the same time.

With the number of tourist nights evaluated at the level of small regions, it remains to be only the preferential resort areas (especially Lake Balaton, Sopron-Kőszeg-Hegyalja, and Mátra-Bükk), in the area of thermal spas (mainly Harkány, Zalakaros, Hajdúszoboszló, Gyula -Figure1) and major cities (Győr, Pécs, Szeged and Debrecen) in the country where most of the tourist nights have been registered besides Budapest. The number of tourist nights continues to be too low in the eastern regions and in the southernmost borderland regions of the country.

The average length of stay is not more than three days, as opposed to the European average length of stay of 4-5 days. While the utilization of many tourist attractions is still low, tourism is characterised by high seasonality and regional concentration. The nights spent by foreign tourists in Budapest and the Lake Balaton Resort Area account for 61%, and - in terms of time – their 37% falls on the months of July and August (KSH – Hungarian Central Statistical Office; Mester et al, 2006).

Figure 1: the territorial coverage of the preferential Resort Areas in Hungary

- **Budapest**
 ■ **The near-shore towns and settlements in the Lake Balaton Resort Area**
■ **Other towns and settlements in the Lake Balaton Resort Area**
 ■ **The Danube Bend Resort Area**
 ■ **The Mátra–Bükk Resort Area**
■ **The Mecsek and Villány Resort Area**
 ■ **The Lake Tisza Resort Area**
 ■ **The Lake Velence–Vértes Resort Area**

Source: Népszámlálás (Census), 2001

Considering the number of hotels, campsites, holiday homes and resorts, where tourists and holiday home owners can stay, their number is the biggest in the near-shore towns and villages in the Lake Balaton Resort Area: 65 thousand (which accounts for 25% of the total number). „ The Danube Bend accounts for 11 per cent (28 thousand), then comes the area of Lake Velence–Vértes and, then, that of Mecsek and Villány with 5 per cent each (with more than 12 thousand places of accommodation in each resort area). Then comes the Mátra–Bükk Resort Area (8 thousand, which is 3%), followed by the area of the other towns and settlements further from the lake in the Lake Balaton Resort Area (5 thousand, 2%), and finally comes Lake Tisza, of which surrounding area has only 2800 places of accommodation (1,1%). The seventh preferential resort area is Budapest, however, it is not likely to be put down to the number of places of accommodation, rather than the touristic

significance of the capital itself. The number of places of accommodation listed in Budapest is 3400, which has a share of 1, 4% of the total. „ (Census, 2001).

Consequently, there are seven preferential Resort Areas in Hungary, with the LBRA's near-shore and other towns and settlements separated in some cases, as it can be seen in Figure1. The Lake Balaton Resort Area, the Lake Tisza Resort Area, the Lake Velence-Vértes Resort Area, and the Danube Bend are resort areas that have similar characteristic features and natural endowments. All the four can be connected to water. Nevertheless, they are very different on the bases of territorial coverage, the number of inhabitants and businesses.

Hungary's second most beautiful lake is Lake Tisza, with an area of 127 km². According to the Parliamentary Act 35/1998. (III. 20), the Lake Tisza Resort Area consists of 23 towns and villages under the authority of four counties. This area was specified as an integrated development site of nationwide importance in the Parliamentary Act 77/2005. (XII. 25.) coming into force in 2005. The area does not possess an industrial potential; economic activities of light industry and food industry are the most common here, and tourism has also been improving in the smallest resort area in the country. The commercial and private accommodation facilities could accommodate up to 10.100 guests in the high season of 2006. This makes up only 4% of the room capacity in the Lake Balaton Resort Area, and the number of its visitor nights account for only 2% of the above mentioned (LBRA). During the year of the research there were 5088 catering facilities in the LBRA, while there was only a fragment of that number around Lake Tisza, 381 units of catering (KSH – Hungarian Central Statistical Office, 2008). All in all, no comparison can be drawn between the Lake Tisza Resort Area and the one I have been examining.

The number of the towns and villages in the Lake Velence-Vértes Resort Area is 33, where 2 towns and 31 villages/communities can be found. The number of its shops in retail trade hardly makes up 1/5 of that of the LBRA's similar enterprises. It became a preferential Resort Area in 1990 (Parliamentary Act 35/1998 (III.20.)) and its Development Council was set up in 2001. One fifth of the businesses being run here is connected to industry and construction industry, and the same proportion represents itself in retail trade, while 10% of them in accommodation services and catering. Demand for many-star hotels has arisen here, too, because of the changing touristic demands. Gárdonyi is taking the lead in meeting the needs of quality tourism (KSH – Hungarian Central Statistical Office, 2001).

The Danube Bend Resort Area includes 66 towns and villages and has gone through notable development in recent years. In 2000 the number of visitor nights reached 350.221,

which is insignificant in comparison with the LBRA's 5 million visitor nights in the given year, however, it showed an increase of 5, 1% compared to the previous year. Representing the area's interests at a municipal level is controlled by the Danube Bend Regional Site Development Council, which initiated increasing the number of settlements to 72. What the Balaton area and the Danube Bend have in common is that both have remarkable tourist attractions, and both belong to 3 counties and 3 regions of development. It causes difficulties to both resort areas that they play a "mosaic-like", fragmentary role in the site development concepts of the regions in charge, and are pushed into the background when it comes to distributing public money (Turisztikai adattár – Touristic reference book, 2008).

Out of the tourist destinations that can be found in our country, it is the Lake Balaton Resort Area that can consider 40% its own, that is the biggest number of tourists, the Germans, which is almost twice as many as the average ratio counted, based on the total number of foreign visitors. The Budapest-Central Danube Area attracts the second biggest number of German tourists, though, proportionately fewer people than in the case of average foreigners. (KSH – Hungarian Central Statistical Office, 2007).

In the '70s and '80s, Lake Balaton attracted foreign visitors, as it was easily accessible and taking a holiday there was relatively cheap. In comparison with the other socialist countries Hungary had a more liberal atmosphere, but it ensured a legal and safe meeting place for the citizens of the two German states separated by political borders. In 1980 the lake was visited by 825 thousand people, nearly half of which was foreign. In 1990 the area was visited by 725 thousand people, 77% of which were foreign citizens. Unfortunately the quality of the water deteriorated during this period of time (e.g.: fish perishing in large numbers), the number of trade union holidays dropped and solvent demand declined as a result of the population's uncertainty of existence after the change of regime. Unskilled and unqualified businessmen appeared in large numbers, and the profit interests of new entrepreneurs and small businessmen often took their toll on the quality of services (Buday-Sántha, 2007).

In the year of the empirical research there were altogether 1.461.668 people visiting the area, 89% of which were registered in the area along the shore of the lake, while 11% of the people were registered in other towns and villages. The latter ones visited mainly the spas of Hévíz and Zalakaros that are situated near the south-western shore of Lake Balaton. About 33% of the visitors were foreign, mainly Austrian and German tourists. The growing number of people visiting the area is to be attributed to holidays abroad getting more

expensive and the introduction of holiday vouchers, which resulted in the increasing number of domestic tourists at the same time.

3. TRANSITIONAL ECONOMY

In the 1990s basic changes were to be witnessed in Hungary's retail trade due to the process of privatisation. New businesses appeared because of the changing of the proprietors and that of customers' habits. The working capital flowing into Hungary from abroad resulted in significant changes in the country's economy within a decade. Due to its important multiplying effects, the foreign operating capital presented new corporate management, new attitude to work and work ethic, service and financial background to the participants of the economy. Retail trade belongs to the field of the research where improvement can be measured in the most discernible way. Retail chains and shopping centres running in large sites possess up-to-date equipment and an appropriate assortment of goods by means of external investment of capital. New networks and adequate channels of distribution could be established through developments. At the same time domestic retail industry dwindled, and micro-sized businesses employing only a few people lost ground in the area.

Food retailers' answer to businesses with good financial standing entering the market was to cluster together into business chains ever more vigorously in Hungary, as well. This transition made it possible for small businesses to be a match for big companies with good financial standing at trading. In a similar way, catering was also transformed, which can be put down to the fact that the segments of tourists coming to Lake Balaton transformed, while holidaymakers' habits changed. The new target group required more modern accommodation and better services. The radical changes in tourism have resulted in improving the quality of catering facilities.

Several types of businesses can be distinguished also around Lake Balaton from the point of view of their orientation, too. „ According to *production-oriented* companies, success lies in the quality of products or services, which are as good as possible, independent of the actual customers' demands. It is characteristic of *sales-oriented* companies that they put the emphasis on their own sales demands against fulfilling customers' demands. Their main problem derives from how to find more and more people who will buy their services, not from how to make them meet the demands of the widest possible range of customers. *Marketing or customer-orientation* means accepting and

applying the marketing concept, that is, being aware of the fact that customers' needs and requirements are primarily essential." (Jancsik, 2001). As long as a company wants to do well and survive in the long run, it has to set its objectives of development according to this latter point of view.

Among the towns and villages in the Lake Balaton Resort Area, a certain kind of intraregional difference in development has appeared, one of which main reasons is the following: the concentration of the area's leading industry – tourism. As a result of this, the near-shore towns and villages ended up having essential advantages of development over the other places in the region. (Molnár 2001).

A given area's population-retaining power lies in ensuring jobs to local people who can make a living during the whole year either as self-employed or as acknowledged labour force. This is reason why it is important to know how entrepreneurs appreciate their employees, what opening hours the business has, whether it is seasonal or available for customers throughout the whole year.

According to prevailing laws, the Balaton Region does not have its own geographical region and obviously this is why it cannot even have its own source of financing, either. In the first place, it is not the autonomous economical and social framework programme of classical regional development that the LBRA requires. It is rather the base centres of economic rehabilitation, education-training and further training that it requires and are based on business-municipal-governmental elements and provide services for the Transdanubian Region according to the regions' needs.

For the time being, the Balaton Act consisting of changes valid from 1 December 2008 does not seem to attract investors as expected. According to the changes, an area of more than 5 thousand hectares in the resort area is qualified as a district to be built up and to be developed. Compared with the previous situation, it is a major change that, to get a building permit, it is not a basic condition for the settlements any more to have its 60% provided with wastewater pipes, but to have a wastewater plant on the spot. In the modification of the Balaton Act, basic priorities are represented by ecological requirements, landscaping, aspects of environmentalism, as well as regulations, taking into consideration the characteristic features of the landscape, towns and villages and the architecture of rural heritage.

4. THE CHARACTERISTICS OF BUSINESSES IN THE EXAMINED REGION

The entrepreneurs regarded sales and extending the market as the biggest problems. However, the majority had their own capital when setting up the business, many of them asked their relatives for help and took out bank loans. Nevertheless, this might have caused cash flow problems with the developments. Most money was spent on complying with EU-regulations, improvement and renovation.

The entrepreneurs mostly employ one employee, while taking part in running the business themselves. 32% of the total is made up of micro-sized businesses employing 2 to 5 people. 94% of all the employees work as registered labour force. In terms of qualification the employees are mainly skilled workers, have a qualification of medium level and speak German at elementary level. A minor part of them can communicate in English and Russian, as well.

The period of summer high season (4 months) influenced 53% of the turnover of businesses around Lake Balaton. With its 24%, it had a significant effect on the turnover in a positive way. We came to an interesting result, while calculating the correlation between seasonality and the number of employees. We received a negative medium correlation, of which explanation is that the bigger the enterprise in terms of the category of its staff's number, the less it is affected by seasonality and the more employees it ensures jobs during the whole year, as these businesses are based not only on tourism, but most of them sell goods and services outside their area. The high season concerns mostly micro-scale businesses whose one third is closed in winter months.

The appearance of prevailing enterprises requiring a large surface area – talking about mainly multinational supermarket chains in the first place – significantly influenced the success of micro, small and medium-sized businesses, mostly that of enterprises in retail trade within the category and unfortunately not always in a positive way. Micro-scale businesses can be a match for them if they cluster together or provide services that the rivals are not able to offer. There is justification for the existence of trading and catering businesses employing a small number of staff even in towns and villages further from the shore of the lake, although it is a fact that near-shore places come to the front with the boom of tourism. Most of them judged their businesses' profitability and success to be average.

Shop-owners evaluate all their decisions at an opportunity cost and most of them take into consideration the interests sacrificed for the sake of the decision. Decision-making may be influenced by parents' business and also by the endeavour to become independent (Scharle, 2000). According to empirical studies done in the early 1990s, the proportion of

men and elderly among the self-employed was higher in comparison with that of the employees (Blanchflower-Oswald, 1991).

In the case of small and medium-sized businesses owners are employees at the same time, besides having also production and sales as their tasks. Mainly in the case of micro-sized enterprises, if owners take their shops' interest into account, it may also occur that they have to risk their families' livelihood. In this case private means and business means do not separate. Small businesses play an important role in employment and it is common that they also create well-trained labour force for big companies.

5. THE RESULT OF HYPOTHESIS STUDIES

Correlation can be observed between the motivation of taking up a business and the year of their launch.

The change of the regime and the initiatives of privatisation in the '90s had an effect on the structural changes of the labour market and its effects could be felt also in the Lake Balaton Resort Area. The possibility of businesses became the symbol of free economy, autonomy and creatable wealth, then as experience shows this illusion seems to have vanished. Entrepreneurs endeavoured to maximise profits, and astutely took advantage of those loopholes that were made possible by law. Those initiative skilled workers steeled with relatively well-based professional experience, marketable knowledge and good contacts that had the chance and courage set up businesses besides or by giving up their main job. A further reason for the sector's growth is the wish to maintain and increase the living standards, as running a business means a possibility of making an income, or at least earning extra money.

The justification and results of our research are also supported by the aspect appearing elsewhere in the technical literature (Botos, 2005), which states that challenges of globalisation has had an impact on small businesses, as well. The global space promoted free trade and the movement of capital. Within an economy each multinational company has overwhelming monopoly over smaller companies. As long as retail trade is taken as a basis, supermarkets moving to town and city centres ruin the viability of micro and small businesses. Unfortunately, these latter ones get into an unfavourable situation as opposed to the big ones being concentrated geographically that might as well extend their opening hours up to 24 hours a day and get advantageous bargaining power through their cheap prices. The motivation of launching enterprises has been examined by several researches in

Hungary which usually use the labour market model of self-employment. Róna-Tas (1994), Kuczi-Makó (1996) researched the role of the family pattern, good contacts and the importance of natural endowments. Laky (1998), presented the disadvantages of unemployment as the variable of his research. Gábor's study (1994) already shows an essential difference between the group of the self-employed and that of the unemployed. The disintegration of business contacts of former companies as well as the labour market closing gradually both contributed to a number of micro and small enterprises coming into existence.

In our opinion, in the case of family businesses one of the major problems might be caused by ignoring involving outsider experts, while the co-operation of generations might become difficult and the family's financial security is more important than business profits that can be made by taking risks. It has the advantage of providing the business with cheap and reliable staff, which can definitely contribute to supporting self-employment.

One of the causes of the growth in the rate of self-employment is that a certain group of workers has difficulties finding a job, while another cause derives from the extended possibility, the growing demand for products and services. Nowadays the latter statement has become more dominant, as the expansion of business possibilities plays a bigger role than unemployment. When a new business is launched, entrepreneurs consider what would be if they made a living as employees, what the costs of potential unemployment are and whether becoming independent has more advantages than disadvantages. Furthermore, they get and pass on the patterns inherited in his family, as well as observing the market conditions and the actual interest rate. In Table3 the correlation between the year of establishing a business and the motivation is examined by means of a cross-table, the values of the table show a relation between the two examined variables and their correlation, besides showing their direction. As a matter of fact, they show the distribution of the combined frequency. In both cases, it is about nominal variables. The row variables are independent (X), while the column variables are dependent (Y).

Table 1

Correlation between the motivation and setting up a business as for the sample multitude

Year of the establishment (X)	The motivation of the enterprises (Y)					
	Family reasons	Self-reliance, Independence	Tackling problems of subsistence	“Forced” entrepreneur	Reaching a higher level of living standard Business reasons, challenge	Total
In or before 1990	4 1,3%	3 1,0%	8 2,7%	15 5,0%	-	30 10,0%
Between 1991-1994	3 1,0%	3 1,0%	29 9,7%	82 27,3%	7 2,3%	124 41,3%
Between 1995-1999	4 1,3%	7 2,3%	24 8,0%	38 12,7%	16 5,3%	89 29,7%
Between 2000-2004	-	2 0,7%	11 3,7%	28 9,3%	7 2,3%	48 16,0%
In and following 2005	-	-	2 0,7%	4 1,3%	3 1,0%	9 3,0%
Total	11 3,7%	15 5,0%	74 24,7%	167 55,7%	33 11,0%	300 100%

Source: Own research

As a consequence of the economical structural changes in Hungary when agricultural co-operative farms and industrial enterprises of great importance became privatised in the Lake Balaton Resort Area, a number of local people became unemployed. As shown in Table1, it turned out from their answers that 27,3% of those who started their businesses between 1991 and 1994 said that they had become self-employed under compulsion, as they

saw the way out in launching a tourism-related business. 9,7% designated tackling problems of living as a reason for setting up a business. During the second period of privatisation the “forced” self-employment as motivation also appears (12,7 %), but it already shows a decreasing tendency. Those enterprises that see their investment as a challenge developed from small and medium-sized enterprises already employing a bigger staff and did so to generate a higher income, not only to ensure their own and their families’ living. From 2000 to 2004 the market became more saturated, entrepreneurial taxes became more unfavourable and also business initiative thus diminished.

At the same time holiday-making habits also changed, tourist required services of higher quality, which could be fulfilled only by businesses able to carry out capital expenditure. In and following 2005 only 3% of those in the examined period started their business activities. This number is probably higher, but the empirical researches finished in 2006, from which no further conclusions can be drawn.

All in all, a 5% difference, that is margin of error, was allowed with a sample of 300. (Table2). According to the level of significance experienced in case of the examined businesses, the value of errors does not exceed the allowed limit values, thus the H_0 hypothesis can be rejected, according to which there is no connection between the two variables. The motivation of establishing an enterprise is significantly different, depending on the year of the launch.

Table 2

Table of results showing the relation of the motivation and the year of the launch

	Value	Significance
Pearson’s chi-square test	36,639	0,002
Phi-coefficient	0,349	0,002
V quotient by Cramer	0,175	0,002

Source: Own research

During the analysis we calculated the association quotient by Cramer by means of the Chi-square test statistics. Here, the hypothesis can be accepted on the basis of the level

of significance, according to which the motivation of setting up a business depends on the year of its launch.

Calculating the V quotient by Cramer:

$$V = \sqrt{\frac{36,639}{4 \times 300}} = 0,175$$

In this case, the value of Pearson's chi-square test shows 36,639. The higher this value, the stronger the correlation of the examined variables can be shown. However, in each case the level of significance is within the allowed limit value and connection can be pointed out, its value is low according to the result of the coefficient of association by Cramer. The results of the motivation and the year of the launch cannot be seen random. The year of the launch as a dependent variable plays a role in establishing a business, but even other variables can contribute to making a decision. Our present examination shows that the peak period of privatisation had an effect also on the enterprises in the Lake Ablation Resort Area and sometimes they made "losers" of privatisation winners in the tourism-related sectors. There were enterprises that started under compulsion as a consequence of tackling problems of making a living, but at the time of the survey –which is even more than 10 years later- they made a living by tourists and meeting their demands. Although, in the second half of the '90s many, mostly small and medium-sized businesses saw possibilities in launching enterprises in the tourist destination, seeing a business challenge and the possibility of reaching higher living standards.

Those enterprises in retail trade whose company has already done business with other companies as suppliers do not feel themselves more successful than independent enterprises.

According to the results, those enterprises in retail trade who are active also as suppliers for other companies do not necessarily feel themselves more successful than the ones who are able to work in a completely independent way in the Lake Balaton Resort Area. This can be explained by –among others- the fact that not all the enterprises are able to be open all the year round after the summer season in an area making profit from tourism. For them, it can be a solution to become suppliers of other companies, which means a dependent relation also according to technical literature, however, it is often the only key to

being open throughout the year. In towns and villages further from the lake, the reason for the existence of catering facilities remains to be justified, as they represent meeting places for local communities in many cases. Many of them along the shore of the lake stay open during the summer season and of course there are some that do their best also by fulfilling the needs of local people or those wanting to relax in health resorts and meeting the requirements of cultural programmes.

The previous-year investments of businesses have an effect on the turnover of micro-sized enterprises.

With our third hypothesis, we examined the simultaneous movement of the previous-year investments and the turnover by means of regression analysis, which was proved in case of micro-sized businesses employing less than 9 people. They worked as individual businesses and limited companies. Investments on development played a bigger role in the case of these enterprises than in that of medium-sized businesses, where the amount of money allocated for development makes up a smaller part of the turnover. This means that the hypothesis proved to be true with micro-sized enterprises can be explained with the size of investment and the return on investment, which is required for it.

In recent years, 24% of the capital invested in enterprises (75 businesses) has aimed at complying with EU standards. Carrying the burden of introducing the HACCP system was heavier in the case of corner shops and restaurants. Development aimed at improving quality made up 25% (with 83 enterprises) of all the investments, besides that a significant ratio was represented by those who began renovating real estate with a view to providing customers with services of higher quality. Enterprises allocated little for marketing, nevertheless, a customer-oriented business activity would serve not only their own improvement, but it would also make the Lake Balaton Resort Area more successful.

CONCLUSIONS

The situation of enterprises in retail trade and catering in the Lake Balaton Resort Area can be improved through getting acquainted with economic-sociological progresses. Significant participants can support the region's situation by means of new guidelines of development and thinking together. After studying the technical literature related to this topic and doing empirical researches, we came to the following answers to the problems raised by us.

We hold it important to finalise the boundaries of the Lake Balaton Resort Area and put under the economical administration of only one organisation. Lake Balaton does not

have its “owner”, which is a big problem with developments, handing in tenders, as it does not belong to any of the regional categories falling within prevailing laws. At the same time all the three regions sharing Lake Balaton utilising their own sources to develop Lake Balaton, however, they are forced to spend those financial sources on other things, too, to develop their own region, as well.

The support of the region’s micro, small and medium-sized enterprises should be realised both at a central and local level (with tax privileges!). It has already been tried to whitewash the economy with state regulations (e.g.: a special temporary entrepreneurial permit), but this definitely does not mean a safe subsistence for employees.

Following the ‘90s, private enterprises became activities of higher prestige and supported by the state. If this field enjoyed priority again, we would experience a regional boom in the economy in the long run.

The region’s population-retaining power would increase by means of creating jobs, supporting small businesses if these companies could spend their turnover not only on livelihood and paying their employees, but they could develop further with subsidies and tax privileges. The measure would probably create services of better quality, a more aesthetic environment and more jobs. The prospective decrease of public rates and taxes results in improving the situation of the entrepreneurs, which may directly increase the region’s population-retaining power and the attraction of the resort area. High priority should be given to small and medium-sized businesses that would become more competitive against the multinational companies by –among others- clustering into supermarket chains and can reduce the negative seasonal effects.

The population-retaining power of the country and the resort area should be based not only on tourism, but new ways should be opened towards other market-leading industries that keep young people in the region. Beyond commerce, it can also represent a way out of the seasonal employment to develop education, research and development or the health and wellness tourism getting increasingly stronger.

Developing the regional marketing towards potential and actual visitors is also a preferential area. The improvement of the image of Lake Balaton is now taking place with traditional means of media (publicity, advertisements). What we think more important is the change of attitude of both local entrepreneurs and the local people of the tourist destination, which is nothing else but the moving together of “emotion and intelligence”. In our opinion - if we would like to run a profitable business in tourism-related industries - what has to be understood and done about is that guests come back to the destination if they are treated

fairly and are more than welcome and their return is expected whole-heartedly, besides appreciating the region's touristic attractions. That may also mean that an entrepreneur should not make a living for the whole year with prices put up in high season by selling goods and services at different prices for locals and foreigners. The customers should get the product of that quality they paid for.

Owing to changed needs and government intervention (holiday vouchers), domestic demand has increased for those B&Bs, guesthouses and hotels that offer everything on the spot fulfilling the demands of "comfort" tourism. The period of the high season could be extended – also in those places of the resort area where there is no thermal spa, so fewer people visit them in winter seasons – by accommodation providers realising improvements and those places now being built will be complemented with hot-water blocks, sauna and other services, complying with holiday-makers' habits. By pooling forces, for instance co-operating with nearby restaurants, half or full board accommodation can be offered to customers. In this way, entrepreneurs can complement and help each other's job. Realising such improvements makes sense even in places further from the shore of the lake, which results not only in the growing number of visitors, but it also creates jobs and increases real estate prices.

Outlining and realising a good marketing conception could support a faster return on investment even in the case of micro-sized businesses.

It must be noticed, however, that trading and catering businesses can only realise part of the development of the touristic suprastructure as their own objective of development, which is not enough in itself to attract tourists. The lack of the things mentioned above is a discouraging factor, but they are already basic requirements now. To increase the number of the tourists and the length of their stay, a "complex adventure/experience package" should be offered, which supposes other types of co-operation.

LITERATURE

- Babbie E. (2001). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Balassa Kiadó- Budapest, 212. p.
- Blanchflower D. G. - Oswald A. (1991). *Self-Employment and Mrs Thatcher's Enterprise Culture*, LSE Economic Performance, discussion paper, no. 30
- Botos K. (2005). *Kisvállalkozások és gazdaságpolitika*, Polgári Szemle, 1. évf. 9. szám <http://epa.oszk.hu/00800/00890/00008/article58.html>, 2008. 02. 20

- Buday-Sántha A. (2007). *A Balaton-régió fejlesztése*, Saldo Kiadó, Budapest 65-98.p.
- Czakó Á. (1997). Kisvállalkozások a kilencvenes évek elején (Vállalkozás és polgárosodás) Vállalkozások-e a kisvállalkozások?, Szociológiai szemle 1997/3. sz. 93. p.
- Csalagovits I. (2005a). *Észrevételek a Balaton régió és a dunántúli statisztikai régiók területfejlesztési koncepcióihoz 1.*; Comitatus: önkormányzati szemle, 15. évf. 1-2. sz. 103-109. p.
- Csalagovits I. (2005b). *Kiegészítés és javítások a január-februári Comitatus-ban megjelent, "Észrevételek a Balaton régió és a dunántúli statisztikai régiók területfejlesztési koncepcióihoz"* Comitatus: önkormányzati szemle, 15. évf. 3. sz. 77-80 p.
- Darabos F. (2001). Falu város régió, 2001. 4. sz. 18-20. p.
- Gábor R. I. (1994). *Kisvállalkozás Magyarországon – virul vagy satnyul?* Közgazdasági Szemle XLI. évf. 7–8. sz. 709-719. p.
- Horváth Gy. (1996). *A magyar regionális politika és az európai kihívások*. In: Vezetéstudomány, 1996/1. sz. 17-29. p.
- Jancsik A. (2001). Turisztikai marketing. Jegyzet, Pannon Egyetem Turizmus Tanszékének kiadványa
- KSH (2001). *Velencei-Tó-Vértes Üdülőkörzet*, KSH Fejér és Komárom-Esztergom Megyei Igazgatósága, Székesfehérvár-Tetebánya, 38-56. p.
- KSH (2006). *A Balaton Üdülőkörzet idegenforgalma*, Központi statisztikai Hivatal Veszprémi Igazgatóság kiadványa, 7-9; 50 p.
- KSH (2007). *A német turisták szerepe Magyarország idegenforgalmában*, Statisztikai Tükör, 42. évf. 1. szám, Tájékoztatási főosztály és a Tájékoztatási, koordinációs és elemző osztály jelentése alapján, 2. p.
- KSH (2008). *A Tisza-Tó Kiemelt Üdülőkörzet jellemzői*, Debrecen, 5-36.p.
- Kovács E. (2001): *Modernizációs folyamatok egyes dunántúli településeken*, Doktori (PhD) értekezés, 96-97. p.
- Kuczi T.- Makó CS. (1996): *Links between the Resources of Entrepreneurs and the Growth of Businesses*, Kutatási jelentés
- Laky T. (1998). *A kisvállalkozások növekedésének korlátai*. Szociológiai szemle, VIII. évf. 1. sz. 23-40 p.
- Laposa J. (2007). *Balaton-törvény: támadás minden irányból: nincs megállás, tovább nő a beépítésre szánt terület*, Falu város régió, 2007/2. sz. 31-33. p.
- Lengyel I.- Rechnitzer J. (2004). Regionális gazdaságtan, Dialóg Campus Kiadó, 19-35. p.
- Mester, T. – Polgár, J. – Kiss, K. (2006): *A Balaton turizmusának alakulása a statisztikák tükrében*, *Turizmus Bulletin* 10. évf. különszám, 63. p.
- Mészáros R. (2000). *A társadalomföldrajz gondolatvilága*, SZTE Gazdaság-és Társadalomföldrajzi Tanszéke, Szeged, Jegyzet
- Molnár T. (2001). *Társadalmi-gazdasági struktúrák regionális jellemzői a Nyugat-Dunántúlon*, Keszthely. PhD. Doktori értekezés

Nemes Nagy J. (2005). *A Balaton régió gazdasági fejlettsége a GDP térségi becslése tükrében*, (Kutatási jelentés). R-DATA Bt., ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest

Oláh M. (2003). *Egy rendhagyó régió rendhagyó helyi társadalmáról; Comitatus: önkormányzati szemle*, 13. évf. 7-8 sz. 27-42. p.

Pálné Kovács I. (1999). *Regionális politika és közigazgatás*, Dialóg Campus, Budapest-Pécs

Probáld F. (1995). *A regionális földrajz helye a geográfiában. Háttérkép*. In: Regionális Tudományi Tanulmányok, 2. sz. 35-63. p.

Róna - Tas Á. (1994). *The first shall be last? Entrepreneurship and communist cadres in the transition from socialism*, American Journal of Sociology, Vol. 100, No. 1, 40-69. p.

Scharle Á. (2000). *Önfoglalkoztatás, munkanélküliség és családi kisvállalkozások Magyarországon*, Közgazdasági szemle, XLVII. évf. 3. sz. 250-274. p.

Turisztikai adattár (2008). *A Dunakanyar turizmusának összehasonlítása néhány kiemelt üdülőkörzettel*, <http://www.dunakanyar.hu/index.php?page=regio&sub=doc>; 2008. 09. 01.

Vizvári B. - Bacsó Zs. (2003): *Structural problems in the Hungarian agriculture after the political turnover*, Journal of Central European Agriculture, Vol. 4 No. 2, 175-184. p.

2000. évi CXII. Törvény, a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Szabályzat

Other references on the internet, relevant laws and regulations:

- EUVONAL (2008):http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=15
2008.05.07

- 35/1998. (III. 20) Országgyűlési határozat

- 2000. évi CXII. Törvény, a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Szabályzat

- 77/2005. (XII.25.) Országgyűlési határozat

**REGIONAL REQUIREMENTS OF THE MEDICAL EDUCATION,
MEDICAL ADULT EDUCATION'S PRESENT AND FUTURE IN THE
NORTH VOJVODINA REGION**

**REGIONÁLIS IGÉNYEKET SZOLGÁLÓ EGÉSZSÉGÜGYI
SZAKOKTATÁS, FELNŐTTKÉPZÉS JELENE, JÖVŐJE AZ ÉSZAK-
VAJDASÁGI RÉGIÓBAN**

Zoltán Takács, okl. közgazdász

Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola,
Regionális Tudományi Társaság Szabadka.

Cím: 24420 Magyarkanizsa, Sumádia utca 31.

Tel: 063-16-19-118

062-27-28-45

E-mail: takacszoli@stcable.rs

REGIONAL REQUIREMENTS OF THE MEDICAL EDUCATION, MEDICAL ADULT EDUCATION'S PRESENT AND FUTURE IN THE NORTH VOJVODINA REGION

REGIONÁLIS IGÉNYEKET SZOLGÁLÓ EGÉSZSÉGÜGYI SZAKOKTATÁS, FELNŐTTKÉPZÉS JELENE, JÖVŐJE AZ ÉSZAK- VAJDASÁGI RÉGIÓBAN

Abstract

Keywords: medical branch in contrast to medical education, adult education's network, needs of new competence, regional empirical results

The medical branch and institutional infrastructure as well as medical education have to face the inherited deficiencies of the previous system. Due to the fact that regionalization programs support headcount reduction, the newly graduates and former students are often searching for years to find themselves a job. This is a proof that there isn't any convergence between the existing educational system and the labor market. Our educational system does not track the changes that are taking place on the market, nor the necessary competences suggested by the employers. The North Vojvodina region the medical high schools (in Senta, Subotica) and employers (medical and social service providers, medical institutions and private practices) should mutually develop an educational network. This way they could relieve the labor organizations representing the unemployed. A competent workforce is of high importance for the employers. However it can be provided only by the schools with the latest educational programs which are adapting to the changing needs of the marketplace.

Kivonat

Kulcsszavak: egészségügy – egészségügyi oktatás, felnőttképzési háló, kompetencia-igény, regionális empirikus kutatási eredmények

Az „örökölt rendszer” hiányosságaival szembesül, mint az oktatás, mint az egészségügy ágazati-intézményi infrastruktúrája. A racionalizációs programok a létszám mind radikálisabb leépítését szorgalmazzák, így az iskolapadokból kikerülő friss diplomások, érettségizők sokszor csak évek múltán tudnak munkába állni. Ez a tény egyértelműen alátámasztja az oktatási rendszer és a munkaerő-piac közötti nem létező konvergenciát. Oktatási rendszerünk, nem követi a piaci változásokat, nem követi a munkáltatók által sugallt kompetenciákra épülő képzést. Az Észak-vajdasági régióban, az egészségügyi oktatást folytató középiskolák (Zenta, Szabadka), karöltve a munkáltatókkal (egészségügyi-és szociális szolgáltatást folytató egészségügyi intézmények, magánpraxisok) kell, hogy hozzájáruljanak egy közös képzési háló kidolgozásához, amellyel tehermentesíteni tudják a munkanélkülieket képviselő munkaügyi hivatalokat jövőbeli feladataik végzésében. A munkáltatók számára a kompetens munkaerő a legfontosabb, amelyet csak a piaci igényekhez rugalmasan alkalmazkodó oktatási/képzési programokat képviselő iskolák fogják tudni biztosítani.

BEVEZETŐ

A Szabadkai Regionális Tudományi Társaság 2008-ban kutatást kezdeményezett az észak-Bácskai iskolahálózat felnőttképzési kapacitásainak feltérképezése céljából. A kutatás ágazatokra bontva történt, így külön az egészségügy és szociális védelem területén. Az empirikus kutatás kiterjedt a régió munkáltatóira (állami egészségügyi intézményekre, magánpraxisokra), a szakközépiskolákra, valamint a foglalkoztatás-ügyi hivatalokra. Az érintett felek megszólaltatása, érdekeik, véleményeik összegzése, ütköztetése révén került sor a régió felnőttképzési sajátosságainak, problémáinak megfogalmazására. Jelen tanulmány ezen projekt egészségügyi témakörben végzett kutatásának eredményeiről számol be, röviden.² A kutatási projektet a Szülőföld Alap, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság támogatta. A Képzettek a jövő c. kötet gondozását a Szabadkai Regionális Tudományi Társaság vállalta magára.

KUTATÁSI PROBLÉMA, MÓDSZERTAN, CÉL ÉS HIPOTÉZIS

A kutatási probléma: A szerb oktatási rendszer hiányosságaiból fakadóan a felnőttképzés, felnőttoktatás rendszere a mai napig nem tudott intézményesülni. Ennek hiányát gazdasági áganként elemezhetjük, ugyanis a munkaerő-piaci kompetenciák, versenyképes tudás átörökítése marad el ezáltal. A munkaadók igényei azonban relevánsak, sajnos azonban a rendszerbeli hiányosságok miatt nem találkozik a munkaerőpiac által képviselt szakmakínálat az általuk megfogalmazott szakmakereslettel, kompetenciaigényekkel.

Kutatási cél: megvizsgálni a régió oktatási intézményeinek tevékenységét, oktatási kínálatát, megvizsgálni a munkáltatók által képviselt – a munkavállalóval szembeállított elvárásokat, és elemezni a foglalkoztatás ügyi hivatalok nyilvántartását, az egyes oktatási profilokat képviselők számát. Majd, véleményezés és megoldási javaslatok megfogalmazása, stratégiai döntés-előkészítés a helyi-regionális elit számára.

² A tanulmány tartalma előadásként hangzott el a „Határtalan határok” Tudományos Földrajzi Konferencián, Dobogókőn, 2008. október 26-27-én, a Magyar Regionális Tudományi Társaság VI. Vándorgyűlésén, Gödöllőn 2008. december 11-12-én, illetve a Szabadkai Értelmiségi Kerekasztalon, 2009. április 1-én.

A kutatás módszertana:

1. primer adatgyűjtés:
 - esettanulmányok kidolgozása az egészségügyi szakképzéssel foglalkozó középiskolákról,
 - mélyinterjúk készítése és elemzése a munkaadói oldalról (cégvezetők, magánvállalkozók),
2. Statisztikai elemzések az ágazati humánerőforrás képzettségét illetően, kiemelve területi sajátosságait.

A kutatás hipotézisei:

- Általános jellegű a passzivitás a felsőbb központi hatalmi szervek által behatárolt mozgástérben, oktatásban, egészségügyben, foglalkoztatás ügyben egyaránt.
- A munkáltatói elvárások felülmúlják az oktatási intézményi-infrastruktúra által szavatolt kompetenciákat.
- Ad hoc működő felnőttoktatási rendszerrel rendelkezik a régió. Nem történik érdekegyeztetés, párbeszéd indítványozása a következő reláción: oktatási intézmények – egészségügyi intézmények – foglalkoztatás ügyi hivatalok.

AZ EGÉSZSÉGÜGY NÉHÁNY NEMZETI ÉS NEMZETKÖZI HUMÁN VONATKOZÁSA

Az egészségügyi rendszer reformjai Szerbiában 2001-ben kezdődtek meg. A folyamat intenzívebbé 2005-től válik, az ágazati törvénycsomag elfogadásával. A 2001-től 2004-ig tartó időszakra jellemző a reformfolyamatok előkészítése, az egészségügyi politika víziójának megfogalmazása, stratégiai alapelvek összegzése, a reformokat lefolytató szakértői csoportok kinevezése. A reformok befejezésének várható időpontja 2015. A kormány által képviselt álláspont szerint *„a nép egészségügyi állapota közösségi érdek, az egészség pedig a legfontosabb fejlődési erőforrás”* (MzRS. 2003). A nemzeti egészségpolitika konzisztens célrendszerében prioritást képez az egészségügy humánerőforrás bázisának fejlesztése. Az egészségvédelem minőségi feltételeinek biztosításához, minőséges szolgáltatásnyújtáshoz nélkülözhetetlen a minőséges emberi erőforrás. A minőség folyamatos megtartása pedig az oktatás, illetve képzési programok

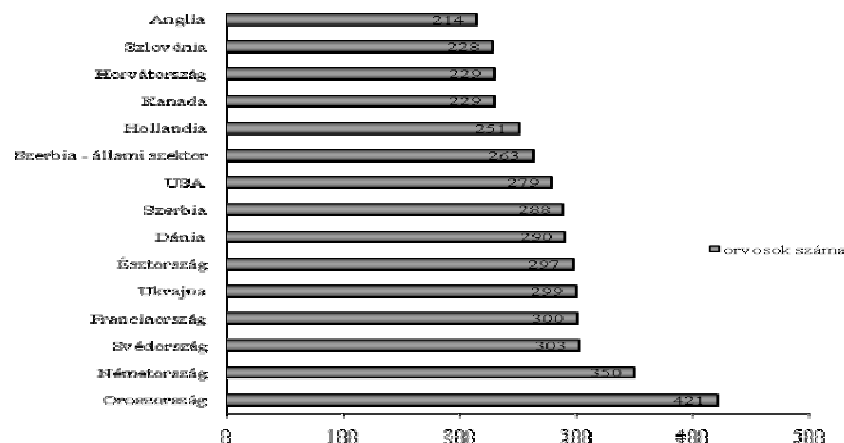
által szavatolt szellemi kondíciómegtartással, szakmai felkészültséggel, ismeretgyarapítással valósulhat csak meg.

Szerbiában három évtized alatt az egészségügyi munkások száma 130%-kal növekedett meg. Ezzel szemben a kórházi kapacitások 21%-kal bővültek, míg a lakosság száma mindössze 15%-kal növekedett meg. Változás történt az egészségügyi munkások képzettségi struktúrájában is: csökkent a nem egészségügyi munkások és az alacsonyabb végzettségű egészségügyi munkások részaránya, emellett pedig rendkívül megnőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkező egészségügyi munkások száma. Ezzel a teljes szerbiai egészségvédelem „szakorvosi” szintre emelkedett: az orvostársadalom 72,6%-a szakorvos, 10,3%-a szakosodott szakorvos, így valójában általános orvos az orvostársadalom mindössze 17,1%-a. Fontos továbbá kiemelni az általános szakorvosok –házi orvosok³ alacsony arányát a szakorvosokon belül: 11,6% (MzRS. 2001). A fejlett európai országok gyakorlata, a humán erőforrás ezen területén, mást mutat: a házi orvos/családorvos koncepció térhódítása miatt épp ez az ágazat a legfejlettebb, Finnországban a szakorvosok 1/5-e, Dániában több mint 1/3-a ezen a szakterületen szerzett szakosodást, és tevékenykedik (MzRS. 2003). Szerbia egészségügyének humánellátottsága viszonylag jónak mondható, főleg a Közép-Kelet Európai országok viszonylatában, viszont az Európai Uniótól elmarad.

<i>A lakosság ellátottsága</i>	<i>Szerb Köztársaság</i>	<i>Európai Unió 2000</i>	<i>Közép-Kelet Európa 2001</i>
100.000 lakosra jutó	265	387	244
100.000 lakóra jutó házi orvos	42	102	70
100.000 lakosra jutó	773	-	514
100.000 lakosra jutó	45	71	40
100.000 lakosra jutó	24	76	35

1. ábra: Emberi erőforrás-ellátottság az egészségügyben, Európában
 Forrás: Ministarstvo Zdravlja Republike Srbije, 2003.

³ Lekar specijalista opšte medicine

2. ábra: 100.000 főre jutó orvosok száma Európa országaiban, 2002-ben
Forrás: MILOSAVLJEVIĆ, T. 2005.

Kincses megítélése szerint az egészségügyi rendszer a lakosság „élet-esélyegyenlőségét meghatározó humán közszolgáltatás, amely nemcsak a lakosság egészségi állapota és biztonságtudata szempontjából kiemelkedő jelentőségű, de az ágazat a fejlett országokban a gazdaság innovatív húzóágazata, melynek foglalkoztatáspolitikai hatása is jelentős”(KINCSES. 2000). A továbbiakban kiemeli még, hogy egy olyan piacról van szó az egészségügy esetében, amely folyamatosan és fokozottan bővül, növekszik az egészségügyi fogyasztás, párhuzamosan pedig az egészségügyi szolgáltatások, illetve a gyógyszeripar, orvosi-műszer-ipar. A humán-közszolgáltatások és azok köré csoportosuló ipar által képviselt értékképzési folyamatok minden régió számára pozitív jövőképet kell, hogy jelentsenek. A megfelelő humántőkével rendelkező térségek képesek olyan, nem konvencionális feladatok ellátására is, mint amilyen az egészségturizmus, gyógyfürdőturizmus, luxus-egészségügyi szolgáltatások, kozmetikai szolgáltatások, stb. Ezek további kapacitáskihasználásra, jövedelemtermelésre adnak lehetőséget.

Az egészségügy működésének kulcsát az ágazatban dolgozó emberek jelentik. Az emberi erőforrás biztosítása és stratégiai menedzsmentje létfontosságú. Az ágazatban zajló radikális átalakítások idején az egészségügyi emberi erőforrás helyzetének áttekintése, elemzése, illetve az egészségügyi szakemberképzés kiemelt szerepet kap. Az humán-erőforrás politika legfontosabb célja az egészségügyben: a változó szakmai környezethez igazodó szakemberek biztosítása. Ez különös gondot jelent, hiszen egyrészt a „gyógyítás a technológiai fejlődés ellenére tudás-intenzív, az emberi tudásra alapozott tevékenység, másrészt a gyógyítás azon kevés tevékenységek közé tartozik, ahol a „humán-erőforrás” kifejezést szó szerint kell venni: az ellátás humánuma, emberisége a megfelelő

szakszemélyzet feltétele (OEP. 2009).” Szerbiában, mind szakmai, mind morális felkészültségbeli hiányosságok is nehezítik a humánerőforrás politika céljainak megvalósítását. A régióban működő, egészségügyi területen tevékenykedő munkáltatók humánerőforrással kapcsolatos – empirikus kutatás során kifejtett álláspontját összegzi a következő fejezet.

EMPIRIKUS KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÉS STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

Munkáltatói oldal által képviselt vélemények, regionális humánerőforrás sajátosságok az egészségügyben

Az empirikus kutatás során megszólaltatott munkáltatói oldal információkkal szolgált az érintett cégek, gazdasági szubjektumok, intézmények munkaerő-piaci jellemzőiről, munkaerő-piaci stratégiájukról, majd az oktatási intézményekkel kialakított kapcsolataikról. A régióban nyújtandó *egészségügyi szolgáltatás (járóbeteg-ellátás, kórházi ellátás, szociális gondoskodás, gyógyszerforgalmazás) állami és magántulajdonú intézményekben*, a Köztársasági Egészségbiztosítási Intézet (Republički Zavod za Zdravstveno Osiguranje – RZZO) égisze alatt zajlik. Kiterjed a kommerciális jellegű, kiskereskedelmi áruforgalmazásra is gyógyszerterek esetében, illetve a magántulajdonú egészségügyi szolgáltatás nyújtására is (poliklinikák, magánpraxisok, rendelők, diagnosztikai központok, stb.). További egészségügyi jellegű tevékenységet folytató intézmények között említhetők: a szociális gondoskodást, gerontológiai gondozást, betegápolást, rehabilitációt, testi- és szellemi korlátokkal élők gondozását végző intézmények.

Ezekre az intézményekre a 2005-ös reformok/leépítések/átszervezések miatt változások várnak. Állami szinten gyakoriak lesznek a státuszbeli változások, emellett pedig várható a magánszektor határozottabb expanziója. Ennek értelmében pedig változások várnak az intézményekben dolgozó humánerőforrásra is. Munkaerő-feleslegek jelennek meg, magasabb kompetencia-igényekkel szembesülnek a munkáltatók, foglalkoztatottak egyaránt.

Az Egészségvédelemről szóló törvény 165. szakasza két elkülönülő csoportra osztja az egészségügyi területeken tevékenykedő humán erőforrást:

- **Egészségügyi munkások** azok a személyek, akik orvosi, fogászati- és gyógyszerészeti egyetemi végzettségűek, illetve más egészségügyi végzettséggel rendelkeznek, és közvetlenül, hivatásként művelik a szakmát, és alkalmazottai egészségügyi intézményeknek, magánpraxisoknak. (...).

- **Egészségügyi munkatársak**, középiskolai, főiskolai, illetve egyetemi végzettséggel, akik az egészségvédelem területén meghatározott tevékenységet folytatnak az egészségügyi intézményekben, magánpraxisban.

Az Egészségvédelemről szóló törvény rendelkezik az egészségügyi munkások és egészségügyi munkatársak **szakmai továbbképzéséről, szakmai fejlődéséről**. A munkatárs tudásának, szakmai tapasztalatának bővítése kötelezően kiterjed: *specializációra, szűkebb szakosodásra és a folyamatos képzésre (kontinuirana edukacija)*.

Az egészségügyi munkások, és szakmunkatársak állandó szakmai felkészültségének követését Az Egészségügyi Munkások Kamarája (Komora Zdravstvenih Radnika) végzi, az önálló munkavégzést tanúsító bizonylat/licenc kiadásával, felújításával illetve megvonásával. A Kamara igazgatója által kiadott végzés/licenc az egészségügyi munkást 7 éves időszakra jogosítja fel a munkája végzésére. A licenc felújításához szükségesek azok a folyamatos továbbképzéseken való részvételt tanúsító bizonylatok, amelyeket az akkreditált programok alapján oktatást folytató intézmények adnak ki.

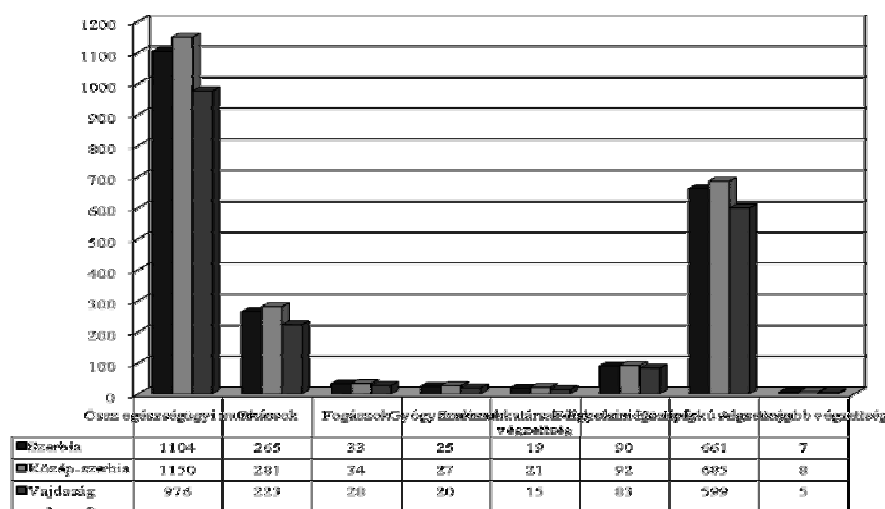
A továbbképzések finanszírozása a törvény értelmében a munkáltató kötelessége (181. szakasz 2. bekezdés). Az egészségügyi intézmények szerepe így a humánerőforrás képzésében/fejlődésében meghatározó. A pénzelés ún. „kötségvetési transzferek” formájában történik. Ugyanakkor kifejezetten csak továbbképzésre szóló céleszközt nem utal a Köztársasági Betegbiztosítási Intézet (esetektől függően ezt az intézmények az „Egyéb indirekt költségek” terhére finanszírozzák, amennyiben ki tudják gazdálkodni). Az egészségvédelmi törvény értelmében a Köztársasági Egészségbiztosítási Intézet ezt a munkáltató kötelezettségeként kezeli. Ebben a kettős szorításban az egészségügyi intézményeknek saját (egyéb) eszközökből kell biztosítaniuk a szakemberképzést. Az empirikus kutatás eredményei azt bizonyítják, hogy *az intézmények humánerőforrás képzésre, a humánkapacitások kondíciómegtartását, fejlesztését előirányozó programokra az összforgalmuk kevesebb, mint 1%-át fordítják*.

A humánerőforrás területi sajátosságai

Munkaerő-hiány, álláskínálatok, munkáltatói követelmények

Szerbiában 2006. december 31-én, az állami egészségügyi intézményekben dolgozók száma 108 975 volt, míg a Vajdaságban 26 780 állami alkalmazott dolgozott az

egészségügyben. Az egészségügyi - ágazati tevékenységre alapjában véve jellemző a magasabb végzettségi szint, magasabb intellektuális kapacitás. A foglalkoztatottak több mint 2/3 közép és felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Igen magas a felsőfokú végzettségűek részaránya (20-30%), míg a középkáderek aránya a legdominánsabb (50% fölött). A szakképzett- és szakképzetlen munkások aránya az összlétszámban viszonylag alacsony (cca. 10%). Területi koncentrátságukat illetően, a Vajdaság elmarad a 100 ezer lakóra jutó egységnyi területre kivetített egészségügyi munkás és szakmunkatárs számát illetően az országos szinttől.

3. ábra: Az egészségügyben dolgozó humánerőforrás területi koncentrációja – 100 ezer lakósra jutó egészségügyi munkás

Forrás: Zdravstveno- statistički godišnjak Republike Srbije 2006.

A munkaerő-hiány:

- nagy a szakorvos-hiány (főleg a kisebb községek esetében). Ez magyarázható szintén a területi marginalizálódás hatásával, de az egyetemi központok rossz területi koncentrációjával is.
- Hiányszakmák: szemész, belgyógyász, nőgyógyász, pszichiáter, röntgenológus, orrfülégész, gyermekfogász, mentő-szakorvos, gyermekgyógyász, immunológus, tüdő-szakorvos,
- Oka az elmúlt 15 év nem megfelelő humánerőforrás politikájára, minisztériumi megszigorításokra vezethető vissza. Várható lesz a szakorvosok további elvándorlása a magasabb juttatások miatt a magánszférába, esetleg külföldre.

- Külön meg kell említeni a gyógyszerészhiányt, aminek két oka van. Eleve kevés az okleveles gyógyszerész, és inkább magánpatikákban helyezkedne el, vagy nyitnak gyógyszerterátiát.
- Hiányosság mutatkozik a főiskolai végzettségű szakemberek területén (pl.: főiskolai röntgen technikus). A nyugati gyakorlattal ellentétben, nálunk még mindig nagy a szakadék a közép és felsőfokú végzettségű egészségügyi munkások között. Ennek oka a főiskolai/felsőoktatási szintű egészségügyi képzés hiánya a régióban.
- Az egészségügyi technikusok esetében az általános nővérképzés mellett **szakosított, szűk-szakképzett káderekre** lesz egyre inkább szükség: aneszteziológus, transzfúziós asszisztens, szülésznő, műtős asszisztens, házi-ápolásra szakosodott nővér, geriátriai ápoló, osztályvezető főnővér, stb.
- Hiányszakmaként kezelik a gépkocsivezetőket is. (B, C, D kategóriákkal).
- A többi, időszakonként megjelenő hiányt az intézmények gyorsan megoldják a munkaerő-piaci „spontán” kínálattal.

Az egészségügyi intézmények tevékenységének „racionalizálásával” a specialista szolgáltatások számát csökkentették legradikálisabban, valamint a stacionár jellegű betegellátást (már évekkel korábban) – így sok község csak egészségházat működtet. A törvény előlátja *sürgősségi csapatok* verbuválását, amelyhez szükség mutatkozik felkészült, speciális tudással rendelkező egészségügyi munkások: *gépkocsivezető, sürgősségi nővér asszisztens, mentős szakorvos*.

A foglalkoztatottakkal szembeni **szakmai követelések-kompetenciák:**

- szerb és magyar nyelvtudás mellett más nyelvek ismerete,
- a számítógép-használat (már az egészségügyi munkások körében is).
- Minden munkással szembeni követelés a lojalitás, szakmai alázat, szakmai érdekelttség, flexibilitás, kreativitás, kommunikációs készség, szervezői készség, stb.
- Hajlandóság a továbbképzésre, a szakmai tudás fejlesztése, új eljárások, módszerek elsajátítására, tehát egy flexibilis, rugalmas magatartás tanúsítása a munkavállalók esetében.
- „Legyen a munkavállaló tapasztalt, nyitott, széles látókörű, rugalmas, ügyes, mindent tudjon, amit a szakma megkövetel. Korhatár, nemi megkülönböztetés

nincs. Szakmai érdekeltség, alázat és türelem, valamint a kommunikáció – ezek a legfontosabb elvárások”- egy magánpraxis vezetőjének véleménye szerint.

- A munkáltatók véleménye szerint a **piacképes** képzés által delegált, könnyen értékesíthető **kompetenciák**: Gyakorlatorientált, rugalmas, sok - a közvetlenül eladható tudásra épülő készség/ tudás, (ez nálunk hiányos, belső tréning⁴), szakosodás, speciális- piaci igényekhez idomított szakok.

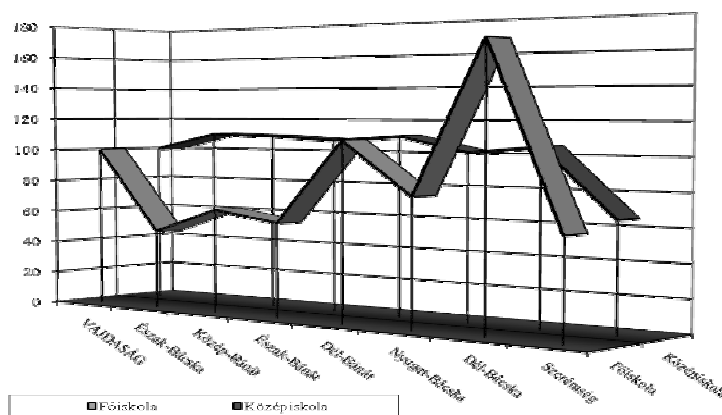
A pillanatnyi munkaerőfeleslegek az állami intézményekben elsősorban a fogászati szolgáltatás racionalizálása/munkaerő leépítése következtében jelentkeznek. **Az egészségügyi intézmények „kötelező (és egyben maximális) szakmakeresletét” az egészségügyi intézmények szervezésére vonatkozó normatívák definiálják⁵.** Az itt meghatározott irányelvek alapján, a vizsgált régió lakosságának viszonylatában feleslegek mutatkoznak a következő kádereknél: laboráns-technikus, fogtechnikus, egészségügyi technikus (nővér), segédszemélyzet (takarítónők), adminisztratív munkások, technikai munkások. Középiskolai végzettségűek között érezhető leginkább a túljelentkezés. Sajnos, pont a feleslegeknek titulált képzettségű kádereknél van túljelentkezés munkavállalási igény szempontjából: legtöbb az egészségügyi technikus, adminisztratív munkás és takarítónő. Szakképesítéssel nem rendelkezőknél is jellemző a túlkínálat. Magas a kiegészítő munkákat folytatók aránya (nyugalmazott, bedolgozó, másodmunkát vállalók). Ez egy megfelelő szakmakinálat esetében nem jelentkezne egyik intézmény szintjén sem.

A jelenlegi **alkalmazottak szakképzettsége, tapasztaltsága megfelelőnek** mondható. Kisebbségi eltérések jelentkeznek a munkáltató által elvárt kompetenciák és a végzettségek (iskolai papírforma) között az adminisztrációs munkahelyeken, valamint a fogászati technikusoknál. Itt a legkevésbé kívánatosak a „friss diplomások, érettségizők”, ugyanis a tapasztalat megszerzése ezeken a szakterületeken éveket vesz igénybe, nehezen adaptálhatók az iskolapadokból kikerülők a gyakorlati feladatok ellátásához. A középkádéri

⁴ Az intézményen belüli tréning, gyakorlati bevezetés szerepe szintén felértékelődik. A fiatal pályakezdők gyakorlati, közvetlen tudásátörökítésre való felkészítése külön odafigyelést követel a humán erőforrás menedzsment részéről, intézményen belül. Ez hiányzik a mi intézményeinkben. Az egészségügyi dolgozók, technikusok új tevékenységi köréről számol be a „Nővérség - Sestrinstvo” folyóirat. Szükségletként fogalmazódott meg az egészségügyi ápoló – edukátor tevékenységi kör intézményesített formája. Ezek az oktató nővérek az iskolai előadókkal karöltve, külön szerepet vállalnak a tanulók gyakorlati felkészítésében. (Az egészségügyi nővérek és technikusok első kongresszusán elfogadott – további standardok és normatívák kidolgozását előrevetítő metodológia). (RADOJEVIĆ, D. et al 2008)

⁵ Pravilnik o bližim uslovima za obavljanje zdravstvene delatnosti u zdravstvenim ustanovama i drugim oblicima zdravstvene službe = Službeni glasnik RS br. 43./06

ellátottság jó, viszont a főiskolai végzettségű káderekből hiány mutatkozik. A költség-hatékony és racionális munkamegosztás elve mentén funkcionáló nyugati humánerőforrás politika az „olcsóbb” házi ápolásra helyezi a hangsúlyt, a drága kórházi bennfekvéses gyógykezelés helyett. Ebben a költség-hatékonyabb rendszerben a főiskolai végzettségű nővér is részt tud vállalni az összetettebb feladatok végzésében, tehermentesítve ez által az orvost, teret biztosítva számára a komplexebb, magasabb szintű betegellátással kapcsolatos feladatok végzésére, így mindenképpen (a munkáltatók egybehangzó véleménye szerint) **„szükség van egy jó szakembereket kibocsátó, rugalmas és gyakorlatorientált egészségügyi főiskolára az Észak-vajdasági régióban”.**

4. Ábra: Eltérések a humánkapacitások kvalitását illetően régióon belül
Forrás: Zdravstveno- statistički godišnjak Republike Srbije 2006.

Statisztikai adatokra alapozva, szembetűnő főleg az Észak-vajdasági régió hiányossága a humán kapacitásokat illetően az egészségügy és szociális védelem területén. Az interjúalanyok elmondásaival támasztható ugyan csak alá az a tény, hogy az északi régióban, annak ellenére, hogy szükség volna szakosodott főiskolai végzettségű káderekre, nem tud a munkaerő-piaci szakmakínálat ilyen kádereket felvonultatni. Az alkalmazott egészségügyi technikusok esetében, viszont hiányzik a specifikusabb, szakosodott, sokszor felelősségteljesebb munkavégzést megkövetelő további iskolavégzettséget alátámasztó diploma/bizonylat.

A munkáltatók által képviselt felnőttképzési-képzési igények

Az alkalmazottak betanításában, továbbképzésében, átképzésében valamennyi egészségügyi intézmény aktívan szerepet vállal. Az elmúlt évben az állami egészségügyi

intézményekben az egészségügyi munkások nagy része részt vett valamilyen továbbképzésen. Ezeket a továbbképzéseket akkreditált – egészségügyi- és más jellegű edukációval foglalkozó intézmények szervezték. **A következő képzési formák jelennek meg az intézmények esetében:**

- Orvosok szakosítása (állami orvostudományi egyetem keretei között)
- Posztgraduális képzés a menedzsment, illetve a szakorvosok részére (állami egyetemeken)
- Meglévő munkaerő átképzése középiskolai/főiskolai keretek között (adminisztrátorok átképzése gyógyszerész technikussá, röntgen technikusok főtechnikussá, általános egészségügyi technikusok átképzése transzfúziós asszisztenssé, stb.)
- Csökkentett óraszámú futó (éves) továbbképzés (pl. európai Unió adminisztrátor-képzés).
- Számítógép-használati tanfolyamok (helyi munkásegyetemek, számítógépekkel foglalkozó cégek szervezésében)
- Kötelező jellegű, szakmai, pár napos továbbképzések, szakmai-kondicionáló tréningek (orvosoknak, könyvelőknek, jogászoknak, laboránsoknak, nővéreknek, szülésznőknek, gyógyszerészeknek, karbantartónak – biztonságfelelősnek, stb.) az ágazati érdekképviselők (Szerbia Egészségügyi Intézményeinek Kamarája, Szerb Orvostársaság, Számvevőszövetség), illetve a szakszervezetek szervezésében.
- Gyakornokok vizsgáztatása a Közegészségügyi Intézetekben (Zavod za javno zdravlje) Szabadkán és Nagyikikindán)
- Gyógyszerforgalmazók szponzorálása alatt futó oktatási jellegű előadások, gyógyszerbemutatók, demonstrációk, stb.
- Belső tréningek (tűzvédelmi, műszerhasználati, stb.) a kollektíva tagjainak vezetésével.
- Meghívott előadók/orvosok/kiemelkedő szaktekintélyek intézményen belüli, nem formális előadásai
- A folyamatos továbbképzéseken – pontgyűjtő előadássorozatokon történő részvétel (a Kamara kezdeményezésével).

„a jövőben szervezendő előadások minden témában mondhatnának újat az egészségügyi dolgozóknak: „az általános orvosoknak hasznos, alkalmazható,

mindennapi dolgokról kell, hogy szóljanak ezek az előadások, másrészt helyet kellene adni az újdonságoknak is a szűkebb specializált ágakban (pl. endoszkópos szinusz-operáció az orr-fülgégészetben, lézeres szemműtét a szemészetben) Fontos, hogy szakorvosok, jó szakemberek adjanak elő, és a fontos problémákról beszéljenek.” Egyik interjúalany elmondásai szerint.

Célszerű és mérvadó véleményt mutat egy másik interjú tartalma: „Olyan mindennapi témákat tartok még fontosnak, amelyekben akár a közös tapasztalatcsere is sokat segíthet kollégák között. Például: a belgyógyászat minden területe, újraélesztési kurzus, szemészet, ginekológia, neuropszichiátria (agyvérzés, trombózis felismerése nem egyértelmű esetekben), pszichológus - pszichiáter segítsége a függőségi betegségek kezdeti kezelésében (pl. tanácsadás, hogy tudjon egy beteg a cigarettáról lemondani otthoni körülmények között, terápia nélkül), stb....”

A nem megfelelő munkaképességgel rendelkező alkalmazottak számára az intézmények hajlandóak a továbbképzéseket/átképzéseket/szakosításokat finanszírozni. A munkáltatók számára ideális volna **az egészségügyi intézmény területén megszervezett, tömeges, csoportos folyamatos edukáció.** Az ilyen jellegű előadások által lehetőség nyílna **a foglalkoztatottak számára előírt licenc megszerzéséhez szükséges pontok begyűjtésére is** (164 pont – 7 éves periódus orvosok esetében).

A régió oktatási intézményeinek felnőttoktatási felkészültsége - esettanulmányok

A kutatási projekt egyik alapvető célja volt minősíteni a régió felnőttoktatási, felnőttképzési kapacitásait. Az észak-Bácskai régió oktatási intézményeiben készült esettanulmányok, iskolaigazgatói mélyinterjúk elemzésével lehetőség nyílt a teljes ágazatra vonatkozó empirikus kutatási eredmények megfogalmazására.

Az **egészségügyi szakmunkás képzés középfokon** a régióban már 1948-ban megkezdődött. A régió egészségügyi káder-képzésében tradicionálisan két intézmény osztozik, ezek a **zentai és a szabadkai egészségügyi középiskolák**. Fokozatosan alakult ki mindkét intézmény esetében a véglegesnek tekinthető intézményi jogállás. A helyi vezetés mellett sokszor más tényezők (lokáció, intézményi infrastruktúra, stb.) is hátráltatták az intézmények zökkenőmentes történeti-fejlődési pályáját. Az alapítói jogok átruházásával 2003-ban a Vajdaság Autonóm Tartomány definiálja véglegesen az iskolák jelenlegi jogállását. Eleinte három éves képzés működött (ún. orvossegéd, illetve ápolónő-képzés), majd a '80-as évek folyamán két éves képzés formájában is folyt az oktatás, míg 1986-tól a

képzés négy éves oktatási profilok keretei között bonyolódik. Mindkét intézmény intenzív háttértámogatásban részesül a helybéli egészségügyi és szociális védelem területén tevékenykedő intézmények személyében, hozzájárulva a gyakorlatorientált képzés megszervezéséhez. Szabadkán jelenleg 19 tagozat, Zentán pedig 13 tagozat működik, jelentős magántanulói kontingenssel. A regionális munkamegosztást illetően - a zentai egészségügyi iskola biztosítja Bácska és Bánát minden településéről/szórványból érkező tanuló magyar és szerb nyelven történő szakképzését, míg a szabadkai intézmény régióközponti funkciókat lát el az Észak-Bácskai régióban, illetve a tömb egészségügyi szakmunkás-produkcióban. Mindkét iskola népszerűnek számít a tanulók körében. Felsőoktatási intézmény (egészségügyi tudományágat képviselő) nem működik a régióban.

A '90-es évek végén, illetve 2000 után kezdődött meg az egészségügyben az *új oktatási profilok folyamatos bővítése*. Mindkét iskola piacképes szakokat működtet, külön figyelmet szentelve az aktuális piaci igényeknek, a felnőttképzés szellemében megfogalmazódott átképzéseknek, kurzusoknak, szakosításoknak. Folyamatos és konzisztens oktatási politikával és az intézmény rugalmasságának köszönhetően létrejött *egy színes kínálattal, fejlett kapacitásokkal rendelkező többnyire egészségügyi képzést folytató, újító szellemű iskola Szabadkán, valamint egy tradicionális, konvencionális viselkedési formát követő, minőségbiztosítási szabványokkal rendelkező iskola Zentán*.

Az egészségügyi iskolákban működő oktatási profilok:

Egészségügy és szociális védelem területén:

- általános - egészségügyi nővér-technikus (Zenta, Szabadka), nevelőnők (Szabadka)
- szakosított egészségügyi középfokú képzés: fizioterápiás technikus, szülésznő (Zenta, Szabadka)
- egészségügyi szakmunkatársak (gyógyszerész-technikus, laboráns technikus - Zenta, Szabadka)
- fogászati-technikus, fogászati asszisztens (Szabadka)
- esetenkénti átképzés, kiegészítő képzés, továbbképzés - specializáció

Személyi szolgáltatások:

- kozmetikus technikus oktatási profil
- személyi szolgáltatások területe - férfi és női fodrász, manikűrös, pedikűrös
- esetenkénti átképzés, kiegészítő képzés, továbbképzés - specializáció

A zentai középiskola oktatásgyakorlatában az **átképzések** honosodtak meg inkább (pl.: egészségügyi technikus átképzése fizioterápiás technikussá), míg a szabadkai iskola az átképzések mellett egyre inkább **a szakosításokra** helyezi a hangsúlyt (pl.: röntgen asszisztens, transzfúzionista). Szem előtt tartva a tudás minőségének rendkívülien gyors elévülését, a szabadkai középiskolában megfogalmazódott egy felnőttképzési koncepció: „*térképalapú képzési rendszert – azaz a moduláris oktatás*”. Ezzel a fajta oktatási koncepcióval válik lehetővé a munkaerő kompetencia bővítése, a tudáshiányosságok informális oktatáson keresztüli begyűjtése. A rendkívüli tanulók (magántanulók) részére állandó jelleggel nyitva áll az intézmény átképzések és specializációs képzések formájában. Hajlandóság mutatkozna egyéb képzésekre is (A Nemzeti Foglalkoztatás-ügyi Szolgálat kezdeményezésére történt az elmúlt évben a kórházi ápoló (bolničar-negovatelj) átképzési felnőttképzési kurzus is, ahol a kurzust befejező munkanélkülieket sikeresen irányították a gerontológiai intézmények felé, munkát biztosítva a számukra). További tervek-megvalósításra váró projektumok: egy trilaterális (belga, magyarországi és a szabadkai) társulás értelmében, az iskolák közösen vállalkoznak, hogy kidolgozzák a kozmetikus képzés moduláris formáját, egy fejlett, modern felnőttképzés szellemében. Azzal a céllal indult ez a program, hogy közösen kialakítsanak egy olyan moduláris jellegű oktatási programot, amely majd fel tudja készíteni a régió humánerőforrását az említett szolgáltatások lehető legminőségesebb és felelősségteljes nyújtására. Így mondhatni, hogy az iskola bármilyen egyéb felnőttképzési program fogadtatására nyitott.

A tanulói létszámot illetően vannak különbségek a két Észak-Bácskai intézmény között. A szabadkai iskolában a tanulók 10%-a rendkívüli, azaz **magántanuló**, akik a felnőttképzés valamely (kevésbé nyilvánosan intézményesített, propagált) formájában: átképzés, szakosítási kurzus részt vesznek az intézmény keretein belül. Zentán a tanulók 16%-a van magántanulói jogviszonyban. Fontos volna, a képzés ezen fajtáinak nagyközönséggel történő megismertetése, „megszoktatása”, hogy bárki kalkulálni tudjon (tandíj, kapacitások, tannyelv, szakok, óraszám, stb.), és számíthasson a képzés ezen formáira.

A káderhiány, pontosabban a humánerőforrás biztosításának zökkenőmentességét árnyékolja maga az ágazat specifikussága, valamint az ágazatban uralkodó, humánerőforrást érintő igen differenciált materiális viszonyok és jövedelmi struktúra. Az elmúlt években főleg, az egészségügyi ágazatban dolgozók jövedelmi szintjének emelkedése, a magánpraxisok térhódítása (maga az egészségügyi szolgáltatások piaci viszonyokat tükröző

„megdrágulási folyamata”), nem teszi a jövőben lehetővé az egészségügyi munkások és szakmunkatársak oktatási intézményekben történő teljes idős foglalkoztatását. Ezzel egyidejűleg történik meg lényegében az oktatás, mint ágazat degradációja, amelyből kiutat nagyon nehezen lehet találni. Sajnos, jelen körülmények között lehetetlenség orvost és gyógyszerészt alkalmazni állandó jelleggel, nehezen tudják az iskolák ezt a korlátot áthidalni. A humánerőforrás összetétele, ennek ellenére jónak mondható, a tanári kar egyetemi és főiskolai végzettségének arány 80 a 20-hoz.

Sokszor problémát jelent a kis (esetleg nem kompetens, illetve indifferens) gárdával tevékenykedő iskola esetében a kezdeményezések, pályázati lehetőségek, projekt-kivitelezések megvalósítása, és ezek a feladatok az igazgató személyét terhelik. Hiányzik a kompetens iskolamenedzselési funkciók, oktatásgazdálkodási mechanizmusok megalapozottsága. Az iskolák nincsen teljes mértékben tisztában azzal a jövedelemforrással, amelyet számukra a felnőttképzés rendezett körülmények között történő beindítása hozhatna.

ZÁRADÉKOK

A kutatás három pontba sorolt hipotézisének elemzése:

- **A központi hatalom által behatárolt jogi, pénzügyi és hatásköri korlátok miatt a regionális együttműködés oktatásügy – egészségügy - foglalkoztatás ügy között nem tud intézményesülni.** Regionális-lokális igény van, regionális-lokális intézményrendszer azonban nehezen tud kialakulni. Szinte minden területet lefedő teljes vertikumot képviselő jogforrási skála épült az egészségügy és szociális védelemre az elmúlt 2-3 évben. Az állami szektorban működő egészségügyi intézmények erőteljes racionalizációs folyamatokon mennek keresztül, amely legkifejezettebben az egészségügyi védelem megszervezésére szánt pénzeszközök csökkentésében nyilvánul meg. Mivel az egészségügyi szolgáltatások pénzelését elsősorban, a szolgáltatást nyújtó humánerőforrás direkt és indirekt költsége határozza meg, az új törvények értelmében, pedig ezek igen decid kádernormatívák alkalmazását követelik meg – az intézmények a racionalizációs folyamatokat menedzselve nem tudnak/és nehezen hajlanak újabb, képzetesebb káderek alkalmazására (a nem kompetensek helyett). *Általánosítható a létszámleépítés, míg a meglévő, nem megfelelő kompetenciákkal rendelkezők esetében az átképzés.*

- **Az elvárásoknak sem az oktatási intézmények által képviselt programok (rendes oktatás és rendkívüli oktatás-felnőttképzés), sem az útnak engedett érettségizők nem felelnek meg, szaktudásuk nem elég speciális, gyakorlatias.** Ez leginkább a középfokú végzettséggel rendelkezőket, alacsonyabb kvalifikációval rendelkezőket érinti a leginkább. Sajnos, az iskolákból frissen kikerülő érettségizőket – új munkaerőt a munkaerőpiac nagyon kis mértékben tudja csak alkalmazni. Hosszú a várakozási idő, és gyakran csak átképzések árán tudnak a potenciális munkavállalók is a szakmakeresletnek megfelelni. Az átképzések viszont eleve dupla pénzek – halmozott kiadások/erőfeszítések munkavállaló, állam, szülő, stb. részéről. Általában az általános képzések azok, amelyekből később a speciális szükségletek miatt átképzéseket indítványoznak.
- **Nincs érdekegyeztetés a lokális akterek között, ezzel beigazolódott a harmadik pontban megfogalmazott felvetés.** *Megfelelő – konzisztens, többoldalú dialógusra (munkáltató, iskola, munka-ügyi hivatal, egyén) épülő képzési politika, lokális érdekeket, szükségleteket követő módon, hatásköri (tartományi és lokális) kompetenciák érvényesítésével tudná csak ezt a problémát megoldani. Sok esetben nem is a hatáskörök hiánya okozza a tehetetlenségeket, hanem ezen párbeszéd érdektelensége, az alulról induló törekvések kifejezésre juttatása. Jelenleg passzivitás tapasztalható, továbbá az esetleges dialógus is megoszlik: az iskolák és egészségügyi intézmények külön, valamint az iskolák és a foglalkoztatás-ügyi szolgálatok szintén külön „tárgyalgatnak”. Hiányzik a munkaerőpiacon lévő szakmabeli munkanélküliek átképzésének közös terve, konkrét programokkal. Nincs konzisztens, egyszerűen (az érdekeltek felé publikált), követhető felnőttképzési terve (átképzés, továbbképzés, kiegészítő képzés, szakosodás) a középiskoláknak. Ad hoc működik a felnőttképzés.* Ha felkeresik/felkérlik őket, vesznek fel magántanulót. A hangsúly még mindig érezhetően a rendes tanulói viszonyra épülő (15-19 éves generáció) kapacitásokon van. Kapacitásfeltöltő viselkedési magatartás érvényesül. Szakot az iskolák sokszor az érdeklődés alapján nyitnak. Hiányos a munkamegosztás e téren a régió középiskolái között. A szakok másolódnak, kapacitások gyakran üresen maradnak.

JAVASLATOK

Nélkülözhetetlen egy egységes – szolgálatkész, flexibilis és mobil egészségügyi felnőttoktatási háló működtetése. A felnőttoktatás tervezésében tartományi hatáskörök érvényesítésének kell helyet adni. A felnőttoktatás modalitásait az egészségügy esetében az oktatási intézmények következő programkínálatával lehet biztosítani:

- *átképzések* – az ágazati racionalizáció miatt.
- *kiegészítő képzések* – lehetőséget biztosítani a munkanélküli (nem kompetens, vagy a meglévő végzettséggel szemben indifferens, váltani akaró fiatal és idős munkát aktívan keresők) munkaerő-piaci kondícióinak feljavításához.
- *Moduláris jellegű képzési programok* akkreditálása az oktatási intézmények részéről, amelyek során lehetőség nyílik a kompetencia-hiányosságok kiküszöbölésére, bizonyos kiegészítő tudás/képességek megszerzésére.
- *Folyamatos továbbképzések* szervezése az egészségügyi dolgozók – technikusok számára, munkavégzésük feltételeinek biztosításához.
- *Helyi jellegű szemináriumok, oktatási rendezvények* szervezése.
- *A főiskolai végzettségű speciális szaktudással, gyakorlati tudással rendelkező humánerőforrás iránti megnövekedett igény miatt* a régiónak alapítani kell egy egészségügyi főiskolát, több szakkal, gyakorlatorientált képzéssel, hogy pótolni tudja az évtizedek óta jelentkező humán kapacitásbeli hiányosságokat. Az egyes hiányszakok gyakorlatorientált, felső szintű oktatása megvalósulhat interregionális, határon átvelő főiskolai karok együttműködésével is.
- *A hangsúly a középfokú oktatáson van továbbra is, amely egy kiforrott, tradicionális közoktatási hálóra épül. Ez a háló olyan specializált tudásátörökítést kell, hogy meghonosítson a régióban, amely túlnövi magát az eddigi konvencionális középiskolai oktatáson.* Fontos a munkáltató által megfogalmazott *specializált és gyakorlatorientált képzés megteremtése.* A régiónak erre van szüksége.

IRODALOM

Institut za Javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“ 2007: Zdravstveno- statistički godišnjak Republike Srbije 2006. Elit Medica, Beograd. pp. 61-100.

KINCSES GY. 2000: Az egészségügy új szemlélete = Egészségügyi Menedzser 5. sz.
<http://www.vitalitas.hu/olvasosarok/online/eumen/2000/5/szempl.htm>

Komora zdravstvenih ustanova Srbije 2007: Bilten Informacija o finansijskom poslovanju zdravstvenih ustanova Srbije za period I-XII 2006. godine –Bilten. 8. évf. 3. sz. pp.43-52.

MILOSAVLJEVIĆ, T.: Health system in the Republic of Serbia. Ministry of Health. Republic of Serbia, 2005. 9. p.

<http://www.pallcare.belgrade2005.org.yu/cd/1Health%20system%20in%20the%20Republic%20of%20Serbia.pps> (2008. 12. 01.)

Ministarstvo zdravlja Republike Srbije 2001: Vizija sistema zdravstvene zaštite u Srbiji. Beograd, Ministarstvo zdravlja. 17-149.p.

Ministarstvo zdravlja Republike Srbije 2003: Bolje zdravlje za sve u trećem milenijumu. Beograd, Ministarstvo zdravlja. 1-34.p.

Országos Egészségbiztosítási Pénztár. Biztonság és Partnerség: Feladatok az egészségügyben 2010-ig. <http://www.oep.hu> (2009.01.30.)

Pravilnik o bližim uslovima za obavljanje zdravstvene delatnosti u zdravstvenim ustanovama i drugim oblicima zdravstvene službe = Službeni Glasnik RS br. 43./06

Pravilnik o uslovima, kriterijumima i merilima za zaključivanje ugovora sa davaocima zdravstvenih usluga i za utvrđivanje naknade za njihov rad za 2008. godinu = Službeni Glasnik RS br. 127/07

RADOJEVIĆ, D. et al. 2008: Prikaz delokruga rada VMS – Zdravstvenog vaspitača – edukatora. Sestrinstvo 5. évf. 14. sz. pp. 24-26.

TAKÁCS Z. 2008: Egészségügy, egészségügyi szakoktatás.-In: GÁBRITY MOLNÁR I. (szerk.): Képzettek a jövő. A felnőttképzés háttere Észak-Bácska iskolahálózatában. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. pp. 129-139., pp. 189-196.

Uredba o Planu mreže zdravstvenih ustanova = Službeni Glasnik RS br. 42/06

Zakon o zdravstvenoj zaštiti = Službeni Glasnik RS br. 107/05

Zakon o komorama zdravstvenih radnika = Službeni Glasnik RS br. 107/05

Prošireni izvod članka
(Serb extended abstract)

**REGIONAL REQUIREMENTS OF THE MEDICAL EDUCATION,
MEDICAL ADULT EDUCATION'S PRESENT AND FUTURE IN THE
NORTH VOJVODINA REGION**

**REGIONÁLIS IGÉNYEKET SZOLGÁLÓ EGÉSZSÉGÜGYI
SZAKOKTATÁS, FELNŐTTKÉPZÉS JELENE, JÖVŐJE AZ ÉSZAK-
VAJDASÁGI RÉGIÓBAN**

Takács Zoltán, okl. közgazdász

Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola,
Regionális Tudományi Társaság Szabadka.

Cím: 24420 Magyarkanizsa, Sumádia utca 31.

Tel: 063-16-19-118

062-27-28-45

E-mail: takacszoli@stcable.rs

Nakon par godina od započetka reformi u zdravstvu, polako se sve izrazitije suzbija „sloboda kretanja“ indirektnih korisnika budžeta. U protekle 2-3 godine je donet niz pravnih akata sa kojima je regulisana oblast zdravstvene zaštite i socijalnog osiguranja. Zdravstvene ustanove u državnom sektoru prolaze kroz proces snažne racionalizacije, što se najviše odražava na smanjenju namenskih sredstava za organizovanje zdravstvene zaštite. S obzirom da finansiranje organizovanja zdravstvene zaštite prvenstveno zavisi od direktnih i indirektnih troškova ljudskih resursa u procesu pružanja zdravstvenih usluga, a s druge strane i novi pravni akti nameću decidne kadrovske normative na zdravstvene ustanove. Zdravstvene ustanove preopterećene racionalizacijom, jednostavno nisu u mogućnosti za adekvatno animiranje i odabir kadrova po njihovoj kompetetnosti. U ovakvim okolnostima je uobičajeno otpuštanje radnika koji predstavljaju višak po normativima Ministarstva zdravlja, ili prekvalifikacija zaposlenih sa neadekvatnom stručnom spremom, i kompetencijama.

Ovom procesu su najviše izloženi oni sa srednjom i nižom stručnom spremom. Nova radna snaga – maturanti srednjih škola se teško zapošljavaju, dugo je prosečno vreme do prvog zaposlenja, do kojeg se najčešće dolazi samo putem prekvalifikacije, dodatnih edukacija. Jedino je tako moguće dostići poželjni nivo kompetencija u skladu sa zahtevima tržišta rada, odnosno poslodavaca. Dodadne edukacije psihički, fizički a pre svega finansijski opterećuju poslodavce, državu, roditelje, pojedinca. Najčešće se konvertuju obrazovni profili opšteg usmerenja u neke specifične, specijalizovane obrazovne profile, putem prekvalifikacija. Pronalaženje rešenja za ove probleme ni malo nije lako. Potrebna je inicijativa za pokretanje dijaloga u obrazovnoj politici, između poslodavaca, škola, zavoda za zapošljavanje. Neophodne su lokalne (regionalne) ingerencije za prevazilaženje sistemskih problema školstva i tržišta rada. Evidentna je nezainteresovanost, pasivnost i nesposobnost stranaka. Nedostaju kapaciteti za pokretanje inicijativa „odozdo nagore”. Ovaj dijalog momentalno funkcioniše podeljeno: između škole i zdravstvene ustanove, odnosno između škole i zavoda za zapošljavanje, često zbog inicijative resornih ministarstava centralističke vlasti. Nema konzistentnog, zajedničkog plana sa konkretnim programima za prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju nezaposlenih koji su prijavljeni u zavodima za zapošljavanje na lokalnom nivou.

Srednje škole u regionu Severne Bačke nemaju konzistentan, jednostavan plan obrazovanja odraslih (prekvalifikacija, dokvalifikacija, specijalizacija, usavršavanje), kojim bi trebalo da su upoznate grupe potencijalnih zainteresovanih. Obrazovanje odraslih funkcioniše ad hoc. Ako se poslodavac obrati školi sa zahtevom za dodatnu edukaciju svojih radnika, škole će ih primiti u red vanrednih učenika. Prioritet još uvek imaju kontingenti redovnih učenika (uzrast od 15-19 godina) u srednjim školama, što im predstavlja 90% ukupnih kapaciteta. Škole se najpre brinu o potrebnom broju učenika za otvaranje određenog obrazovnog profila. Uvođenje novih profila i ponovno otvaranje starih, se bazira na popularnosti istih, između mlade generacije. Manjkava je podela rada između škola u regionu. Smerovi i obrazovni profili se kopiraju, kapaciteti ostaju nepopunjeni ili prazni.

Neophodno je uspostavljenja jedne celishodne, uslužne, fleksibilne mreže obrazovanja odraslih u zdravstvu (kao i u ostalim delatnostima). U modalitete obrazovanja odraslih ubrajaju se:

- *prekvalifikacija* – zbog procesa racionalizacije u sektoru zdravstva

- *dokvalifikacija* – za otvaranje novih mogućnosti za nezaposlene (oni koji aktivno tragaju za novim poslovima, ali nisu kompetetni, osećaju indiferentnost prema postojećoj stručnoj spremi, itd.) i popravljjanje njihovih kondicija na tržištu rada u novonastalim okolnostima.
- *modularni obrazovni programi* - akreditovani od strane obrazovnih institucija, po kojima se pruža mogućnost za prevazilaženje određenih nedostataka kompetencije i za sticanje određenih dodatnih znanja, veština, sposobnosti.
- *Kontinuirana edukacija za zdravstvene radnike*, medicinske tehničare u regionu, za obezbeđenje uslova za obavljanje njihove delatnosti.
- *Seminari, obrazovni simpozijumi organizovani od strane lokalnih aktera obrazovanja i usavršavanja.*

Tendencije ukazuju na potrebe za specijalizovanim, praktičnim obrazovanjem na polju zdravstvene i socijalne zaštite. Ukazuju se posebni zahtevi za angažovanjem ljudskih resursa sa višom stručnom spremom, i sa specijalnim i praktičnim znanjem u regionu. Perspektive uspostavljanja višeg obrazovanja u oblasti zdravstva su realne. Naglasak je dosada na srednjem stručnom obrazovanju koje se zasniva na uhodanom sistemu tradicionalnog obrazovanja u regionu. Ovaj sistem treba da se prilagodi novim zahtevima tržišta rada, te je neophodno pored konvencionalnog stručnog obrazovanja srednjoškolaca organizovati obrazovanje sa specijalnom ponudom u skladu sa zahtevima poslodavaca. Poslodavci zahtevaju specijalizovano i praktično znanje. Za razvoj regiona na polju zdravstva-obrazovanja-zapošljavanja su neophodni gore navedeni multidimenzionalni uslovi rada i saradnje.

PROFESSIONAL PAPERS

DEVELOPMENT OF RURAL REGION'S

VIDÉKI RÉGIÓK FEJLESZTÉSE

Ph.D. Somogyi Sándor, Emeritus Professor

Nyugalmazott egyetemi tanár

Szervezés és vezetési tanácsadó

Szabadka

Lifka Sándor 29.

Tel. +381 24 542 265

E-mail: bio-nat-yu@tippnet.rs.

DEVELOPMENT OF RURAL REGION'S

VIDÉKI RÉGIÓK FEJLESZTÉSE

Keywords: Development, North Vojvodina, human capital, social network, govern, cluster

Abstract:

Resources, including human resources in most rural regions are limited. Residents leave these regions and move to the cities and onto communities along the main transportation lines. Internal migration like this is expressed in Serbia too. The situation in Subotica is very interesting in regard to these processes.

We defined human and social capital, as **collective property which allows us to reach higher level of productivity and effectivity, but at the same time it also represents individual property enabling the fulfillment of individual and collective goals.** This is significant for the interconnections that exist between social networks and social capital. Converting social capital into a resource is possible only through social networks.

The period of increased interdependence is already on the way. It must be clear for all of us, that the subsistence of human beings depends on cooperation. We can't afford to compete in eradicating each other.

In place of operating by the Mandewille paradox: Private Vices, Public Benefits, we must accept the Pareto condition: the prosperity of a person, organization or region will help the prosperity of society, provided that it has no negative effects on the wellbeing of others.

The Lipcsei Charta on sustainable European cities deserves extraordinary attention, because of the undefined position of Subotica and other towns of our region. It seems that under the current lack of cooperation we live the „tragedy of common meadow“.

In the interest of a quicker decentralized economic development the government should support developing regional networks and similar initiatives as the main path towards developing clusters. Clusters have the potential to increase the competitiveness of a region. The central government's tendency to favor certain regions and to centralize power leads to significant problems in regard to these issues.

Kulcsszavak: Fejlesztés, Észak Vajdaság, humán tőke, közösségi háló, irányítás, klaszter

Kivonat

A legtöbb vidéki térségben az erőforrások – ide értve az emberi erőforrásokat is – korlátozottak. A lakosság elhagyja e területeket és elvándorolnak a nagyobb városok, vagy legalább is a fő forgalmi útvonalak mellé. Ezek a belső migrációs folyamatok kifejezettek Szerbiában is. Szabadka és környéke helyzete is érdekes ezekben a viszonylatokban.

A **humán tőke és a szociális tőke fogalmának megértéséhez megfogalmazódott, hogy a szociális tőke olyan közjószág, amely a hatékonyság és termelékenység magasabb szintjének elérését segíti elő, de ugyanakkor olyan magánjószág, amellyel egyéni és csoportos célok érhetők el.** Ez azért fontos, mert a közösségek hálózati struktúrájának és a

szociális tőkének a viszonya abban jelenik meg, hogy a szociális tőke a kapcsolatok rendszerén – a közösségi hálón keresztül válik erőforrássá.

A kölcsönös függőség korszaka megkezdődött. Legyünk tudatában, hogy az emberiség fennmaradásának záloga az együttműködés megvalósítása, ha nem az egymás ellehetetlenítésében versenyzünk.

A Mandeville paradox: “A közjó a magánbűnök szülötte” szerinti viselkedés helyett eleget kell tenni annak a Pareto feltételnek, amely szerint: egy személy, vállalat, vagy régió jólétének javulása csak akkor járul hozzá a társadalmi jólét növekedéséhez, ha az nem jár mások jólétének csökkenésével.

Külön figyelmet érdemel a Lipcsei Charta, mert sokat mondó a mi mindennapjaink számára is. Nem lehet tudni kinek felel meg Szabadka és a kisebb városaink szerepének definiálatlansága. Sokszor úgy tűnik, hogy az összefogás hiányában, szűkebb hazánkban mi is a „közös legelő” tragédiáját éljük át.

A gyorsabb decentralizált gazdasági növekedés érdekében az államnak támogatni kellene a regionális hálózatok fejlődését, az ilyen jellegű kezdeményezéseket, mert ez a legfontosabb útja a klaszterek kialakulásának. A klaszterekkel azért foglalkozunk, mert azok a régió, vidék versenyképességét is növelhetik. Ezen a szinten is problémákkal küszködünk, mert a központi hatalmi viszonyok torzulásai egyes régiók preferálását okozzák, valamint a központosítás és központi beavatkozások korlátozó hatása miatt.

1. Bevezető

A legtöbb vidéki térségben az erőforrások – ide értve az emberi erőforrásokat is – korlátozottak. A lakosság elhagyja e területeket és elvándorolnak a nagyobb városok, vagy legalább is a fő forgalmi ütőerek mellé.

Ezek a belső migrációs folyamatok kifejezettek Szerbiában is. Megjelentek a jogos félelmek, hogy a Belgrádtól délre vezető autópálya környékének vonzása kiüriti a távolabbi területeket, de Bánátban is vannak már ilyen jelenségek Novkovic (2008) szerint.

Szabadka és környéke is érdekes helyzetben van, mert egyik oldalról a lakosság száma stagnál, esetleg csökkenne is a betelepülők nélkül. (A betelepülők elsősorban az elmúlt évek zavarainak eredménye, ami nem biztos, hogy növeli ennek a környezetnek szociális tőke-erejét.) A nagyobb központok, mint Újvidék, Belgrád, de Magyarország elszívó hatása is érzékelhető, ugyanakkor az észak – déli forgalmi folyosó lehetőségei nem igazán éreztetik még hatásukat Észak Vajdaságban.

Ebben a munkában a vidékfejlesztést és regionális fejlesztést párhuzamosan sokszor összefonódva vizsgáljuk, mert a legszűkebb értelemben vett hazánk, Észak Bácska vidéki régióként kezelhető.

2. Néhány fogalom

2. 1. A régió fogalma, tipizálása

A **régió fogalma** többféle értelmezésben ismert és használt. A régiók területének, határainak kijelölésénél több szempont kaphat helyet, ezek különböző eredményekhez vezetnek. Gyakori megoldás a térségek társadalmi-gazdasági, földrajzi homogenitását szem előtt tartó, vagy a központ-vonzásterület együvé tartozást érvényesítő térfelosztások (Térport, 2007).

A hétköznapi fogalomhasználatban a régió a területegység, térség, vidék, övezet, táj, körzet szinonimája.

A területi tudományokban a régió lehatárolt térrész, a környezetétől bizonyos természeti, társadalmi, gazdasági tényezők révén elkülönülő területi egység. A térség fogalmától a régiót konkrét határvonal, a regionális kohézió, valamint az identitástudat és regionális intézményesülés révén lehet megkülönböztetni.

A regionális politikában leggyakrabban az országtól kisebb területet értenek régió alatt. Magától adódik, hogy egy ország felosztható közigazgatási, vagy nem közigazgatási (statisztikai, tervezési, fejlesztési) régiókra. Természetesen az államigazgatás érdekelt abban, hogy a közigazgatási régióval egyezzen a statisztikai és tervezési régió is és könnyebben megoldja igazgatási feladatait. A közigazgatási és tervezési – statisztikai régiók állami szinten meghatározottak, és területi stabilitásuk fontos tulajdonság az állami tervezés és adatgyűjtés kontinuitása és az adatok, tervek összehasonlíthatósága miatt.

Ugyanakkor semmi sem szól az ellen, hogy fejlesztési régiók is kialakuljanak bizonyos célok megvalósítására. Ezek egyezhetnek területileg a közigazgatási régiókkal, de át is fedhetnek több régiót, vagy azoknak kisebb nagyobb területét.

A fejlesztési régió több községre, vagy azok meghatározott területére kiterjedő társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területi egység, amely alulról induló kezdeményezés eredményeként meghatározott célra jött létre. Következik, hogy nagyon változó, bármikor átalakulhat. Ezért nem lehet a fejlesztési régió azonos a tervezési-statisztikai régióval.

Célszerű megemlíteni az MTA RKK (Papp –szerk., 1998) következő régió tipizálását is:

1. Gazdasági régió, amely egy gazdasági tevékenység által lefedett terület, amely lehet pl. mezőgazdasági – ipari – szolgáltató, urbanizált, vagy vidéki terület, stb.
2. Történelmi – etnikai régió, amelynek lakossága közös történelmi, nyelvi, vallási jellemzői alapján különbözik a nemzetállam hivatalos kultúrájától.
3. Igazgatási – tervezési régió, amely az állam által meghatározott igazgatási, gazdasági – tervezési, statisztikai számbavételi feladatokat látják el.
4. Politikai régió, amelynek van regionális gyűlése, tanácsa, esetleg regionális kormánya.
5. Az Európai Bizottság által használt régiófogalom, a NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics - Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája)

Az előzőekből kiindulva próbáltuk korábbi munkánk folyamán, mint nem közigazgatási, de fejlesztési (és a fejlesztés tervezését is felvállaló) egységként – vidéki régióként megfogalmazni a relatív magyar többségű Észak – Vajdaság és az abszolút magyar többségű Tisza – mellék magyar tömbjét (Gábrity – Ricz, szerk, 2006).

Sajnos az említett terület politikai és gazdasági döntéshozóinak figyelmét a „Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek” (Gábrity – Ricz, szerk, 2006) című munkában felvázolt összefogási lehetőségek elkerülték. Megelégedtek a községenkénti

fejlesztési tervek kidolgozásával, amelyek nélkül nem lehet központi eszközökhöz jutni, de a szélesebb összefogás lehetőségeire még nem alakultak ki a késztetések.

Sefcsich (2009) megállapította (parafrázálva): A mi hivatalos szerveink, amelyek tervezésre illetékesnek tartják magukat, szinte mindég a „kínálati elv” szerint viselkednek és felkínálnak valamilyen tervdokumentumokat. Szinte egyáltalán nincs „kereslet elvű” viselkedés és a jó projektek menedzselési gyakorlata jelen, ami kedvezőbb lenne a külső beruházási eszközök aktivizálására.

Megítélésünk szerint a stratégiai tervek az „állami elvárásoknak megfelelés” elv alapján készültek és ennél fogva nem is foglalkoztak elmélyülten olyan kérdésekkel, mint:

- Adott város és az EU gazdasági tere
- Adott város és a határon átnyúló régiók (Szeged, Kolozsvár)
- Milyen gazdasági fejlesztést kívánnak megvalósítani:
 - Újraiparosítás és piackeresés az ilyen termékek számára, hogy elérjék a valamikori iparosodási szintet.
 - Csatlakozó iparosodást a multinacionális társaságok függvényeként.
 - Posztipari fejlődést.
- Adott város ipar, mezőgazdaság, szolgáltatások potenciális piacai.
- Adott város gazdasági versenyképessége.
- Adott város potenciál modellje. (Adott város helyzete mely központokhoz viszonyítva perifériás és mely központokhoz viszonyítva centrális.)
- Adott város fejlettségi szintje.
- Adott város és részeinek elérhetőségi modellje a városközponthoz és a fő forgalmi utakhoz viszonyítva.
- A mezőgazdaság koncentrációja, integrációja, és logisztikai láncokba szervezése.
- Az életminőség helyzete és dinamikája.
- A társadalmi-gazdasági élet résztvevői és a résztvevők és célok közötti viszonyok.

2. 2. A humán és szociális tőke fogalma

A regionális, vidéki problémák alapvetően sokdimenziósak, interdiszciplinárisak. Ennek megfelelően az alapvetően fontos piaci és anyagi erőforrásokhoz kapcsolódó megközelítésén túl a társadalmi – közösségi megközelítés sem kerülhető meg és foglalkozni

kell a közösségekkel, szociális tőkével és társadalmi hálókcal is. A pontos értelmezés miatt néhány megfogalmazást kell elfogadnunk a munkánkban:

Sokszor használatos a **humán tőke fogalma**, ami Vidanović (2006) szerint «a tudás, ügyességek, értékek, az emberek közötti viszonyok és más erősségek együttese egy adott közösségben. A humán tőke fejlődését erősen befolyásolja az állam gondoskodása az oktatás fejlesztésén az egészségügyi, szociális, munkahelyteremtési és átképzési programokon keresztül, amelyek alapvetően hozzájárulnak az életminőség javulásához, a gazdaságilag erősebb és szociálisan egészségesebb társadalom kialakulásához.»

A **szociális tőke fogalmának** megértéséhez három meghatározás tűnik fontosnak:

Pierre Bourdieu (1997) megkülönböztet háromféle tőkét: gazdaságit, kulturális és szociális tőkét. Az utóbbit úgy határozza meg, mint: “a meglevő és potenciális erőforrások kapcsolódását a létező, tartós, többé –kevésbé intézményesített hálózatokhoz, amelyek a egymás ismeretén, felismerésén alapszanak”.

Francis Fukuyama (1997) a szociális tőkét úgy írja le mint létező, vagy specifikus informális értékek, normák rendszerét, amit a társadalmi csoport tagjai megosztanak és lehetővé teszi az együttműködést.

Robert Putnam (2002) szerint “a szociális tőke megfelel a szociális hálókban létező kollektív értékeknek, amelyek hajlandóságot is jelentenek, hogy egymásért tegyenek. “

Látszik, hogy a humán komponens minőségéről és azok egy-másközötti viszonyáról van szó egy közösségben. Nem túlzás azt állítani, hogy **a szociális tőke olyan közjószág, amely a hatékonyság és termelékenység magasabb szintjének elérését segíti elő, de ugyanakkor olyan magánjószág, amellyel egyéni és csoportos célok érhetők el.**

2. 3. Egy terminológiai probléma

A szociális tőkével kapcsolatban végzett internetes keresés alkalmával 2008. 07. 25-n a “Social capital” kifejezésre 13 700 000 angol nyelvű oldalt találtam. Ez azt mutatja, hogy a „Social capitalt” sokan vizsgálják a világban.

A szerb nyelvben használatos kifejezések vonatkozásában a következőket találtam: “Socijalni kapital” (szociális tőke) kifejezésre 70 400 szerb nyelvű oldalt találtam. (Ezek a lapok főleg a tudományos intézetek és egyetemekhez tartoznak.) “Društveni kapital” (a “social capital” mindennapi szerb fordítása) 69 100 oldalt találtam.

Szerbiában is vizsgálatok tárgyát képezi a témakör, de ha erőltetjük a nemzetközileg ismert kifejezés mindennapi szerb fordítását (društveni kapital), vagy annak magyar megfelelőjét (társadalmi tőke), akkor egy ingoványos területre tévedünk.

A volt Jugoszláviában ugyanis létezett egy „društveno vlasništvo - társadalmi tulajdon” kifejezés az öngazgatáshoz kötődően. E fogalmak helyett elkezdték használni a „društveni kapital” illetve magyarul a „társadalmi tőke” kifejezést. Pl. a privatizációs pályázati kiírásokban, - eltekintve attól, hogy ez a kifejezés mit jelent a világban, - a valamikori, öngazgatási periódusból megmaradt „társadalmi tulajdon” helyett is használják.

Annyit meg kell jegyezni, hogy a privatizáció folyamataiban ezzel a tulajdoni formával van a legtöbb gond ma is. Ebben a beszámolóban nem kívánunk foglalkozni a „társadalmi tulajdonnal” kapcsolatos privatizációs kérdésekkel annak ellenére, hogy a vidéki térségekben is vannak következményei e zavaros tulajdonforma létezésének.

A félreértések elkerülése végett az előzőek miatt a továbbiakban csak a “szociális tőke” (socijalni kapital) kifejezést fogjuk használni.

2. 4. A közösségi hálók és a szociális tőke

Minden rendszer alrendszerei és elemei erősebb, vagy gyengébb kapcsolatokkal kapcsolódnak egymáshoz és a rendszer környezetében létező alrendszerekkel és elemekkel és ezek a kapcsolatok hálót képeznek. Csermely szerint (2005a, b) az emberi közösségek is, tagjaikkal, intézményeikkel és szervezeteikkel hálós struktúrát képeznek.

Ez azért fontos, mert a közösségek hálózati struktúrájának és a szociális tőkének a viszonya abban jelenik meg, hogy a szociális tőke a kapcsolatok rendszerén – a közösségi hálón keresztül válik erőforrássá.

Kopp és Skrabski (2001, 2002) joggal hangsúlyozzák, hogy Közép Kelet Európa országai az utolsó évtizedekben olyan társadalmi destrukciót éltek át, amely még ma is akadályozza a szociális tőke hatékony felhasználását, mint erőforrást. Ezt csak a családok, iskola, a civil szféra felépülés felé irányítása változtathatja meg.

Szabó és munkatársai (2005) egy nagyon fontos problémára hívják fel a figyelmet - a bizalom hiányára a falusi környezetekben, ami az együttműködés és a versenyképesség növelésének egyik alapvető akadálya. Környezetünkben is ezt tapasztaltuk annak ellenére, hogy Szerbiában a szövetkezetekbe kényszerítés korábban megszűnt, mint más szocialista országokban.

A közösségi hálók fogalmaként elfogadható Parsons (Varga és Vercseg, 1998) megfogalmazása: „közösségek azon társadalmi formációk, ahol a tevékenységek lejátszódnak, ahol mindenki közös normák és viselkedési szabályok alapján lép kapcsolatba másokkal.”

Ugyanebbe az irányba mutat Bourdieu (1998) megfogalmazása, amely szerint a háló tulajdonképpen a személyi és kollektív befektetési stratégiák eredménye, amelyek tudatosan vagy ösztönszerűen olyan társadalmi kapcsolatok építésére orientálódnak, amelyek előbb, vagy később hasznosságot eredményeznek. Visszaülva Szabó és munkatársai (2005) megállapítására nyomatékositani lehet, hogy az ilyen folyamatokhoz, a kapcsolódásokhoz motiváltságra és bizalomra van szükség.

A legfontosabb tényezők, amelyek biztosítják a közösségek és hálóik, valamint a szociális tőke kialakulását a következők:

- Nem formális normák, amelyek segítik az együttműködést a legegyszerűbb kölcsönösségi érzéstől egészen a komplex tanításokig, mint amilyen pl. a keresztényi tanítás (Fukujama, 1999)
- A bizalom létezése, ami megakadályozza a közösség atomizálását (Csath, 2002)
- Információáramlás a gyengébb hálózati kapcsolatokon is, mert az teszi lehetővé annak megismerését is, ami a szűkebb környezetünkön kívül történik (Granovetter, 1983)
- Koordináció és együttműködés a közös értékek megvalósításáért (Putnam, 2002)
- A kapcsolatok kontinuitása (Bourdieu, 1998)
- A motivációk megléte, vagyis azon előnyök ismerete, amelyek csak egy közösség tagjaként valósíthatók meg.
- Összefogási készség, egymásiránti bizalom építése a kapcsolatok kialakítása érdekében.
- Energia, személyi és csoportos erőbefektetés a kapcsolatok kialakításába és működtetésébe.

Értelemszerűen a szélesebb értelemben vett társadalmi közösség is a kisebb (települési, mikro - regionális, regionális, stb.) közösségek fejlesztésére kell, hogy orientálódjon, de ez feltételezi az olyan központi hatalmat, amely a decentralizáció híve és nem az atomizált társadalomé, amelyben könnyen biztosítja dominanciáját. Sajnos, ebben a

kérdésben messze vagyunk az elfogadható állapottól, mert hazánkban a központosítás kifejezetten erős, és jeleit sem tapasztaljuk az autonómiák elfogadásának.

A tudatos cselekvés fontossága miatt fontos érzékelni az eltérést a regionális fejlődés és fejlesztés között is.

Egy közösség fejlődése olyan folyamat amely a természetes tulajdonságain alapszik, míg a fejlesztés a humán tényező és fejlesztési tényezők tudatos tevékenységét jelenti vagy magában a közösségben, vagy a környezetből, azzal a céllal, hogy a folyamatokat meggyorsítsa, az akadályokat elhárítsa, vagy megváltoztassa a fejlődés irányát (Kovács, 2003).

A szociális szempontok kidomborításával nem kívánjuk csökkenteni az erőforrások mennyiségének és minőségének fontosságát. A vidékfejlesztés, vagy falusi közösségek esetében nagyon fontos az erőforrások mennyisége és minősége, mert ennek függvényében fejlődhet a vidéki régió gazdasága. Ezért tarthat érdeklődésre számot Fehér (2005) erőforrás csoportosítása, amelyben együtt kezeli az anyagi és emberi, közösségi erőforrásokat is:

- Emberi erőforrás, ami magába foglalja a közösségeket és a szociális tőkét,
- természeti erőforrások,
- terület és területi erőforrások,
- települések,
- egyéb erőforrások.

Ez a felosztás is aláhuzza, hogy az erőforrások és a humán kapacitások a vidéki közösségekben szorosan összefüggő lényegi problémát képeznek.

A vidék, falu környezeti és egyéb anyagi erőforrásai a fejlődés feltételeit jelzik, még az emberi erőforrás, szaktudás, intellektuális kapacitások, egyesek és a közösség erőforrás és közösségfejlesztő irányultsága jelenti a jobb életminőség megteremtésének alapját.

3. A regionális fejlesztés

3. 1. A globális társadalom víziója és a regionalitás

"Ha az emberiség a világméretű kölcsönös függőség korszakába lép..." - kezdte Mesarovich (1985) a Római Klub budapesti konferenciáján egyik mondatát. Fogadjuk el,

mint axiómát, hogy a kölcsönös függőség korszaka megkezdődött. Legyünk tudatában, hogy az emberiség fennmaradásának záloga az együttműködés megvalósítása (Patel, 2010). Ezt úgy érhetjük el, ha az együttműködésben és nem az egymás ellehetetlenítésében versenyzünk.

A Mandeville paradox: "A közjó a magánbűnök szülötte" szerinti viselkedés helyett eleget kell tenni annak a Pareto feltételnek, amely szerint: egy személy, vállalat, vagy régió jólétének javulása csak akkor járul hozzá a társadalmi jólét növekedéséhez, ha az nem jár mások jólétének csökkenésével.

Az együttműködés hiánya és az önzés is oda hat, hogy a globális társadalom, mint cél nem tud uralkodó társadalmi paradigmává válni. A paradigmaváltás problémáit Tóth (1995) határozta meg Piragesre(1978) és Harmannra (1976, 1977) hivatkozva. Eszerint az ipari társadalom kulcsdilemmái fennmaradnak:

- A növekedés dilemmája. (Folytatni kell a növekedést, de a következményekkel nem tudunk élni.)
- Az ellenőrzés dilemmája. (Hatékonyabb irányítás kell, de félünk a központi kontrolltól.)
- Az elosztás dilemmája. (A gazdagok és szegények közötti szakadék katasztrófához vezet.)
- A munkaalkalmak dilemmája.

Ehhez valószínű hozzájárul az a tény is amit Stiglitz úgy fogalmazott meg, hogy: „A gazdasági globalizációval sajnos nem járt együtt a politikai globalizáció, és itt nemcsak az intézményi hiányosságokra gondolok, hanem arra, hogy mentálisan nem alkalmazkodtunk ehhez a világhoz” (Inotai, 2007).

Ez is jelzi azokat a gazdasági és társadalomfejlődési problémákat, amelyek fokozatos megoldásához a regionális fejlesztésnek is hozzá kell járulnia.

3. 2. Néhány európai háttéranyag a vidék és regionális fejlesztéshez

Az európai háttéranyagok közül első helyen kell említeni az úgynevezett lisszaboni folyamatot az Európai Unió nagy jelentőségű, ambiciózus stratégiáját és koordinációs mechanizmusát annak ellenére, ami meghozatala óta történt. A célkitűzések lényegét az akkor született alapidokumentumból vett idézettel lehet érzékeltetni: „**Az Unió a következő évtizedre azt az új stratégiai célt tűzte maga elé, hogy a világ legversenyképesebb és dinamikus, tudásalapú társadalma legyen, amely fenntartható gazdasági növekedést,**

több és jobb minőségű munkahelyet, valamint nagyobb társadalmi kohéziót képes biztosítani.” (Presidency Conclusions [2000])

Közismert, hogy ennek a változtatásai, konkretizálása már Stockholmban és Götteborgban elkezdődött 2001-ben.

Meglátásunk szerint a dokumentumba foglalt célok nem valósulnak meg 2010-ig, de nem lehet mellőzni ezt a dokumentumot és céljait a gondolkodásunkban.

Még korábban, Corkban 1996. november 7. és 9. között. megtartott Európai Vidékfejlesztési konferencia elfogadta a Cork deklarációt az élhető vidékről 10 ponttal. Ugyanakkor elfogadták a vidék következő meghatározását is: **„A vidék felismerhető az egyedi gazdasági, társadalmi jellemzői alapján, különös tevékenységeivel és a táj sokrétűségével (erdők, mezőgazdasági területek, nem szennyezett természet, falvak, kisvárosok, regionális központok, amelyekben a kis üzemek, gazdaságok dominálnak).**

A 2007 és 2013 közötti vidékfejlesztési politika szempontjából irányadó alapszabályokat, illetve a tagországok és régiók által meghozható szakpolitikai intézkedéseket az [1698/2005/EK tanácsi rendelet](#) határozza meg. A rendelet értelmében az említett időszakban a vidékfejlesztés négy ún. tematikus tengely köré szerveződik, azaz célkitűzéseit tematikai alapon a következő négy csoportba lehet rendezni:

- a mező- és erdőgazdálkodási ágazat versenyképességének javítása (szerkezetátalakítás és modernizáció, tudásátadás és innováció, minőség az élelmiszerláncban);
- a környezet és a vidéki tájak állapotának javítása (bio - diverzitás, víz és klímaváltozás);
- a vidéki térségekre jellemző életminőség javítása és a vidéki gazdaság diverzifikációjának ösztönzése, munkahelyteremtés;
- a helyi irányítás fejlesztése – támogatáson keresztül (Leader program).

Külön figyelmet érdemel a Lipcsei Charta amelyben a szakminiszterek megfogalmazták, hogy:

- A fejlesztési politika új súlypontjai a városok.
- Meg kell nevezni azokat a természetes regionális központokat, amelyek határozott térszervező erővel bírnak, kellő intellektuális kapacitással rendelkeznek, van prominenciájuk, tudásközvetítő képességük, fejlett gazdaságuk, innovációs késztetésük, infrastruktúrájuk.
- Szükség van a sajátos arcukat megteremtő kisebb városokra, kistérségi központokra is.

Megítélésünk szerint ez a néhány gondolat sokat mondó a mi mindennapjaink számára is. Nem lehet tudni kinek felel meg Szabadka és a kisebb városaink szerepének definiálatlansága. Sokszor úgy tűnik, hogy az összefogás hiányában, szűkebb hazánkban mi is a „közös legelő” tragédiáját éljük át. Említve lett, hogy a 8 község, amelyeket felöleltünk korábbi munkánkban és fejlesztési régióként kezeltünk nem foglalkozott az összefogás lehetőségeivel. Úgy tűnik, hogy a közös sikereket feladjuk egyéni, lokális, vagy részsikerekért, és ahogy a közös legelőre kihajtott tizenegyedik és a többi tehén egyéni érvényesülést jegyez, ám a többség tej nélkül marad, s úgy tűnik mi is ilyen irányban haladunk.

Kapcsolódóan a felvillantott háttéranyagokhoz ki kell azt is hangsúlyozni, hogy Szerbia még nem tagja az Európai Uniónak. Ennek ellenére az EU irányelvekhez kell tartanunk magunkat, nem azért, mert ezt várják tőlünk, mint csatlakozni kívánó országtól, hanem továbbfejlődésünk érdekében. A lépéseket meg kell tennünk saját érdekünkben, tekintet nélkül az EU elvárásaira.

3. 3. A regionális fejlesztés stratégiai irányítása

A regionális fejlesztés stratégiai problémái a következőképpen határozhatók meg:

- Milyen stratégiát választani a fejlődéshez a szüntelen változó környezeti feltételek közepette.
- Milyen szervezéssel lehet megvalósítani a kiválasztott stratégiát.
- Hogyan összehangolni a stratégiát és a szervezést. (Somogyi, 1990)

A stratégiai irányítás differenciáltabb értékeléshez meg kell vizsgálni a mellette és az ellene szóló érveket is.

A leggyakrabban hangoztatott érvek:

- A fejlesztési befektetések növekszenek, a kutatások terebélyesednek, ennek következtében egyre gyorsabb a technológiai fejlődés.
- A munkanélküliség, a pénzügyi problémák és az infláció lelassíthatják a gazdasági fejlődést.
- A megfelelő gazdasági hatékonyság növeli a lakosság jövedelmét, ami gyorsabban változtatja a szükségleteket, ennek megfelelően a piaci keresletet is.

- A dinamikus piacon a termékek élettartama rövidebb.
- Csökken az új termékek fejlesztésének hatékonysága is.
- A fogyasztói piac és ennek megfelelően a termelők ügyvitele is nemzetközivé válik, ami az ármozgások begyűrűző hatását okozza.
- A politikai változások mind jobban befolyásolják az input-piacot.
- Az energiaválság.
- Szállítási és informatikai rendszerek fejlődnek ki, melyek egyre jobban összekötik a különböző kultúrákat, gazdaságokat, lehetőségeket és szükségleteket.
- Évről-évre növekszik a környezet dinamikája.
- A környezetszennyezés kérdései egyre inkább a figyelem középpontjába kerülnek.
- A környezetvédelmi megítélések a jövőben egyre nagyobb mértékben befolyásolják a vásárlók döntéseit.

A regionális fejlesztés irányítóit, befolyásolóit fogadjuk el, mint stratégiai irányítókat, akik három erőter hatása alatt állnak (Szintay, 1993):

- Környezeti hatások, amelyek megértéséért magát a környezetet szükséges strukturálni. A legáltalánosabban elfogadott környezeti kategóriák kulturális, szociális, természeti, műszaki, technológiai, bel- és külgazdasági, jogi és politikai jellegűek.
- Szervezeti és strukturális hatások, amelyek az egyes autonóm és viszonylagosan autonóm egységek önmozgásából indukálódó erőket jelentik.
- A stratégiai vezetés saját szakmai szempontjai által érvényesülő hatások, az önmaguknak megfogalmazott etikai, racionalitási határok és korlátok.

Emellett a fejlesztés irányítóinak számolni kell:

- a szervezetlen nyilvánossággal,
- a gazdasági egységek viselkedésével,
- az érdekcsoportokkal,
- a politikai döntéshozókkal és
- a környezetben indukálódott értékváltozásokkal.

4. Néhány szervezési, menedzselési kérdés

4. 1. Regionalitás, vidékfejlesztés és a klaszterek

A globális világfolyamatokban a régiók szerepe felértékelődik. Ez a jelenség összekapcsolódik azzal a nagyvállalati irányzattal, hogy a fő feladatokra koncentrálnak a jobb hatékonyság érdekében és ugyanakkor a másodlagos funkciókat kiszervezik a beszállítóik regionális hálózatában. A gyorsabb decentralizált gazdasági növekedés érdekében az államnak támogatni kellene az ilyen regionális hálózatok fejlődését, hogy támogassa az ilyen jellegű kezdeményezéseket, mert ez a legfontosabb útja a klaszterek kialakulásának.

Ebben az értelemben a klaszter egy földrajzilag koncentrált együttműködést jelent azon vállalatok és intézmények között, amelyek egy feladaton dolgoznak és képesek a végtermék hozzáadott értékét növelni.

A klaszterek növelik a végtermék előállító versenyképességét a másodlagos funkciók és szolgáltatások minőségének javításával. Tulajdonképpen a tranzakciós költségek csökkentése a lényeg úgy az elsődleges mint a másodlagos feladatokat végző vállalatok esetében, valamint a partnerkeresési, piacfelismerési költségek és a bizalom növekedése is fontos a partnerek között.

Az ilyen együttműködés minden résztvevőnek előnyöket biztosít a helyi előnyök, lehetőségek kihasználásával. Az ilyen együttműködés lehetővé teszi:

- A tranzakciós és szállítási költségek csökkentését.
- Az információk gyorsab és pontosabb áramlását.
- A technológiai és szervezési tapasztalatok megismerését.
- A tudás állandó cseréjét és átadását.
- A helyi közösségek támogatását, vagyis az oktatási intézmények támogatását, infrastruktúra fejlesztését, stb.
- Gyorsabb piaci alkalmazkodást, stb.

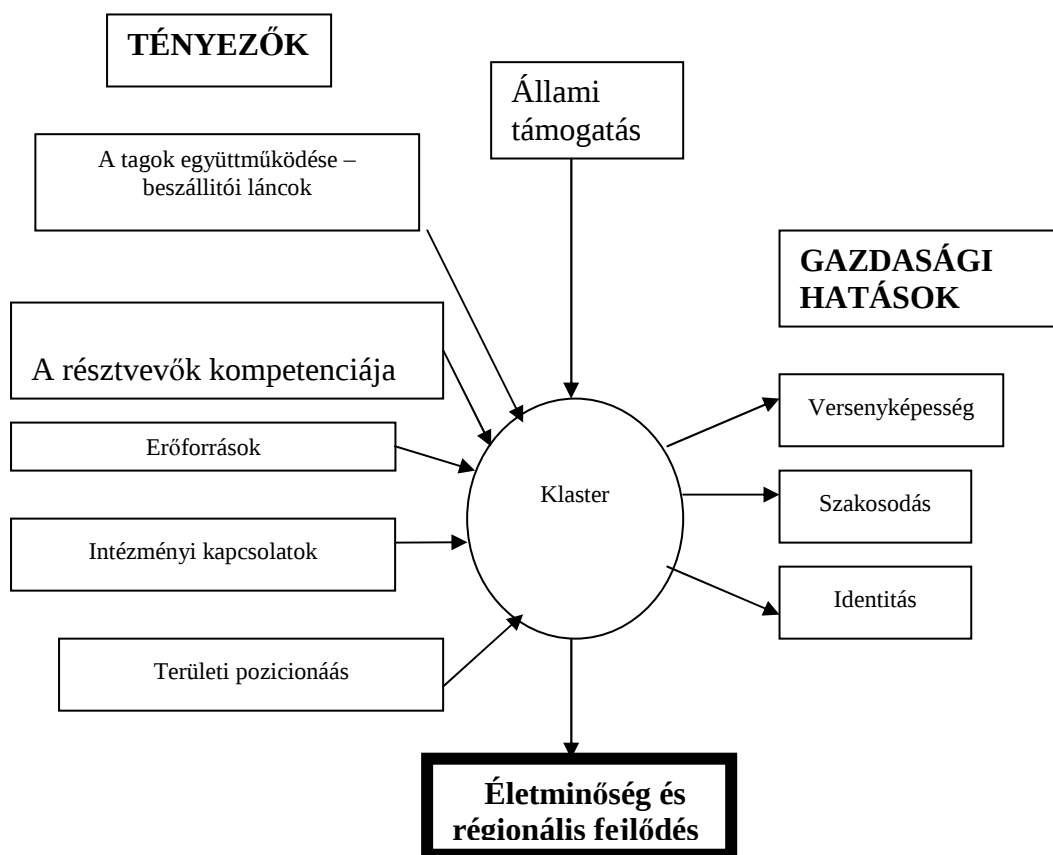
A globális folyamatok következtében a versenyképesség tényezői is átalakultak. Porter (1998) szerint a versenyképesség az alacsonyabb költségeken, vagyis a működési

hatékonyságon, vagy a termékdiferenciáláson – stratégiai pozicionáláson alapulhat. Ennek a megközelítésnek alapján a klaszterek alapítását és működését a következő tényezők segítik:

- Földrajzi koncentrálttság (agglomerációs előny).
- Erős külföldi konkurencia, ami innovációs motivátor.
- Innovációkra alapozott versenyképesség.

A klaszterek közös jellemzői és hatásai az 1. ábrán tekinthetők át.

Ábra 1. Klaszterek jellemzői, gazdasági és regionális hatásai

4. 2. Klaszterek és a vidéki régiók

A klaszterekkel azért kívánunk foglalkozni, mert azok a régió, vidék versenyképességét is növelhetik. Ezért érdekes a termelési szféra szempontú megközelítés mellett Porter (2000) regionális klaszter definíciója is (parafrázálva): «Meghatározott

vállalatok, beszállítók, más iparági szervezetek, pénzügyi intézmények, szolgáltató és infrastrukturális háttér, oktatási és továbbképzési intézmények, kutatási kapacitások, vállalkozói egyesülések, kamarák, stb. földrajzi koncentrációja innovatív kapcsolati rendszerre alapozva.

A klaszterek felosztását elismerve elsősorban a regionális és lokális klaszterek képezhetik érdeklődési körünk alapját, de nem zárjuk ki a nagyobb kiterjedésű klaszterekbe csatlakozás lehetőségeit sem. Az előző kettő az, amely belefér a régiókban rendelkezésre álló munkaerő munkahelyre utazási lehetőségeibe.

A vidéki jellegű régió versenyképességének fejlesztési tényezőiként elfogadjuk Porter (2001) felosztását:

- Állami – makrogazdasági szinten törvényekkel és előírásokkal biztosítani a viszonyok tisztaságát a régiók konkurenciáját illetően.
- Regionális szinten megfelelő közjavak és a megfelelő mikrogazdasági ügyviteli környezet kialakítása.

Mindkét szinten hatalmas problémákkal küszködünk, mert a központi hatalmi viszonyok torzulásai egyes régiók preferálását okozzák., de regionális szinten is problémákkal küszködünk a központosítás és központi beavatkozások korlátozó hatása miatt.

Ezmiatt külön hangsúlyozzuk a klaszterek kapcsolatát adott lokációk szociális tőkéjével. Ezek a kapcsolatok természetesen erősebbek, mint a más lokációk szociális tőkéjével.

A klaszter lokációján kívüli vállalatokkal és szervezetekkel a kapcsolatok csak az explicit ismeretek közvetítődnek, ami kevésbé fontos a fenntartható versenyelőny elérésében. Emiatt a klaszteren kívüli szociális tőke is kevésbé lesz értékelve, mint a hálózaton belüli működő szociális tőke.

Körülményeink között a klaszterek kialakulása még mindig igen lassú folyamat a tőkehiány, menedzseri tudás, bizalomhiány és egyéb tényezők miatt.

Bizonyos optimizmusra ad okot, hogy legalább a vidékfejlesztés fontosságát kezdi belátni a politika is.

4. 3. Regionalitás, vidék és a mezőgazdaság

A regionális, de a vidékfejlesztés jelentősége világviszonylatban is hatalmas. A probléma jelentőségére mutatott rá Thompson (1997), amikor kidomborította, hogy a világ szegényeinek 80 %-a vidéken él és annak is fele kedvezőtlen adottságú területeken. A regionális fejlesztés másrészt nem kerülheti meg a mezőgazdaságot, mert az emberiség szaporodása és a jövedelemnövekedés közös hatása a következő harminc évben az élelmiszertermelés megkétszerezését teszi szükségessé.

A mi mezőgazdaságunk szerepét jelzi egy korábbi megállapításunk, amely szerint „a világpiacot néhány exportáló ország és csoportosulás uralja: USA, EU, Ausztrália, Kanada. Ezen országok főleg a mérsékelt égöv alatt terülnek el, ahova mi is tartozunk. Tehát **predisponáltak vagyunk arra, hogy élelemfeleslegeket termeljünk és azzal vegyünk részt a világ problémáinak megoldásában**” (Somogyi, 2001).

A legtöbb szerző ma a mezőgazdaság fejlesztését helyezi előtérbe, mint vidékfejlesztési tényezőt. Ugyanakkor Kovács (1997) szerint a vidékfejlesztést a gazdasági és infrastrukturális fejlesztés, illetve a humán erőforrások fejlesztése irányába célszerű kiépíteni. Gazdasági szempontból a mezőgazdaság modernizálását helyezi első helyre, attól függően, hogy mennyire lesz hatással a vidék gazdaságára, de hangsúlyozza, hogy nem lehet kizárólag csak erre az ágazatra támaszkodni.

Zakić (1997) a vidékfejlesztést, mint gazdasági-társadalmi kategóriát és a gazdaságfejlesztés elméletének viszonylag új fejezetét szélesebb látókörből kezeli. Lényegében a mezőgazdaság szerepének új meghatározását adja a gazdasági fejlesztés keretében. Ezek szerint a mezőgazdaság nem játszhatja tovább a “fekete doboz” szerepét, amelytől három “többletet” szívnak el: a lakosságot, az élelmet és a tőkét. Talán nem túlzás azt állítani, hogy e fontos tényezők állandó elszívása ugyanúgy nem tartható fenn, mint bármely más megújuló erőforrás egyoldalú kirablása sem.

5. Javaslatok a regionális, vidéki önszerveződés és érdekérvényesítő képességek növelésére

- Szemléletformálás a régió értékeinek, azok hasznosulásának, társadalmi szerepének, a közösségi élet előnyeinek és hátrányainak bemutatásával.
- Önkormányzatok alkalmassá tétele a regionális együttműködésre, a helyi demokrácia érvényesülésére.
- Decentralizáció a döntés-előkészítés és fejlesztési döntések meghozatalában.

- A helyi önkormányzatok fejlesztése, a közösségi életre fordítható források normatív biztosítása az önszerveződések mozgásterének növelése érdekében.
- A régiók civil szervezeteinek politikai, szakmai, módszertani, információs megerősítése, térségi és regionális hálózatok, valamint szakmai szolgáltató bázisok kialakításával.
- Regionális, országos és nemzetközi vidékfejlesztési partnerségek építéséhez információs és szervezési segítség nyújtása, a közösségfejlesztési technikák, a jó gyakorlatok terjesztése.
- Képzett fiatalok alkalmazása és letelepedésüket ösztönző támogatási rendszer kidolgozása.
- Térségfejlesztési tanácsadó és menedzserhálózat működtetése.
- Az érdekvégyesítéshez szükséges információkat minden településen elérhetővé tenni és támogatni a közösségi lét megalapozását.
- A hiányzó szolgáltatások biztosítása.
- A foglalkoztatási gondok enyhítésére és a társadalmi tőke növelésére egyaránt képes közösségi tevékenységek terjesztése.
- A régiókban zajló folyamatok monitoringja és a fejlesztési tervek tudományos igényű kidolgozása.
- A regionális fejlesztés önszerveződései számára fórumot biztosítani a hatalmi ágakkal való párbeszédre.
- Felkészítés a várható átalakulásokkal járó konfliktusokra és a káros következményeket mérséklő intézkedések megtételére.

Irodalom:

- Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke In Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó,
- Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája (Szerk.: Lengyel Gy.-Szántó Z.) Aula Kiadó, Budapest,
- Csath M. (2002): Erős társadalmi tőke, sikeres nemzet. Valóság, 45. 5.,
- Csermely P. (a) (2005): Hálózatok sejtjeinkben és körülöttünk. Mindentudás Egyeteme. 2005.09.12. <http://origo.hu/attached/20050912csermely20050912.rtf>
- Csermely P. (b) (2005): A rejtett hálózatok ereje. Hogyan stabilizálják a gyenge kapcsolatok a világot? Természet világa, 136. 4. 2005.
- Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Agroinform Kiadó, Budapest,
- Fukuyama, F. (1997) Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése. Budapest: Európa Könyvkiadó,

Fukuyama, F. (1999): Social Capital and Civil Society. IMF Conference on Second Generation Reforms. 1999.10.01.

Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András (2006): Kistérségek élettereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek, RTT, Szabadka

Granovetter, M. (1983): The strength of weak ties: A network theory revisited. Sociological Theory, 1. 1983.

Harman W. (1997): The Coming Transformation, The Futurist, Feb., 1977.

Harman W. (1976): An incomplete Guide to the Future, San Francisco, Book Co., San Francisco,

Inotai Edit (2007): Az európai tehén és az afrikai szegény - Joseph Stiglitz Nobel-díjas közgazdász Ázsia sikeréről és Amerika felelősségéről, Népszabadság, 2007. feb. 17.

Kopp M.-Skrabski Á.(2001): Társadalmi tőke Magyarországon. Magyar Szemle, 10. 9. 2001.

Kopp M.-Skrabski Á.(2002): A magyarság társadalmi és erkölcsi tőkéje. Valóság, 45. 9. 2002.

Kovács T. (2003): Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

Kovács Teréz (1997): A vidékfejlesztés problémái és feladatai, A Falu, 1997, 2 sz.

Mesarovic Mihajlo (1985): A világméretű szegénység : a tétlenség ára, Élelem hatmilliárd ember számára, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest,

Novković N. S. Somodji (2008): Izazovi razvoja agroekonomske nauke i obrazovanja, Tematski zbornik „Agroekonomska nauka i struka u tranziciji obrazovanja i agroprivrede, Institut za agroekonomiju Poljoprivredni fakultet – Beograd, 24 -25. oktobar, 2008.

Papp Gábor, szer. (1998): Magyarország az európai regionális együttműködésben – Tanulmányok. MTA RKK, Magyar Külügyi Intézet,

Pirages D. (1978): The New Context for International Relations: Global Ecopolitics, Duxbury Press, North Scituate, Massachusetts,

Porter, M. E.(1998): Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 6.

Porter, M. E.(2000): Location, Clusters and Company Strategy. In: Clark, G. L. – Feldman, M. P. – Gertler, M. S. (eds): The Oxford Handbook of Economic Geography. Oxford University Press,

Porter, M. E.(2001): Clusters of Innovation: Regional Foundations of U.S. Competitiveness. Council of Competitiveness, Washington,

Raj Patel (2010): The value of nothing – How to reshape market society and redefine democracy, Picador, New York

Robert D. Putnam – ed. (2002): Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society, Oxford University Press,

Dr. Sefcsich György (2009): Mogućnosti uspostavljanja koncepta održivog razvoja urbane sredine i gravitacione poledine Grada Subotice, Rukopis elaborata, Subotica

Somogyi – Novković (1990): Problemi izgradnje prognostičkog sistema proizvodnje hrane, Agricultura at the crossroads of two centuries, Univ. Novi Sad,

Somogyi Sándor (2001): Fenntartható élelemtermelés - Korlátok, lehetőségek, dilemmák – Magyar Tudomány Napja a Vajdaságban – Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2001. november 26. XI. 24.

Szabó G.-Katonáné Kovács J.-Popovics P. (2005): A társadalmi tőke szerepe a vidékfejlesztésben. In: A mezőgazdaság tőkészüksége és hatékonysága. (Szerk.: Jávör A.) DE ATC AVK, Debrecen,

Szintay István (1993): A stratégiai menedzsment befolyásolási eszközei, Vezetéstudomány, 3-4, 1993

Tóth László (1995): Globalizáció és regionalizáció, Szeged,

R.L. Thompson (1997): Technology, Policy and Trade: The Keys to Food Security and Environmental Protection (Presidential address), XXIII International Conference of Agricultural Economists, Sacramento, Aug. 1997.

Varga A.T.-Vercseg I.(1998): Közösségfejlesztés. Magyar Műv. Intézet, Budapest,

Ivan Vidanović (2006); Rečnik socijalnog rada, Beograd, ISBN 86-904183-4-2
Zakić V. Zorka, Stojanović Žaklina (1997): Problemi zapošljavanja tehnoloških viškova u procesu tranzicije, Agroekonomika 26., Novi Sad, Institut za Ekonomiku Poljoprivrede i Sociologiju Sela,

Térport szakmai portál – <http://terport.hu> (2007-04-24)

The Corc declaration, - <http://ec.europa.eu/agriculture/rur/corc.eu.htm>

Extended abstract

DEVELOPMENT OF RURAL REGION'S

VIDÉKI RÉGIÓK FEJLESZTÉSE

Ph.D. Somogyi Sándor, Emeritus Professor

Nyugalmazott egyetemi tanár

Szervezés és vezetési tanácsadó

Szabadka

Lifka Sándor 29.

Tel. +381 24 542 265

E-mail: bio-nat-yu@tippnet.rs.

The introduction of the work indicates the problems of resources, especially human resources in rural regions with a tendency of internal migrations towards cities and main roads.

The first part defines the concepts of regional development, rural development, gives different possible solutions for classification of regions, and it highlights the importance of the development region (which involves the task of development planning), which was previously accepted in the researches of the Regional Science Association from Subotica.

It also defines the concepts of human and social capital and refers to a terminology problem that occurs in our country due to the use of the term social capital, instead of the term social ownership, which is still remaining from the period of self-management.

The importance of social capital is emphasized, which are activated through social networks.

Besides the terms above, the work elaborates the concept of clusters as a new form of integration of the goals of economic entities.

The paper differentiates the concepts of development as a natural process from developing the region as a form of conscious activity of human factor.

In the first step, regional development is considered in unity of contrast between the vision of global society and regionalism in the light of the key dilemma of industrial society. The key issue is said to be Stiglitz's concept of the gap between global processes in the economy and mental adaptation to these challenges.

We have compiled a special review of the EU documents that are of interest and must be taken into consideration, even though we are not EU members yet. It alleges Lisbon Reform Agenda, Sustainable Development Strategy of the Union, Cork Declaration, the Treaty of Nizza, 1698/2005/EK document, the Leader program and the *Leipzig* Charter.

Since it is so important for our region, food production is used as an example to highlight the importance of division of labor and integration within the regional framework.

The problem of regional development and planning has been neglected because of the centralized planning in our conditions, but in the world it has been developed from the application of location theory, through the theory of developmental units to spatial penetration theory. The most important theoretical problems of strategic management in regional development are also based on it.

The fourth part deals with regionalism, rural development and problems of the clusters, as an important factor of performance efficiency, product differentiation, cost reduction and competitiveness as well as the competitiveness of rural area and clusters by Porter.

Given our local conditions, particular reference is given to the relationship of regionalism, rural areas and the importance of agriculture in these relations.

The paper is concluded with the following recommendations for improving regional and rural self-organization:

- Establishment of awareness of the population in terms of values and social role valorization of the region as well as presenting the advantages and disadvantages of collective action and living.
- Training of local governments for regional cooperation and the functioning of local democracy.
- Decentralization in the tasks of preparing and making development decisions.
- Development of local governments and normative provision of resources for local self-organization and ensuring their functioning.
- Strengthening civilian organizations in the region from political, professional, methodological and information point of view with regard to spatial development, regional networks and professional service base.
- Providing information and organizational support, expansion of group work techniques and good practical solutions to develop regional, national and international partnerships for rural development.
- Employment and aiding residence of educated young staff.
- Operating the networks for management and consulting.
- Ensure availability of information for the realization of goals and patronize the development of social networks.
- Provide missing services.
- Expansion of joint actions to increase social capital and reduce the problem of employment.
- Monitoring of regional processes and scientifically funded development projects.
- Providing a forum for communication of local organizations for regional development and government.
- Preparing stakeholders for conflicts that occur regarding the changes and taking measures to reduce the possible harmful consequences.

**Prošireni izvod članka
(Serb extended abstract)**

DEVELOPMENT OF RURAL REGION'S

VIDÉKI RÉGIÓK FEJLESZTÉSE

Ph.D. Somogyi Sándor, Emeritus Professor

Nyugalmazott egyetemi tanár
Szervezés és vezetési tanácsadó
Szabadka
Lifka Sándor 29.
Tel. +381 24 542 265
E-mail: bio-nat-yu@tippnet.rs.

Uvod rada ukazuje na problem resursa, posebno ljudskih resursa u ruralnim regionima sa tendencijom interne migracije stanovništva prema gradovima i glavnim saobraćajnicama.

Prvi deo rada definiše pojmove regionalnog razvoja, ruralnog razvoja, daje različita moguća rešenja tipizacije regiona i ističe značaj razvojnog regiona (koja podrazumeva i zadatak planiranja razvoja) što je bilo i ranije prihvaćeno u istraživanjima Regionalnog Naučnog Društva u Subotici.

Takodje se definišu pojmovi humanog i socijalnog kapitala i ukazuje se na jedan terminološki problem koje se javlja u našoj zemlji zbog korišćenja termina društvenog kapitala, umesto termina društvenog vlasništva, što je preostalo još iz perioda samoupravljanja.

Ističe se značaj socijalnih mreža i socijalnog kapitala, koja se aktivira kroz istih.

Pored prethodnih pojmova se razradjuje i pojam klastera kao novog oblika integracije ciljeva privrednih subjekata.

U radu se razlikuje pojmovi razvoja kao prirodnog procesa regiona i razvijanja kao oblika svesnog delovanja ljudskog faktora.

Regionalni razvoj se razmatra u prvom koraku u jedinstvu suprotnosti vizije globalnog društva i regionalizma a u svetlu ključnih dilema industrijskog društva. Kao ključni problem ističe se stav Stiglitz-a o jazu između globalizacionih procesa u privredi i mentalnom prilagođavanju tim izazovima.

Daje se poseban osvrt na dokumente EU koje su od interesa i moraju biti uvažavne, iako nismo još članovi EU. Navode se Lisbon Reform Agenda, Strategija održivog razvoja unije, Cork deklaracija, Ugovor iz Nizze, 1698/2005/EK dokument, Leader program i Lajpciška karta.

Za našu regiju toliko važna proizvodnja hrane se koristi kao primer za isticanje značaja podele rada i integracije u regionalnim okvirima.

Problem regionalnog razvoja i planiranja je bio zanemaren centralističkim planiranjem u našim uslovima, ali se u svetu razvijao počev od primene stavova lokacione teorije, teorije razvojnih polova i teorije „spatial penetration”-a. Na to se nadograđuju i najvažniji teoretski problemi strategijskog upravljanja razvijanjem regija.

U četvrtom delu rada se razmatra regionalizam, razvoja rurala i problematika klastera, kao bitnog faktora efikasnosti funkcionisanja, diferenciranja proizvoda, smanjenja troškova i konkurentnosti kao i odnos konkurentne sposobnosti rurala i klastera po Porteru.

S obzirom na naše lokalne uslove posebno se daje osvrt na relacije regionalizma, rurala i značaj poljoprivrede u tim relacijama.

Rad se zaključuje sa sledećim preporukama za poboljšanje regionalnog i ruralnog samoorganizovanja:

- Formiranje svesti stanovništva u pogledu vrednosti i valorizacije društvene uloge regija kao i predstavljanja prednosti i nedostataka kolektivnog delovanja i življenja.
- Osposobljavanje lokalnih samouprava za regionalnu saradnju i funkcionisanja lokalne demokratije.
- Decentralizacija u zadacima pripremanja i donošenja razvojnih odluka.
- Razvoj lokalnih samouprava i normativno obezbeđivanje izvora sredstava za potrebe lokalnih samoorganizovanja i obezbeđenja njihovog funkcionisanja.
- Ojačanje civilnih organizacija regija u političkom, stručnom, metodološkom i informatičkom pogledu a sa razvojem prostornih, regionalnih mreža i stručnih uslužnih baza.
- Pružanje informacione i organizacione pomoći, širenje tehnika grupnog rada i dobrih praktičnih rešenja razvoja regionalnih, državnih i međunarodnih partnerstava za razvoj rurala.
- Zapošljavanje i pomaganje nastanjivanja školovanih mladih kadrova.
- Držanje u funkciji mreža za menadžment i savetodavstvo.
- Obezbediti dostupnost informacija za realizaciju ciljeva i potpomagati razvoj socijalnih mreža.
- Obezbediti nedostajuće usluge.
- Širenje zajedničkih akcija za povećanje socijalnog kapitala i smanjenje problema zapošljavanja.
- Monitoring regionalnih procesa i naučno fundirana izrada projekata.
- Obezbeđivanje foruma za komunikaciju lokalnih organizacija za regionalni razvoj i vlasti.
- Priprema aktera za konflikte koje se javljaju vezano za promene i preduzimanje mera za smanjenje mogućih štetnih posledica.